



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

60. BIND

Vinding - Sørvad

1966

INDHOLD:

N. C. Søby: Juristen og politikeren J. K. Lauridsen	5
<i>Alfred Kaae</i> : 41 træheste og 5 pæle til militsens øvelsespladser	55
<i>Alfred Kaae</i> : Opmåling af landevejen fra Ringkøbing til Varde år 1785	65
<i>Th. Høgsberg og Alfred Kaae</i> : Fra krigen 1864	69
<i>Alfred Kaae</i> : Et drab på Begsgård Mark i Tørring i året 1624	84
<i>Kr. Vestergaard og Alfred Kaae</i> : Da den almindelige valgret gik tabt... ..	89
<i>Esbern Jespersen</i> : Taterkongen	92
<i>Esbern Jespersen</i> : Bønder under Krogsdal	103
<i>Esbern Jespersen</i> : Fra Wedels indenlandske rejse omkr. år 1800	142
<i>Esbern Jespersen</i> : Sønder Felding sogns historie	150
<i>Esbern Jespersen</i> : Peder Jensen og Skinkelsø	156
<i>A. Kr. Kjeldahl og Esbern Jespersen</i> : Fattiganstalten i Maabjerg	161
<i>N. Jensen Dam</i> : Forsorg i landkommunerne	178
<i>N. Jensen Dam</i> : Ravsamlede og ravslibere ved Jyllands vestkyst	183
<i>Henry Rasmussen</i> : Kongevejen 1840	191
<i>August F. Schmidt †</i> : Den springende ovn	200
<i>Steffen Steffensen</i> : Sagn fra Ulfborg-egnen	205
<i>Jens Siggaard</i> : Et bryllup i ældre tid	210
<i>Knud Sand</i> : Peder Roust	216
<i>J. Aas Jansen</i> : En vestjysk hedegård	219
<i>S. A. Andersen</i> : Om navnene Ikast og Isenvad	226
<i>Jesper Søndergaard Jacobsen</i> : Peder Kjølhede	231
Om udgravninger i Herrup	250
<i>Søren H. Andersen</i> : Stenalderbopladsen i Hjortmose	252
Foreningsmeddelelser 1966	277
Register	278
Regnskab	282

Samfundets styrelse:

Amtmand *A. J. Bach.*

Bibliotekar *Kr. Bjerregaard*, sekretær.

Lærer *J. Søndergaard Jacobsen*, medlem af redaktionen.

Konsul *Eli Jepsen.*

Lærer *Esbern Jespersen*, medlem af redaktionen, formand.

Lærer *Alfred Kaae*, medlem af redaktionen og næstformand.

Bogtrykker *Gadgaard Nielsen*, kasserer.

Gårdejer *Bent Raunkjær.*

Landsretssagfører *N. C. Skouvig.*

JURISTEN OG POLITIKEREN

J. K. LAURIDSEN

Af N. C. Søby

FOR godt og vel 100 aar siden – i 1850'erne – flyttede et nygift par ind i et lille uanseligt husmandssted i Lind by, Rind sogn, syd for Herning.

Huset laa nær ved Lind skole og bestod af 1½ længe, der var bygget ud i eet. I det halve udhus var der plads til en ko, et par grise og 2-3 faar – samt hø og halm. Væggene og gulvene var af stampet ler.

Marken, et smalt jordlod, gik fra ejendommen sydpaa helt op til den gamle oldtidsvej, hvis sandede hjulspor strakte sig lysende gennem lyngen fra Rind kirke helt over til Gellerup. Denne gamle vej er desværre ikke farbar mere i hele sin udstrækning, idet den er pløjet op enkelte steder mellem Taulund høj og de store sorte Vigshøje.

Kun jorden nærmest huset var opdyrket. Kom man halvvejs op ad bakken, gik marken over i lynghede, der bredte sit brune tæppe ud over landskabet syd- og østpaa, saa langt øjet rakte. De store plantager, der nu pryder det samme landskab, eksisterede ikke dengang.

Det unge par, som fik deres hjem i dette hus i næsten 50 aar, var Laust Møller og Karen Marie. Konen kan jeg ikke huske, for hun døde i 1892, men manden – Laust Møller – husker jeg særdeles godt. Ham har jeg ofte talt med, naar jeg kom forbi hans hus paa vej til eller fra skole i 90'erne. Han var en stille, venlig og sagtmodig mand, der havde forstand paa børn. Vi drenge kunde godt lide at tale med ham. Jeg husker ogsaa, at han døde i 1897.

For at faa mere besked om dette bekendtskab fra min barndomstid gik jeg en dag ind paa rigsarkivet. Her fandt jeg i

folketællingslisten for Rind sogn hurtigt frem til den unge familie i husmandsstedet i Lind by.

I 1860 var der følgende personer i husstanden:

1. Laust Møller Larsen, 31 aar, husfader, boelsmand, født i Gellerup.
2. Karen Marie Jacobsen, 30 aar, født i Rind, husmoder.
3. Lars Lauritzen, 3 aar, søn, født i sognet.
4. Jacob Christian Lauritzen, 2 aar, søn, født i sognet.
5. Ane Mortensen, 15 aar, pige.

Og gaar vi til aaret 1870, ser husstanden saaledes ud:

1. Laurits*) Møller Larsen, 40 aar, født i Gellerup, husfader, jordbruger.
2. Karen Marie Jacobsen, 39 aar, født i Rind, husmoder.
3. Jacob Christian Lauritsen, 11 aar, søn.
4. Martinus Lauritsen, 8 aar, søn.
5. Jens Peder Lauritsen, 8 aar, søn.
6. Mads Fejerskov Lauritsen, 5 aar, søn.
7. Mariane Lauritsen, 2 aar, datter.
8. Mariane Christensen, 68 aar, slægting.

Vi ser her, at husfaderen egentlig hed Laurits*), men han har brugt Laust i daglig tale. Han kalder sig nu jordbruger. Man maa derfor antage, at han i de forløbne 10 aar har udvidet bedriften og faaet noget af sin lynghede opdyrket.

Den ældste søn Lars er ikke med paa listen. Han er ude at tjene. Der er kommet 4 børn til, saa at der nu er 6 børn i alt, hvoraf de to er tvillinger. Den yngste søns mellemnavn kunde tyde paa, at familien var af slægten Fejerskov, der endnu bor i sognet.

Men det er dog den næstældste søn, Jacob Christian, vi særlig skal have vor opmærksomhed henvendt paa, for det er denne lille dreng, der senere blev til den kendte politiker J. K. Lauridsen, hvis navn i en aarrække fløj over hele landet.

*) Kirkebogen har dog Lauritz.

Jacob Christian var i 1860 2 aar gammel, og det stemmer godt nok med kirkebogen, hvor der staar, at han er født i Rind sogn den 18. oktober 1858.

Det store udstrakte Rind sogn var paa den tid et af de største og mest ensomt beliggende hedesogne i Jylland.

Den store ensomhed bevirkede, at beboerne var let paa-virkelige over for religiøse strømninger. Nogle aar før 1858 var der opstaaet en religiøs vækkelse, som blev startet i Lind by af en lægprædikant ved navn Kræ' Idom.

Som en svidende blæst strøg denne vækkelse, den saakaldte dømmerbevægelse, hen over den flade hedeegn og fremkaldte ufred og hykleri samt dybe modsætninger mand og mand imellem, saa broder undertiden stod mod broder.

I 1856 delte de vakte sig i de højhellige og de lavhellige. De højhellige eller dømmerne vilde ikke have noget med præsten at gøre og kaldte ham en lejesvend. De døbte selv deres børn og holdt privat altergang. Til sidst holdt de sig helt borte fra sognets kirke.

Dømmerne var skrappe i deres ordvalg. De kaldte saaledes deres modstandere for vantro hedninger og djævelens børn.

De lavhellige var mere moderate. De blev i kirken og lod deres børn døbe og konfirmere, men for begge retninger gjaldt det, at bibel og salmebog var deres rettesnor.

Der var ogsaa nogle vakte, som ikke vilde tage parti, men holdt sig neutrale. Og saa var der de ligegyldige og modstanderne, som haanede alle disse mennesker og brugte ordet „hellig“ som skældsord.

Striden trængte ogsaa ind i børnenes verden. Ja, selv paa skolens legeplads deltes eleverne i de vaktens børn og djævelens børn.

Hvordan klarede sognepræsten sig under alt dette? Ikke godt, nærmest daarligt. Pastor Falkenskjold maatte fortrække efter 5 aars forløb i 1857, og hans efterfølger, pastor Boye, sad og surmulede i sin præstegaard og kunde intet stille op. Der kom næsten ingen i kirke, og han søgte derfor væk paa kraft, men først efter 12 aars forløb – i 1869 – slap han væk.

Saadan var den verden, som Jacob Christian var kommet ind i. Hans hjem var fattigt, men det følte ikke, for det var et godt og trygt hjem. Det var stærkt religiøst præget, men forældrene hørte til de neutrale, som vilde leve i fred.

Laust Møller var alt for sagtmodig og rettænkende til, at han vilde sætte sig op som „dømmer“ over sine medmennesker. Men ogsaa i dette hjem var bibelen og salmebogen familiens rettesnor.

Jacob Christians barndomsaar

Den lille dreng maatte tidligt lære at sidde stille og lytte. Hver eneste dag blev der læst et stykke op af bibelen baade om morgenen og om aftenen før børnenes sengetid. Drengen, der havde et let nemme, kunde snart nogle af de oplæste stykker udenad.

Af og til kom der nogle af de højhellige paa besøg for at faa Laust Møller til at gaa over paa deres parti, hvad der dog aldrig lykkedes for dem. Men det gav anledning til lange diskussioner, som Jacob overværede. Han lærte meget af disse samtaler, og kunde næppe dy sig for at deltage i dem – navnlig da han blev lidt større. Naturligvis maatte han ogsaa tidligt – ligesom andre børn dengang – lære at gøre nytte baade inde og ude.

I 1865, da Jacob Christian blev 7 aar, kom han i Lind skole, der laa tæt ved hans hjem. Her residerede lærer Sønderby, som var dimitteret fra Snedsted seminarium 1827 og havde været lærer i Lind siden 1850. Han var den første rigtige lærer i Rind sogn, og han hævdede, at børnene var kommet i skole for at lære noget. Derfor traadte han skarpt op mod uro i skolestuen og de mange ulovlige forsømmelser. Der var paa den tid endnu en del mennesker i sognet, som følte skolepligten som en tvang i lighed med militærtjenesten, paalagt befolkningen af uforstandige politikere – og mange af dem holdt deres børn hjemme fra skole, naar de selv havde brug for dem.

Forholdet mellem hjem og skole var derfor i mange til-

fælde ikke godt. De store drenge drillede læreren, som ofte måtte bruge tamp eller ris, og forældrene drillede ham også ved at give et minimum af offer ved de tre store højtider, hvad der gav anledning til flere retssager, som læreren for øvrigt vandt.

Alt dette forhindrede dog ikke, at de børn, der virkelig vilde og kunde lære noget, i Sønderby havde faaet en udmærket lærer, der gjorde alt for at bringe dem frem.

Læreren mærkede da ogsaa snart, at han i Jacob Christian havde faaet en kvik og lærvillig elev, der var i besiddelse af en hurtig opfattelse og en glimrende hukommelse. Han var tillige en skarp iagttager, der altid med lethed fandt ind til selve kernen i de stillede opgaver, hvad enten det nu drejede sig om regning eller læsestof.

Ogsaa paa legepladsen gjorde han sig snart gældende. Her fik han sin første erfaring som debattør. Det var nemlig saadan, at børnene af og til ind imellem legene diskuterede de samme spørgsmål, som optog hjemmene. Jacob Christian valgte sig snart en vis taktik. Først paahørte han roligt, hvad modstanderne havde at sige, og snart fandt han ud af deres svage sider – og her stak han pludselig ind med nogle skarpe, træffende bemærkninger, der i sidste øjeblik blev drejet saaledes, at modstanderne blev latterliggjort – og straks opløstes det hele i en skraldende latter, og sejren var vundet.

For en opvakt dreng var det imidlertid ikke saa let at komme frem dengang – især af mangel paa læsestof. Hvordan tilfredsstille en saaden drengs læsehunger?

Ud over bibel, salmebog og et par gudelige bøger fandtes der stort set ingen bøger i hjemmene. Selvfølgelig havde læreren nogle bøger, som han kunde laane, men de var snart læst. Men biblioteker med udlaan fandtes der ikke i sognet.

I 1810 var der dog blevet oprettet et folkebibliotek i sognet, skænket af nogle velhavende uldgyder i København. Det bestod af 244 bøger og fik plads i Rind præstegaard. Men disse bøger smuldrede efterhaanden hen, og skønt bestanden til en vis grad blev suppleret op i 1835, saa hørte man senere

aldrig noget til disse bøger – antagelig fordi de var ganske uegnet læsning baade for almuen og da især for børnene.

Det var jo saadan, at læsning af verdslige bøger dengang nærmest blev anset for skadelig for børnene. Navnlig gav læsning anledning til dovenskab og driveri, mente man. Stod der i hjemmene nogle af den slags bøger, saa blev de ofte gemt hen, saa børnene ikke kunde faa fat paa dem. Klagede de smaa saa over, at de ikke havde noget at læse i, saa kunde det hænde, at de fik den store bibel stukket ud.

Saaledes ogsaa med Jacob Christian. Han tyede ofte til bibelen, naar hans læsehunger blev for stor, og han fandt deri mange ting, der fangede hans interesse.

Navnlig holdt han meget af Jobs bog, hvis dramatik talte til hans fantasi. Han læste den atter og atter. Til sidst kunde han fremsige det meste af den udenad.

Men skolegang og lærdom var jo dog en ringe biting for denne familie. Kampen for det daglige brød var det allervigtigste, og denne kamp kom børnene med i fra de var ganske smaa. Husmandsstedet kunde ikke føde den store børneflokk. Faderen maatte derfor af og til gaa ud og arbejde for andre.

Det, som det kneb mest med, var at skaffe kontanter.

Helt undvære rede penge kunde de ikke. Navnlig kneb det med at skaffe penge til terminen. Det var renterne til kreditforeningen, der skulde skaffes. Som regel bragte moderen disse penge til huse. Hun bandt hoser og andet uldtøj, som hosekræmmeren i Lind aftog mod kontant betaling, men strikkepindene gik ogsaa hver ledig stund hele aaret rundt.

Jacob Christian var ikke mere end 7-8 aar, da han fik sin første plads som hjorddreng, men kun om sommeren. Om vinteren var han altid hjemme.

Som vogterdreng lærte han den store virkelige ensomhed at kende, men den vænnede han sig til, og han blev snart som et med den store natur. Var han oppe i markerne mod syd, gik han ofte gennem lyngen op på den store Taulund høj, hvorfra der var udsigt over hele omegnen. Navnlig holdt han af at se mod øst. Naar eftermiddagssolen skinnede fra en

skyfri himmel, kunde han langt, langt borte skimte hvide kirketaarne, som ingen vidste navn paa.

Dette syn fremkaldte udlængsel i hans sind, og han lovede sig selv, at naar han blev stor, saa vilde han drage ud og se disse fjerne egne – og endda langt længere bort.

Var han nede i udkanten af den store Knudmose mod nord, saa var naturen en hel anden. Her skulde han passe paa, at køerne ikke blev tøjret for nær ved de dybe, vandfyldte grøfter. Ensomheden var her næsten større. Somme tider stod tiden helt stille, syntes han. Kun horsegøgen forstyrrede stilheden med sin mærkelige brægen. Dagen var uendelig. Men tiden gik dog helt godt med at fiske hundestejler og finde mærkelige planter mellem de fugtige tuer.

Alligevel saa han mange gange op mod den nedgaaende sol. Han maatte først komme hjem med dyrene, naar solen var en haandsbred over horisonten.

Men selv om tiden af og til syntes at staa stille, saa gik den dog alligevel, og det ene aar fulgte efter det andet. I foraaet 1872 begyndte drengen sin præstegang i Rind hos pastor Kastrup, der var kommet til sognet i 1869.

Denne præst klarede sig bedre blandt de hellige end sine to forgængere. Han havde valgt en helt ny taktik, idet han var tilhænger af den personlige kontakt mellem præst og menighed.

Hver dag red han ud i det udstrakte og uvejsomme sogn paa sin brune hest og besøgte syge, gamle og ensomme. Der ved fik han mange venner, og man kan vel sige, at i hans tid udjævnedes lidt efter lidt de store modsætninger mellem de høj- og lavhellige.

Ogsaa paa konfirmanderne havde han en god indflydelse ved sin fredelige og overbærende væremaade.

Efter sin konfirmation kom Jacob Christian straks til at staa paa skillevejen. Hvad nu? Skulde han blive i sin hjemegn og dele befolkningens smaa kaar, eller skulde han forsøge at bane sig en vej ude i den store verden? Selv ønskede han at prøve det sidste, men hvordan skulde det dog gaa til?

Da kom to mænd ham til hjælp – det var lærer Sønderby i Lind og hans kollega i Birk skole, lærer Thomas Nielsen, som tillige var folketingsmand, valgt i Herning 1869. – Sønderby sagde god for hans evner, og Thomas Nielsen havde indflydelse i hovedstaden. Efter lange forhandlinger, der strakte sig over nogle maaneder, blev det endelig bestemt, navnlig ved Thomas Niensens mellemkomst, at Jacob Christian skulde rejse til København for der at blive student.

I ventetiden fik drengen privatundervisning hos en lærer i Herning.

Laust Møller fortalte mig engang, at hans søn havde det ligesom drengen hos Blicher: „Skuld' han et ærind', saa stak han i rend“.

Jacob løb nemlig de 3 km hen og ligeledes hjem igen efter endt undervisning. Undertiden stoppede han dog op ved det sted paa landevejen, hvor preusserne var kørt fast i mosedyndet i 1864, og han mindedes med fryd, hvordan hjorddrene i Lind havde jublet over denne begivenhed.

Endelig i sommeren 1873 slog afrejsens time. Kun 14½ aar gammel steg Jacob Christian med sin vadsæk i haanden ind i dagvognen, der skulde føre ham til Aarhus, hvor damperen til København ventede. Fra vognen kunde han en kort stund se sit hjemsoogs bølgende land, der skraanede opad fra den store Knudmose. Men snart forsvandt de kendte egne for hans blik, og nye, ukendte landskaber fangede hans interesse.

Kursustiden

I hovedstaden kom Jacob til at bo paa et billigt kvistværelse i den indre by. Da han havde betalt for værelset, havde han ikke ret mange rede penge tilbage. Men han havde nogle gode pakker med fødevarer med hjemmefra og løfte om, at der af og til vilde komme flere af den slags, saa ligefrem dø af sult kunde han ikke. Middagsmad maatte han dog ofte undvære. Selv var han jo vant til nøjsomhed hjemmefra, saa fattigdom generede ham ikke. Han var tværtimod glad og tilfreds med sin nye tilværelse.

Selvfølgelig var overgangen fra Rind sogns stilhed til hovedstadens larm temmelig brat, men han vænnede sig snart til de høje huse og de endeløse, triste gader.

Straks efter sin ankomst opsøgte han den mand, som paa Thomas Niensens anbefaling og anmodning havde lovet at tage sig af ham i den første tid, indtil han fik fast bund under fødderne.

Denne mand var lærer, cand. phil. Ludvig Trier, der tog vel imod ham, og hos hvem han fik gratis undervisning i 6 aar, indtil han blev student.

Ludvig Trier var søn af en læge og økonomisk uafhængig. Allerede som ung student begyndte han paa sin lærergerning ved den særprægede Frederik Barfods skole, hvor alle lærerne – som regel studenter – underviste gratis. Trier var lærer der i 50 aar uden løn. Han tog sig af sine elever – ogsaa uden for skolen – og støttede dem af og til ogsaa økonomisk.

Særlig var han ivrig efter at faa voksne elever og da navnlig saadanne naturbegavelser, der af økonomiske grunde ikke havde kunnet komme paa latinskole. Han forberedte gennem aarene det ene hold efter det andet til studentereksamen i sit hjem – altid uden vederlag. Hans studenterhold bestod derfor altid af særprægede mennesker, der dog alle havde det tilfælles, at de vilde frem. Thomas Nielsen havde set rigtigt. Jacob Christian var kommet paa det rette sted.

Den første tid paa kursus var saa vanskelig for ham, at han var lige ved at tabe modet. Men det varede ikke længe, før han opdagede, at han havde nogle egenskaber, som de andre kursister manglede. Han opfattede lynhurtigt, han var slagfærdig, og hans evne til at huske var sagnagtig. En gløse set en enkelt gang sad fast med det samme. Snart følte han sig paa fast grund, og hans forsagthed forlod ham for stedse.

Men saa var der sproget. Hans brede ravjydske maal vakte latter og jubel blandt hans kammerater. Det generede ham imidlertid ikke, tværtimod. Navnlig var hans udtale i de fremmede sprog kostelig. Naar de paa kursus læste Molières „Den gerrige“, var det bedre end en teaterforestilling at høre

ham gengive titelrollen paa en blanding af fransk og jydsk.

Det var ogsaa her paa kursus, at han selv moderniserede sit navn. Da Trier skrev ham ind i sin protokol, spurgte han ham om hans forbogstaver. Jacob svarede, at hans forbogstaver var Je Kaa. Straks kom en latterbølge fra kammeraterne, for ingen af dem havde før hørt den jydsk udtale af bogstavet „J“. Senere forandrede han ogsaa sit døbenavn og kaldte sig Lauridsen, og dette navn har siden fulgt ham. Hans venner kastede imidlertid snart efternavnet bort og kaldte ham kun Je Kaa.

Saa snart den unge kursist magtede det, maatte han se at tjene penge. Og lidt efter lidt begyndte han at give undervisning rundt om i hjemmene til elever, der ikke kunde følge med i skolen. Timebetalingen var ringe, og langt maatte han tradske omkring for at faa en lille dagløn ud af det – men hans nøjsomhed hjalp ham, og han sled sig igennem og blev student med fine karakterer i 1879.

Studentertiden

Der blev stor glæde i det lille husmandshjem i Lind, da studenten kom hjem i sommeren 1879 med huen paa.

Men hvad nu? Skulde han læse videre?

Ja, sagen var i virkeligheden afgjort. – Den unge mand havde allerede truffet sit valg. Han vilde være jurist. Tanken havde længe ligget og spiret i ham – og nu var den endelig moden, antagelig ved tilskyndelse af Ludvig Trier og hans studenter-kammerater, der bestemt mente, at han med tiden vilde komme til at spille en stor politisk rolle, og at det maa ske blev ham, der kom til at gennemføre kirkens og statens adskillelse, som man talte saa meget om dengang.

Som student blev J. K. Lauridsens kaar noget bedre. Dels fik han forskellige smaastipendier, dels skaffede han sig bedre betalt ekstraarbejde, men spare maatte han stadigvæk for at faa det til at løbe rundt, og det var stadig kosten, det gik ud over. Hans paaklædning var fattig og aparte, saa han skilte sig ud fra sine omgivelser. Man kaldte ham bondestudenten,

og der blev sagt, at hvis man paa gaden traf en student, som ikke lignede nogen anden, saa maatte det være Je Kaa.

Skønt han efterhaanden var blevet en stor og kraftig ung mand, saa var han ikke saa stærk, som han saa ud til. Han var af og til syg og led ofte af forkølelse, som antagelig skyldtes daarlig og uhensigtsmæssig ernæring.

De allerfleste juridiske studenter havde paa den tid private lærere eller manuduktører, der gennemgik stoffet med dem, og som de selv maatte betale, og det kostede dem en masse penge. Det var helt udelukket, at Je Kaa kunde skaffe penge til manuduktør, og han maatte derfor nøjes med professorens forelæsninger og saa selv finde ud af resten – og det gjorde han. Men der var ogsaa en fordel ved denne ordning. Han blev nemlig godt kendt med sine lærere, fordi han altid mødte til undervisningen – i modsætning til mange andre studenter, der ofte blev borte og nøjedes med at gaa til manuduktion.

Til at begynde med var der mange, der trak paa smilebåndet ad denne aparte student – især naar han paa ravjydsk gav professoren svar paa de stillede spørgsmaal, men de opdagede ret hurtigt, at han svarede bedre, end de selv formaede. Navnlig beundrede de hans vid og slagfærdighed. Og da han var i besiddelse af et venligt væsen og var trofast i venskab, saa blev han snart almindelig afholdt.

Da han omtrent var midt i studiet, opnaede han den første rigtige anerkendelse af sin flid, idet han fik fribolig paa Regensen. De to aar, han tilbragte der, blev maaske de lykkeligste i hans liv. Her boltrede han sig rigtig mellem sine kammerater og fandt paa tusinde løjer. Det var derfor ikke saa underligt, at de øvrige studenter valgte ham som tillidsmand, naar de skulde feste.

Det var som saadan, at han en eftermiddag kom ind paa den nærliggende Kafé Helvede, der laa lige overfor Kafé Himmerige, satte sig ved et af de største borde og forlangte højlydt 460 stk. smørrebrød og en kop kaffe. Tjeneren saa

forundret paa ham og spurgte, hørte jeg rigtig? Ja, vel gjorde De det, svarede Je Kaa uforstyrret.

Tjeneren gik først hen og hviskede til en kollega og derefter til værten, der bred og værdig skred hen mod den mærkelige gæst og spurgte i en brøsig tone: Hvad ønsker De? Det har jeg jo sagt, raabte Je Kaa op. 460 stk. smørrebrød og 1 kop kaffe. – Ja, men De kan da ikke spise 460 stk. smørrebrød! – Hvem i alverden har sagt, at jeg skal spise dem. Smørrebrødet skal over paa Regensen til festen i aften. Men kaffen skal jeg have her og det lige med det samme.

Det var skik dengang, at studenterne mødte i kjole og hvidt til den afsluttende eksamen. Det kunde Je Kaa ikke. Han havde ikke raad. Men her kom hans venner ham til hjælp. De forærede ham mørkt tøj og hvid skjorte og slips, saa han gik op til eksamen uden at stikke alt for meget af fra de øvrige.

Til eksamen fik han første-karakter i alle fag, skønt han ikke havde haft manuduktør – en enestaaende bedrift dengang. Regensianerne var stolte af ham og festede for ham. Og der blev stor glæde hos hans familie i boelsstedet i Lind, da efterretningen om hans held naaede dertil.

Under eksamen i et af fagene fik han lejlighed til at afgyre en af de krasse vittigheder, som han allerede var saa berømt for. Da han tog plads ved det grønne bord, saa professoren op paa ham og sagde smilende: Naa, hvordan staaer det saa til med Dem i dette fag, Lauridsen?

Det er en ren ørken, hr. professor.

Men der findes vel oaser i denne ørken.

Ja, men det kommer skam an paa, om kamelerne kan finde dem.

Der blev høj latter fra tilhørerne – og professor og censor lo selv med.

Studentersamfundet

Den politiske strid, der i provisorietiden herskede mellem partierne højre og venstre, skyllede ogsaa ind i studenterver-

denen og delte de unge op i de konservative og de frisindede eller liberale. Striden blussede rigtigt op i studenterforeningen, hvis bestyrelse eller seniorat var stokkonservativ – og skønt de liberale løb storm mod denne bestyrelse gang efter gang, kunde de dog ikke vælte den. Til sidst meldte de liberale sig ud af den gamle forening og dannede i 1882 en ny forening, som fik navnet Studentersamfundet. Og i denne forening var Je Kaa med fra begyndelsen af og blev kort efter starten medlem af bestyrelsen.

Her i samfundet, som foreningen kort og godt kaldtes, og som havde lokaler i Badstuestræde 9-11, kom han sammen med alle de mennesker, der kom til at betyde saa meget for frihed og fremskridt i Danmark.

Man kan nævne navne som Alfred Christensen, Anders Hvass, Emil Trier, Herman Trier, Jeppe Aakjær, Georg Brandes, Hørup, Johan Ottosen og mange mange flere. – Og mange af dem blev hans venner for livet

Hver lørdag aften var der diskussion over et eller andet emne – dog oftest politisk. Heri deltog Je Kaa altid. Det begyndte gerne med, at tjeneren bragte ham 3 kopper stærk sort kaffe paa en bakke. Kaffen animerede ham, og snart rejste han sig og sagde: Jeg havde ellers ikke tænkt at deltage i diskussionen i aften, men jeg vil dog gerne bede om ordet for nogle spredte bemærkninger – og så var han i ilden resten af aftenen.

Under disse diskussioner erhvervede han sig saa megen dygtighed i at tale, at han blev foreningens dygtigste og berømteste debattør. Og snart blev det ham, der blev indleder ved disse politiske lørdagsaftener. Gennem næsten 10 aar fra 1884-94 stod han som regel 1 gang om maaneden paa samfundets talerstol og indledte den politiske diskussion. Og da han senere af helbredshensyn maatte holde op, var der ingen, der kunde tage arven op efter ham.

Det var ikke, fordi hans form var uden fejl. Han var saaledes slem til at gentage, hvad han havde sagt. Men gentagel-

sen krydrede han ofte med en lille tilføjelse, som gjorde den interessant, og som fik tilhørerne til at le.

I det hele taget vandt han sine tilhørere ved sin maade at tale paa, sin dialekt, sin aparte fremtoning, men først og fremmest ved sin enestaaende evne til at udtrykke klart og tydeligt, hvad flertallet i forsamlingen tænkte. Og denne evne var vel nok den egentlige grund til hans succes.

Han var haard ved sine politiske modstandere. Særlig var han efter folk, der ikke kunde tage et bestemt standpunkt. Dem sammenlignede han med bævrende aal i gelé. Han opdagede hurtigt modstanderens svage sider, skar igennem med nogle skarpe bemærkninger, som fik latteren til at skylle hen over den uheldige.

Religion, samfundskundskab og politik havde hans største interesse, men iøvrigt beherskede han alle emner, og han led aldrig nederlag i diskussion, selv om hans modstander var speciel sagkyndig. Aften efter aften kunde han derfor optage diskussionen om emner, der tilsyneladende laa ham fjernt, men om hvilke han havde samlet sig en begrundet og paa kundskaber støttet mening.

Han var udpræget antimilitarist, og i en debat udtalte han sig meget nedsættende om militærvæsenet, idet han tilføjede, at han aldrig burde have været kasseret, da hans aparte og afskrækkende ydre netop var et stort aktiv for en soldat.

Men det var ikke alene som debattør, at man kunde bruge ham. Da samfundet ønskede at spille „Karrig Nidding“ paa folketeatret, bad man Je Kaa om at spille med. Han sagde straks ja og optraadte som den gamle gnier i titelrollen, akkurat som han gik og stod – helt uden forklædning og sminke.

Jubelen var stor. De, der kendte ham, saa ham med glæde, som den han var. De, der ikke kendte ham, troede at se en mesterlig udført rolle med en dialekt, hvis lige ikke fandtes. Stor succes – og fest bagefter.

Da samfundet engang arrangerede en sommerudflugt til Ringsted-egnen, hvor studenterne samledes med befolkningen til et stort politisk møde, viste det sig, at Je Kaa var den af

alle talere, der bedst forstod at tale til den store brogede forsamling, hvorefter han da også senere blev kredsens folketingsmand.

Journalist

Det københavnske dagblad „Morgenbladet“, der var oprettet i 1873 af C. Berg, fik i 1880 Viggo Hørup til redaktør. Ved dette blad var Je Kaa medarbejder en kort tid, men da Hørup i 1884 blev redaktør ved det nyoprettede dagblad „Politiken“, tog han sine medarbejdere med til den nye opgave. Je Kaa kunde dog ikke afse tid nok til dette arbejde, da han havde saa mange andre ting at tage vare paa. Han fik derfor kun overdraget redaktionen af bladets spørgerubrik. Men han skrev dog ogsaa lejlighedsvis større eller mindre artikler, hvor han greb ind i dagens debat, navnlig vendt mod Estrups provisoriepolitik.

Ligesom han havde let ved at tale til folk, havde han ogsaa let ved at skrive en artikkel, der baade havde næb og klør, men samtidig ogsaa var let læselig og morsom. Den maade, hvorpaa han kunde variere og finde nye udtryk for den samme ting, viste, at han baade havde digteriske og kunstneriske evner i sig.

En af hans yngre kolleger, journalist Anders Holm, fortæller saaledes, at naar de manglede en artikel om et eller andet emne, saa gik de hen til Je Kaa. Fandt de ham ikke hjemme, ledte de i beværtningerne i kvarteret, hvor de som regel traf ham siddende over sin sædvanlige sorte kop kaffe. Begeistrede arresterede de ham, førte ham med hjem og laasede ham inde paa kontoret. – Og resultatet var altid en straalende artikel.

Ejendommelige og originale var ogsaa hans svar i bladets spørgerubrik. – En dag modtog han saaledes følgende mærkelige brev: Undertegnede handelskommis N. Petersen er udlært kommis og har aftjent min værnepligt i infanteriet som secondløjtnant. Er der noget til hinder for, at jeg paa mit

visitkort lader trykke: N. Petersen, løjtnant og handelskommis? – Svar: Ifølge dansk lov er det tilladt at meddele sine ungdomsforvildelser.

Sagfører

Foruden alt det arbejde, som han lidt efter lidt var kommet ind i, skulde han jo ogsaa samle sig om sin egentlige opgave, nemlig at blive sagfører.

I 1884 – straks efter at han var blevet cand. jur. – fik han ansættelse som fuldmægtig paa et sagførerkontor, hvor han mod en ringe løn skulde lære praktisk sagførergerning.

Det gik ogsaa meget godt for ham, og efter 3 aar som sagførerfuldmægtig førte han 3 prøve-retssager ved overretten, der godkendte hans procedure, hvorefter han i 1887 fik bestalling som overretssagfører.

Han oprettede da sit eget kontor og begyndte selvstændig sagførerforretning, der i virkeligheden til at begynde med gik ret godt. Han havde dog svært ved at passe den, som han skulde – dertil var han alt for optaget af dagens politiske strid.

Navnlig kunde han ikke naa at forberede sig grundigt nok til de retssager, han førte. Han var derfor slem til at forlange sagen udsat, og dommerne gik som regel med dertil.

Der lever endnu nogle anekdoter om ham fra den tid. Han kunde jo aldrig lade være med at lave lidt løjer med sine omgivelser. En meget varm sommerdag bad han igen om udsættelse i en sag vedrørende en landmand paa Fyn, idet han henviste til forrige grund. Dommeren nikkede og dikterede udsættelsen til protokollen og hævede mødet. Men idet Je Kaa vilde forlade retssalen, spurgte dommeren: Hvad var egentlig forrige grund, hr. Lauridsen?

Jo, sidste gang skyldtes udsættelsen, at min klient ikke kunde komme over Store Bælt paa grund af is. Og denne gang kunde han ikke komme over Bæltet paa grund af overvældende travlhed ved landbruget, svarede Je Kaa med et lunt blink i øjet.

En anden gang mødte Je Kaa i retten for en cyklist, der var noteret for at have kørt paa en vej, hvor cykling var forbudt. Da dommeren spurgte den anklagede, om han indrømmede rapportens rigtighed, brød Je Kaa ind og sagde: Undskyld, hr. dommer, tillader De en forespørgsel? Da dommeren nikkede, fortsatte Je Kaa: Maa jeg have lov til at spørge, om prins Valdemar maa cykle paa den vej?

Naturligvis ikke. Forbudet gælder for alle, svarede dommeren lidt tøvende.

Je Kaa takkede for oplysningen – og synderen slap med en advarsel.

Da Je Kaa gik hen mod udgangen, vinkede dommeren ham tilbage og hviskede: Sig mig, hr. overrettsagfører, har De virkelig set prins Valdemar cykle paa den forbudte vej?

Nej, slet ikke, hr. dommer, det var jo kun en forespørgsel, svarede Je Kaa med den uskyldigste mine af verden.

Ægteskab

Den 17. maj 1886 – et aars tid før Je Kaa blev overrettsagfører, havde han paa Københavns raadhus indgaaet ægteskab med Christiane Nicoline Christensen, kaldet Christiansen. Hun var født i København den 11-12-1857, datter af manufakturhandler senere husejer Niels Christian Christensen (1833-1906) og Sophie Andersen (1831-1906).

Skønt der kom børn, gik samlivet dog ikke, og ægteskabet blev senere opløst. Hun døde i København den 22-7-1928.

Je Kaa som politiker

Den politiske kamp i den saakaldte provisorietid var paa sit højeste, da Je Kaa var ved at være færdig med sin uddannelse. I samfundet havde han øvet sig i diskussionens kunst, og han brændte efter at træde offentlig frem for at være med i kampen mod Estrup og alle hans medløbere. Kampen stod i korthed om 3 ting: Estrups provisoriepolitik – Junigrundlovens genindførelse og parlamentarismens anerkendelse i Danmark.

Men Estrup og hans mænd var stærke. Hans tilhængere var de rigeste og mest indflydelsesrige i landet – og navnlig de store godsejere var paa hans parti. I Folketinget var hans tilhængere dog i mindretal, men han regerede alligevel efter de saakaldte provisoriske eller midlertidige love, som hans parti selv vedtog i rigsdagen mod flertallets ønske.

En af Estrups betydeligste støtter var professor Matzen, der var lærer i jura og navnlig i statsret ved universitetet. Han var tillige politiker og agitator, og han gik med hele sin viden og autoritet ind for, at Estrup havde ret. Da han tillige var en dygtig og behændig debattør, saa var der næsten aldrig nogen, der turde tage kampen op imod ham i en diskussion. Ved sin position var denne mand meget farlig, fordi mange sagde, at det, Matzen gik ind for, absolut maatte være rigtigt. For de liberale gjaldt det faktisk om at faa ham sabled ned. Men hvordan?

I juni 1885 blev der arrangeret et stort vælgermøde i Frederikssund med Matzen som indleder. Og nu var lejligheden der. Je Kaa blev af sine venner opfordret til at tage op til mødet og prøve paa at sætte professoren til vægs og lukke munden på ham. Je Kaa var meget betænkelig ved sagen og sammenlignede sig selv med David mod Goliath. Men han tog dog af sted.

Det blev et meget bevæget og stormende møde, maaske det berømteste, der blev holdt i provisorietiden, og hvis forløb gav genlyd ud over hele landet. Matzens indledning blev paahørt i ro. Han forsvarede som sædvanlig Estrups regering og hævdede, at dens handlinger var fuldt ud lovlige.

Je Kaa var ikke længe om at opfatte situationen. Han vejrede snart, at flertallet i forsamlingen var imod Matzen, men ingen turde træde op imod ham. Endelig rejste han sig ligesom lidt forsagt og bad på sin sædvanlige beskedne maade om ordet for et par spredte bemærkninger.

De allerfleste i forsamlingen kendte ham ikke, og da de saa hans kantede og aparte skikkelse paa talerstolen og hørte hans mærkelige dialekt, grinede de højt. Men lige med eet

blev der død stille i den mægtige forsamling, for denne mærkelige mand havde pludselig sat et par pletsrud ind mod Matzen – og saa begyndte kampen. Det blev en forrygende holmgang, for de to jurister var som to dygtige fægtere, der krydsede klinge med hinanden.

Matzen tog lidt nedladende paa sin modstander til at begynde med, men da han snart følte, at han havde hovedparten af forsamlingen imod sig, blev han usikker, han, der jo altid var vant til at tale uden modsigelser. Lidt efter lidt blev han trængt mere og mere op i en krog af denne frygtelige modstander, denne urkraft, og da han efter gentagne stædige angreb maatte erklære, at Estrups regering havde taget skatteydernes penge paa forventet efterbevilling, raabte Je Kaa med ironi i stemmen: Paa forventet efterbevilling! Ja, saadan taler de ræve for de gæs! Sig mig, hr. professor! Hvis jeg vil have en lille pige i mit garn, og jeg saa giver hende sovedraaber for at faa min vilje med hende – kan jeg saa gøre det paa forventet efterbevilling?

Drønende latterbrøl og endeløst bifald. Matzen kunde eller vilde ikke svare. Dirigenten reddede ham ved at slutte mødet. Slaget var endt. Je Kaa havde haft en heldig dag. Hans stjerne var i aabenbar opgang – medens Matzen klart havde tabt ansigt.

Martyr for sin overbevisning

Men Estrups folk glemte ikke deres nederlag saadan uden videre. De lod høre fra sig. Nogen tid senere blev Je Kaa tilsagt til at møde i Frederikssunds ekstraret, hvor han blev idømt nogle dages fængsel for at have ophidset dele af befolkningen mod hinanden. De kunde ikke ramme ham for, hvad han havde sagt, men politiets vidner fældede ham særligt ved at skildre et vist ondartet træk ved munden, naar han talte. Det havde politimesterens fuldmægtig ogsaa set – og det blev afgørende.

Je Kaa modtog dommen, idet det jo ikke var nogen nedværdigende straf. Tværtimod blev han i offentligheden be-

tragtet som en martyr for sin sag, hvorfor han steg i folks omdømme.

Ja, saadan gik det til i Estrups tid.

Men de, der troede, at de kunde lukke munden paa Je Kaa, tog grundigt fejl. Efter det berømte møde med Matzen var han stadig i ilden rundt om i landet som indleder og agitator ved politiske møder. Alle vegne fra kom der bud efter ham. Mange saa i ham en befrier.

Overalt talte han den jævne mands sag – hans ret til frit at tænke, tro og tale. Blandt smaafolk følte han sig rigtig hjemme. Hans mistænksomhed mod de store og fine var grænseløs. De stræbte kun efter at snyde den lille mand for den smule ret, han havde, og han beskyldte dem for at bruge ræveluskeri for at naa deres maal.

Aaret 1885 var i det hele taget et kampaar, i hvilket striden mellem venstre og højre kulminerede i attentatet paa Estrup. Det var den 21. oktober, at typograf Rasmussen af-fyrede sin pistol mod konsejlspræsidenten, da han spadserede paa Toldbodvejen. Attentatet mislykkedes, og kuglen borede sig ind i porten i nr. 12, hvor den endnu sad i begyndelsen af dette aarhundrede.

Estrup lod sig imidlertid ikke rokke af saa lidt. Hans regering vedtog en hel række love, der rigtig skulde kue befolkningen, saaledes oprettelsen af et gendarmerikorps, udvidet myndighed til politiet og skrappe bestemmelser for salg af vaaben. Alle disse foranstaltninger opirrede naturligvis den brede befolkning, og hadet til regeringen øgedes. Da Estrup havde Chr. IX's fulde tillid, saa sank ogsaa kongens popularitet. – I hovedstaden og rundt om i landet lød den oprørske sang:

Ned med Estrup, Scavenius og Ravn! Vi kan li' saa godt ta' kongen med, for han gør ingen gavn.

Tiden 1885-87 var god for Je Kaa. I disse to aar befæstede han sit ry i det ganske land. Han var paa færde overalt og havde stadigvæk held til at kunne sige de rette ord paa det rette sted. Vælgernes sympati og hyldest virkede inspirerende

paa ham, saa hans taler fødtes i samme nu, som han opfattede situationen. Hans ord kan derfor oftest sammenlignes med digteriske frembringelser, der hviler mere paa den følelsesmæssige opfattelse af situationen end paa den tankemæssige begrundelse. Og det er nok derfor, at mange af de slaaende udtryk og rammende sætninger, som i rig flor strømmede ud af hans mund under inspirationen, endnu lever blandt os den dag i dag – næsten 100 aar efter.

Men var 1885, 86 og 87 heldige aar for ham, saa var de sandelig ogsaa opslidende. Dødrøt vendte han hver gang hjem fra sine agitationsrejser, men hjemme kunde han ikke slappe af. Der laa det private arbejde og ventede paa ham. Det skulde jo ogsaa passes og rettes op. – Og saa af sted igen. Ingen tid til hvile. Valget i 1887 nærmede sig med stærke skridt, og nu skulde det vise sig, om hans rejser havde givet resultat.

Der var hele fem kredse, der bejlede til ham som kandidat til Folketinget. Skønt han egentlig helst vilde have haft en kreds i Jylland, saa valgte han dog Ringsted-kredsen, dels fordi den laa mest belejligt for hans arbejde i hovedstaden, og dels fordi han kendte kredsen i forvejen.

Valget blev en sejr for ham og partiet Venstre. Ringsted valgte ham til folketingsmand, og han kom til at repræsentere denne kreds i 8 aar indtil 1895.

Det utrolige slid havde givet resultat. Et maal var naaet. Og fremtidens land laa smilende foran den unge mand, der endnu ikke var fyldt 29 aar.

Rigsdagssamlingen 1887-88

Første møde fandt sted mandag den 3. oktober 1887. Rigsdagen bestod dengang af Folketing og Landsting.

For at gøre rigsdagens aabning mere højtidelig mødte medlemmerne i universitetets festsal, hvor ministeriet med konsejlspræsident Estrup i spidsen indfandt sig præcis kl. 12.

Efter at Estrup havde oplæst det sædvanlige kongelige brev, erklærede han rigsdagen for aabnet og opfordrede med-

lemmerne til at begive sig til den midlertidige rigsdagsbygning i Fredericiagade, hvor mødet skulde fortsætte kl. 11½.

Synet af de uniformerede, ordensbehængte ministre, der mere følte sig som kongens mænd end som folkets tjenere, og som optraadte med megen overlegenhed, gjorde et stærkt indtryk paa den nye folketingsmand, J. K. Lauridsen. Den snørkede kancellistil i kongens brev bidrog ogsaa til, at han pludselig følte sig mange hundrede aar tilbage i tiden. Han ligesom vaagnede op, da oplæsningen standsede, og den tanke jog igennem ham: Her er meget, der bør rettes – men det bliver en meget, meget svær kamp.

Nu kom der to mænd og lykønskede ham og bød ham velkommen. Den ene var hans velgører, landstingsmand Th. Nielsen fra Herning, den anden var folketingsmand Rasmus Nielsen fra Hammerum. – Rind, Herning og Gellerup sogne var godt repræsenteret gennem disse tre mænd.

Naar man spurgte J. K. Lauridsen, hvad hans politiske maal var, gav han som regel følgende svar: I og for sig interesserer politik mig slet ikke. Det er kun den sociale og den militære side af sagen, der har min interesse, og som jeg vil arbejde med – alt det øvrige maa andre tage sig af.

I rigsdagsaaret 1887-88 var der mange sager paa dagsordenen. Det kan vi se i Rigsdagstidendes talerliste, hvor Je Kaa altid blot benævnes Lauridsen, og det vil vi ogsaa gøre her. Den nye folketingsmand for Sorø amts 1. kreds, Lauridsen af København, tog del i behandlingen af 10 forskellige lovforslag, som han havde sat sig grundigt ind i. – Her kan kun gives et par enkelte glimt af alle disse sager.

Lauridsen begyndte sin jomfrutale i Folketinget paa sin sædvanlige beskedne og sagtmødige maade, og man mærkede snart, at han gjorde sig umage for at optræde under en værdig form i tinget, idet han var ganske klar over, at eet er at tale paa vælgermøde, et andet er at tale sagligt og forsvarligt i rigsdagssalen, hvor alt, hvad man siger, bliver skrevet ned.

Hør her lidt af hans tale: „Smaafolk her i landet bliver alt for hurtigt arresteret paa mistanke, og saa lader man dem

sidde uge efter uge for at faa dem til at tilstaa. Jeg kan derfor ganske rolig sige til folk, der har givet sig af med at se og høre lidt paa vort retsvæsen, om der er nogen af os, der vil sige, at *tortura carceris* (fængselstortur) er ganske ukendt i vor kriminelle retspleje som hovedmiddel til at fremkalde egen tilstaaelse.“

Lauridsen kæmpede for bedre kaar for de enlige og navnlig for de ugifte mødre. Han slutter sin tale saaledes: „Jeg maa i øvrigt sige, at med hensyn til de forladte og fraseparerede hustruer tror jeg, at stillingen for det uægte barns moder – ikke at tale om den offentlige foragt, der føles for det uægte barns moder – i langt højere grad trænger til at rettes og forbedres – og det gør dette lovforslag, og derfor har det min stemme.“

I samlingen 1888-89

deltog Lauridsen i behandlingen af 7 lovforslag. – Her skal kun omtales een af disse sager:

Da der forhandles om universitetets lønningsforhold, siger han: De juridiske professorer har saa mange ekstra ben, at de ikke kan passe det, de skal – nemlig at undervise. Der er en gammel regel, der siger, at alt eksamensstof skal være gennemgaaet i løbet af 2 aar – men sandheden er den, at højst $\frac{1}{3}$ af stoffet er behandlet færdigt paa den tid. – Og det forlænger studietiden til stor skade for de unge og navnlig for de fattige studenter.

Rigsdagssamlingen 1889-90

Aabningsmødet fandt sted den 7-10-1889 under det sædvanlige ceremoniel.

I den nye samling deltog Lauridsen i behandlingen af 9 lovforslag. Her skal kun omtales et par af dem.

Loven om fæste- og lejemænd. – Lauridsen fremhæver, at denne lov i virkeligheden intet vil gøre for den fattigste del af landarbejderne, som derfor ikke har andet at gøre end at udvandre. – Hør her et brudstykke af hans tale: Jeg kan

egentlig godt forstaa, at folk faar lyst til at udvandre her fra landet, for her er ikke meget at gøre for en ung mand, der skal tjene sit ophold ved sine hænders gerning. Og det forekommer mig naturligt, at han ikke anvender sine sparepenge til køb af jord her i landet, men at han begiver sig derhen, hvor han kan faa et stykke jord paa langt bedre vilkaar end herhjemme. – Næste sag var om Københavns søbefæstning. Lauridsen sluttede saaledes: „Jeg vil forresten tilføje, at jeg ikke under nogen omstændighed vil gaa med til at befæste København fra søsiden. Der er i den sag fuldkommen enighed mellem mig og mine vælgere om, at det ikke er ad den vej – ja, at det overhovedet ikke er ad militær vej, at der kan ydes noget forsvar for vort land . . .“

Nyvalg

Den 21. januar 1890 var der igen valg til Folketinget, og Lauridsen blev genvalgt i sin kreds. Han havde slidt ganske utroligt i det under den forløbne samling – vel mere end godt var. Han havde alt for meget at passe.

Først rigsdagen – saa vælgermøder og dernæst de opslidende agitationsrejser med de oprivende politiske angreb og svar. Og naar han saa endelig dødtræt kom hjem, saa laa hans egen forretning der, og en stor papirbunke ventede anklagende paa ham.

1890-91

Lauridsen talte i 12 forskellige sager. Han kommer i ilden med det samme, idet han beviser og paataler 2 tilfælde af valgtryk i Præstø amt, hvor en husmand og en tækkemand var blevet afskediget af deres arbejdsgiver, fordi de havde stemt paa Venstre.

Da loven om alderdomsunderstøttelse kommer til behandling, hævder han atter og atter, at understøttelsen bør ligge uden for fattigvæsenets rammer – altsaa en slags efterløn i lighed med bestillingsmandens pension. Men det foreliggende forslag var netop inden for fattigvæsenet, og under-

støttelsen var derfor en ydmygelse for de fattige gamle, og saa mistede de oven i købet deres stemmeret ved at modtage den.

I samlingen 1891-92 fortsættes diskussionen om alderdomshjælp, og Lauridsen paaviser i mange taler, at lovforslaget var for ringe og egentlig en stor ydmygelse for de udslidte gamle. Det var allerbedst, siger han, hvis hver gammel fik en bestemt sum, som han kunde regne med, og ikke som i forslaget en tilfældig sum efter ansøgning.

I virkeligheden faar den fattige intet ud af den foreslaede lov, idet kommunerne selv bestemmer, hvad de vil give den enkelte, og det vil da blive det mindst mulige.

Men der var intet at gøre – tiden var slet ikke moden til en saa stor social reform, som han skitserede. Og da han saa brugte ordet „alderdomspension“, da gik der ligesom en gysen gennem forsamlingen.

Den 20. april 1892 var der igen valg til Folketinget, og Lauridsen blev genvalgt i sin kreds.

Det nye Folketing mødte første gang mandag den 3. oktober 1892 i festsalen paa universitetet. Heller ikke denne gang var kongen til stede, men hans konsejlspræsident og finansminister Estrup aabnede mødet. Regeringens medlemmer var alle mødt til aabningsmødet. Men ellers plejede de ikke at være til stede under Folketingets forhandlinger. Lauridsen stemplede gentagne gange deres fraværelse som en aabenlys foragt for tinget.

Ministeriet havde følgende sammensætning:

Godsejer Jacob Brønnum Scavenius Estrup til Kongsdal og Skaføgaard, medlem af Landstinget, konsejlspræsident og finansminister.

Dr. jur. Johannes Magnus Valdemar Nellesmann, medlem af Landstinget, justitsminister og minister for Island.

Viceadmiral Niels Frederik Ravn, medlem af Folketinget, marineminister.

Generalmajor Jesper Jespersen Bahnson, medlem af Folketinget, krigsminister.

Godsejer Hans Peter Ingerslev til Marselisborg, medlem af Landstinget, indenrigsminister.

Professor, dr. jur. August Herman Ferdinand Carl Goos, medlem af Landstinget, kirke- og undervisningsminister.

Baron, kammerherre, hofjægermester Kjeld Thor Tage Otto Reedtz-Thott til Gaunø, medlem af Landstinget, udenrigsminister.

Disse 7 højtstaaende personer saa med foragt paa Folketingets venstremænd, men de frygtede alle folkestyret. Selv sad de dog med ophøjet ro i deres stillinger i fuld forvisning om, at de sad der med rette, idet de jo var udnævnt af kongen, der paa den tid selv valgte sine ministre. Men en vis usikkerhed var dog sivet ind i deres kreds paa grund af den tiltagende opposition og den stigende murren i befolkningen, der blev holdt nede af politi og gendarmere, saa at Danmark var blevet en politistat.

Der var paa den tid maaske slet ingen, der troede, at den tidligere hjoeddreng fra Rind sogn, Jakob Christian Lauridsen, kunde være nogen fare for saa fornemme og højt dekorerede mænd. Men det var han nu alligevel. Det var imidlertid ikke paa tinge, at han angreb regeringen stærkest, for der talte han som regel værdigt og sagligt, men det var paa sine rejser som taler rundt om i landet, at han rigtig tog bladet fra munden mod regeringens overgreb, mod de forhadte gendarmere, mod politistaten, og paa den maade holdt han modstandsgryderne i kog, saa de nogle steder var ved at koge over.

I samlingen 1892-93 var der ret voldsomme sammenstød mellem regeringen og Venstre. Det begyndte med, at Lauridsen og I. C. Christensen (Hee) indstillede, at valget af grev Scheel blev forkastet, fordi der havde været uorden i valg-listerne.

Senere gaar Lauridsen ogsaa imod et forslag om huslejeskat, fordi den særlig vil ramme de smaa. Han anbefaler i stedet for en beskatning af luksusvarer og af aktieselskaber. Han er ogsaa imod optagelse af laan og hævder, at det at laane

baade for stat, kommune og private er en meget slet økonomi. Det er en form at fodre kapitalister paa, som ingen kan have sympati for. Og derefter tilføjer han: Jeg tror, at man hellere maa se at bære byrderne i nutiden gennem en forøget beskatning end kaste dem over paa fremtiden.

Finansloven gav ogsaa anledning til skarpe sammenstød. Dette lovforslag blev af et medlem af Venstre betegnet som resultat af den raa og brutale magtudfoldelse, som dette ting havde lært at kende siden 1. april 1885, den magtudfoldelse, som skete derigennem, at grundloven blev traadt i støvet under parolen: Magten skal nu sættes i rettens sted, saaledes at der af magten kan skabes en ny ret. Lauridsen støttede ham straks og sagde, at han vilde stemme for forkastelse, saa at forslaget ikke kunde komme til anden behandling. Han advarede mod at stille ændringsforslag, da ændring af et forslag fra denne moralsk ulovlige regering i sig selv var en modsigelse, som maaske endog kunde bestyrke det proviso-riske system. Og han fortsætter: „Desuden er det befolkningens ønske, at oppositionen over for Estrup og hans mænd ikke skal opgives. Nej, vi skal selv lave en finanslov, som skal give dødsstødet til denne regering, som nu i 8 aar har bragt stor ulykke over landet. Jeg opfordrer derfor til at sige: Stemmer ikke paa det foreliggende forslag.“

1893-94

I den ny samling, der begyndte den 20. oktober 1893, synes det, som om Lauridsen staar i sin fulde kraft. Han deltaget i behandlingen af 14 lovforslag. Han er ordfører i 2 lovforslag, som han selv har været med til at udarbejde, men Estrup bremsede dem begge to, da de var af social karakter og vilde betyde et tab for statskassen paa nogle faa tusinde kroner. Han lader sig dog ikke slaa ud af det, men kaster sig paa ny ud i oppositionen mod Estrup og hans haandlangere. Tidligt og silde er han i ilden og er en umaadelig flittig rigsdagsmand. Hans taler er lange og velforberejede, fulde af billeder fra religion og historie, men de er tillige dristige og

fulde af drastiske udtryk, som han saa undertiden samtidig undskylder at have brugt. Se her, hvad han siger om loven om næringsdrift: Forslaget er næsten for smaaligt saavel over for de næringsdrivende som over for foreningslivet, saa at jeg, da jeg læste det igennem, kom i tanker om et ord, som gamle Baden bruger, at det er et befnattet aktstykke. Det er et lidt haardt ord, som jeg naturligvis af hensyn til tingets værdighed beklager at have brugt, men min almueagtighed lagde mig det i munlen.

Da finansloven for 1894-95 forelægges af regeringen, holder Lauridsen en lang og vittig tale med billeder hentet fra historien og opfordrer til at stemme imod, da forslaget paa snedig maade egentlig er af provisorisk karakter.

Men saa med eet kom samlingens sensation. De moderate venstremænd med Frede Bojsen og Klaus Berntsen i spidsen indgik den 3. april 1894 forlig med Estrup om provisoriernes afskaffelse, og der blev fremlagt et forslag om en rigsdagsbeslutning om dette forlig. Dette uventede forslag gav anledning til stormende møder med heftige angreb mod de moderate, der paa den maade forraadte Venstres sag. Lauridsen rasede mod forliget i heftige angreb navnlig mod Frede Bojsen, der var ordfører, men intet hjalp. Forliget blev vedtaget – vel mest fordi rigsdagen var træt af kampen.

Her følger begyndelsen af Lauridsens tale: Jeg erindrer fra min barndom at have hørt en historie om en dreng*), der fik en tromme og en ny krigskasket. Der var adskillige samlede af familien, men drengen fandt en lejlighed til at løbe ud, og han forsvandt i flere timer. Til sidst gik familien ud for at lede efter ham. Der gik en tid – saa kom drengen ud fra rugmarken, og da man spurgte ham, hvor han havde været henne, svarede han, at han havde været henne for at vise hønsene sin nye tromme og sin fine kasket.

Den historie randt mig i hu, da jeg kom til at se paa denne beslutning og den maade, hvorpaa den er fremkommet. Jeg

*) Hentyder til Frede Bojsen.

tvivler ikke om, at det ærede medlem for Præstø amt, Bojsen, har vist forslaget for sine egne høns, og han har vel der vundet en anerkendelse, som glæder ham, og hvorved han føler sig tilfreds – medens vi, hans gamle venner her i tinget, intet har vidst derom før i dag. Forslaget er imidlertid saa naivt, at vi ikke burde behandle det.

I en senere tale haaner han Bojsen, fordi han nu ved forliget er gaaet med til Højres forslag, stik imod det, som han tidligere har agiteret for: „Husk paa det ærede medlems taler ude i Dyrehaven, i Ulvedalene, mod Københavns befæstning og Dyrehavens ødelæggelse – og naar jeg nu sammenligner disse taler med de afstemninger, som han nu anbefaler dette ting, saa ved jeg noget om, hvad forskellen er mellem det, der hedder agitation og det, der hedder politik. Jeg skal gøre mit til – endog ved personlige og pekuniære anstrengelser for mig selv – at lade dette eksempel gaa i arv til efterslægten, saaledes at folk kan se, hvordan ærlige og oprigtige mænd ogsaa *ved* til de forskellige tider over for publikum og historie at gøre forskel mellem agitation og politik.“

Samlingen 1894-95 aabnedes den første oktober 1894, men denne gang var kongens brev stilet til konsejlspræsident og udenrigsminister Kjeld Thor Tage Otto baron Reedtz Thott til Gavnø.

Som man ser, var der kommet et nyt ministerium. Estrup var gaaet af ifølge Højres forlig med oppositionen i april 94, men det var ogsaa det eneste, der var sket. Regeringen bestod i det store og hele af de samme mænd som før, og det saa derfor ud til, at de venstremænd, der var gaaet med til forliget, havde faaet en lang næse. Og skuffelsen var stor.

Nu var Lauridsen rigtig i sit es, og han kritiserede det indgaaede forlig i heftige taler, baade i salen og ude paa møder. I Folketinget begyndte han straks i sin første tale at angribe forliget. Han sagde: „Tilsyneladende er der intet forandret. Vi har nok faaet en ny regering, men ikke det systemskifte, som var lovet. Det er jo de samme mænd, der sidder i ministeriet, men omtrent i omvendt orden. Det minder mig om

kællingen, der vendte sin særk nytaarsaften og saa sagde, Gud ske lov for renligheden . . .“

For øvrigt blev det et meget anstrengende aar baade i tinget og med møder ude i landet. Det nye valg nærmede sig med stærke skridt. Skønt Lauridsen ikke var rigtig rask, skyede han dog ingen anstrengelser og deltog i behandlingen af 13 lovforslag, hvoraf han selv udarbejdede og fremsatte de to.

I denne samling kommer det igen til heftige sammenstød mellem Bojsen og Lauridsen, der siger: „Det ærede medlem, Bojsen, er teolog, videnskabsmand – og løjtnant. Tidligere var han høflig, men nu, da han har forladt sine gamle venner efter forliget, optræder han som løjtnant. – Han kalder sig stadigvæk venstremand, skønt han gaar Højres ærinde. Ham skal vi altsaa passe paa, thi paa ham passer den gamle sætning: *Latet anguis sub herba*, d.v.s. slangen lurar i græsset.“

Et lovforslag om nedsættelse af rentefoden gav anledning til heftige diskussioner. Loven vilde betyde en lettelse for de smaa husmænd og parcellister, men godsejerne og kapitalisterne gik skarpt imod.

Lauridsen holdt da en tale, hvor han sammenlignede gods-ejerne med Kain: „Der er to retninger i den agrariske bevægelse, og den ene af dem har været tilstede fra den ældste tid. Den ældste agrar, der er os bekendt som saadan, er Kain. Om ham hedder det, at han dyrkede jorden, og han var altsaa en virkelig agrar. Men han repræsenterede en ensidig retning. Han led nemlig af misundelse. Saa snart han troede, at andre samfundsklasser havde det noget bedre end han – stod noget højere end han selv – naar der gik mere røg af dem, om jeg saa maa sige, blev han i høj grad misundelig og begyndte at slaa dem ihjel. Det var nu en meget forkert fremgangsmaade og en agitation, som egentlig bør misbilliges. Der har imidlertid senere fra agrarisk side lydt røster, hvorpaa man tydeligt mærkede, at de er i nær forbindelse med den oprindelige agrariske retning. – De har nemlig den samme opgave at søge

begunstigelse for sig selv paa andre samfundsklassers bekostning.

I modsætning til den kainske retning staar dette lovforslag om nedsættelse af rentefoden, som gør ret til alle sider og bekæmper kapitalismen . . .“

Dette indlæg, som der ovenfor er citeret et par brudstykker af, blev fremsat den 28. januar 1895 og blev Lauridsens sidste tale i rigsdagen.

Valg igen

Der var nu kun ca. 2 maaneder til det nye valg, som var udskrevet til den 9. april 1895. Lauridsen talte paa knapperne. Skulde han stille sig igen eller ikke?

Han havde mistet en del tilhængere i sin kreds – folk, der egentlig syntes godt om det omtalte forlig, som jo dog havde givet nogle resultater, f. eks. provisoriernes afslutning, Estrups forsvinden og gendarmernes fjernelse – og flere indrømmelser var maaske i sigte.

Her overfor stod Lauridsen, som stejlt holdt paa, at han ikke vilde gaa med de frafaldne venstremænd. Og i det hele taget vilde han ikke gaa i samarbejde med Højre. Hvis han imidlertid havde været en vendekaabe, saa havde det sikkert været let for ham – med hans veltalenhed – at vende stemningen til sin fordel. Han skulde blot komme sine modstandere i kredsen i møde og vise mere smidighed og forhandlingsvilje under de forandrede forhold, som nu raadede. Men det kunde han ikke, for saa vilde han forraade noget i sig selv. For ham var ærlighed det vigtigste af alt, og den gamle talemaade: En mand er en mand, og et ord er et ord, passede godt paa ham.

Agitation og politik skulde efter hans mening stemme overens. Han kunde ikke som saa mange andre agitere for en sag den ene dag og stemme imod den samme sag dagen efter. Og tænk saa. Hvis han skulde stemme for Højres finanslov, saa vilde han jo derved komme til at godkende de

store militærudgifter, som han altid havde raset imod. „Nej, aldrig,“ tænkte han. Hertil kom, at han følte, at han maaske slet ikke havde fysik til at gennemføre en ny heftig valgkampagne. Han selv vidste det bedre end andre, at det stod skralt til med hans kræfter. De to sidste aar havde taget haardt paa ham. Alle og enhver kunde se, at han ikke mere var den gamle. Naar hans kræfter svigtede, saa sank hans tale ned til en hvisken, saa at formanden ofte maatte bede ham tale højere. Hans taler var ogsaa blevet mere ubeherskede. Og sammen med de legemlige kræfter svækkedes ogsaa hans tidligere geniale evne til lynhurtigt at finde det rigtige ord paa det rette sted.

Det politiske liv er haardt. Det udpumper sin mand. Det var man sikkert ikke helt klar over dengang. Men i dag ved vi det. Vi har set den ene politiker efter den anden gaa ned om paa grund af svigtende helbred.

Det var for øvrigt ikke saa underligt, at hans kræfter begyndte at svigte. Lige fra sin tidligste barndom havde hans tilværelse været som en bue, der var spændt til det yderste. Han tog aldrig hensyn til sig selv, bød sig selv alle anstrengelser, levede uregelmæssigt, og pludselig saa er der det, som kommer bag paa enhver: Buen er slap – og saa er det faktisk sket med én.

Resultatet af Lauridsens overvejelser blev da ogsaa, at han ikke søgte genvalg. Han gik ud af rigsdagen og trak sig dermed definitivt ud af politik.

Lauridsens politiske resultater

Naar man i dag gennempløjer, hvad der er skrevet om Lauridsen, saa finder man praktisk talt intet om hans politiske resultater, men derimod alt om hans vittige og originale væremåde. Deri er der dog intet paafaldende. Publikum anerkender aldrig, at en vittig person ogsaa kan være alvorlig. En skuespiller, en komiker, kan aldrig paatage sig alvorlige roller. Det tillader publikum ikke. Saaledes ogsaa med Lauridsen. Publikum havde nu een gang for alle placeret ham



J. K. Lauridsen. Folketingsmand 1887—1895.
Maleri af Oswald Nilson. Hænger på Christiansborg.

som en af Danmarks vittigste talere, og folk forlangte derfor altid, at han skulde være vittig. At han ogsaa kunde have alvorlige ting paa hjerte, interesserede dem faktisk ikke.

Ser man imidlertid tilbage paa de 8 aar, Lauridsen sad i Folketinget, falder det straks i øjnene, at det er de sociale spørgsmaal, der har hele hans interesse, og hvis løsning han

sætter hele sin kraft og energi ind paa. Der tegner sig her en helt klar linie, som han aldrig fraviger. Han var en udpræget socialpolitiker og blev aldrig rigtig politiker og da slet ikke karrièrepolitiker, der var parat til at sælge sig selv for højeste bud.

Nej, han kæmpede for at forbedre kaarene for alle de smaa i samfundet og gik lige frem mod sit maal uden at se til højre eller venstre – grænseløs oprigtig og sanddru, som han var.

Hans direkte eller øjeblikkelige resultater var imidlertid faa og ringe – ja, alt for ofte nul. Forholdene i 80-90'erne var saaledes, at de rige havde alt og de fattige intet. Saadan var verden nu engang indrettet, og kun faa tænkte paa, at det kunde eller burde være anderledes.

Naar der engang imellem blev vedtaget et lovforslag i Folketinget med sociale forbedringer, saa stoppede Landstinget det, og det blev aldrig lov.

Det var nedslaaende for Lauridsen, og han klagede ofte over, at han maaske arbejdede til ingen nytte, for han saa jo ikke selv noget resultat af sine anstrengelser. I et mismodigt øjeblik skal han have sagt til en af sine mange venner: Det er en ulykke, at jeg blev politiker. Jeg skulde have været videnskabsmand. Der kunde jeg have drevet det til noget. Til dette her egner jeg mig slet ikke.

Resultaterne kom dog alligevel, men han oplevede det ikke selv, thi alle de ting, som han kæmpede for, er nu praktisk talt blevet gennemført. Hans arbejde bar altsaa alligevel frugt, og han staar i dag som en banebryder for de store sociale fremskridt her i landet, idet han gennem sine taler og agitation vækkede folks forstaaelse af, at livets goder her i landet var alt for ulige fordelt.

Foruden den sociale linie saa følger han alligevel ogsaa en politisk linie med et klart politisk sigte. Han stiler først og fremmest mod at faa Estrup og hans regering styrtet, og derefter sigter han imod oprettelse af parlamentarismen efter engelsk mønster.

Det lykkedes ham ogsaa at lægge Estrup og hans blaa gendarmer saadan for had, at oprør truede ude i landet. I denne kamp brugte Lauridsen det grove skyts, og det var ham, der kastede de største og tungeste sten mod Estrups fæstning, som til sidst var nær ved at ramle sammen. I sidste øjeblik indgik Estrup behændigt forlig med en del af Venstre og trak sig frivilligt tilbage. 7 aar senere (1901) blev parlamentarismen endelig indført. Kampen var forbi, og sejren var vundet. – I denne sejr havde Lauridsen sin store andel. Han havde udført et stort og anstrengende arbejde. Den groveste og tungeste byrde tog han paa sine skuldre, og vi kan i dag se, at han var en banebryder, en murbrækker for den ny og lyse tid, der nu vældede ind over vort land.

De militære spilopper

En tredie linie i Lauridsens arbejde i Folketinget var den militære. Som allerede nævnt var han modstander af alt militær og en ivrig forkæmper for fuldstændig afrustning eller nedrustning af vort land.

Paa sine rejser rundt om i landet kom han som regel ind paa Estrups fæstningsbyggeri, der kostede landet en masse penge, som regeringen egenmægtigt tog uden bevilling. Han rasede mod alle disse generaler og admiraler, der rigtig spillede op paa den tid. I sin iver fandt han nye udtryk for sin foragt for militæret, og han kaldte saaledes officerernes arbejde med mandskabet for militære spilopper, hvad der opvakte stor harme mod ham i militære kredse.

Ligeledes brugte han som regel udtrykket militær-uvæsen, naar han angreb militæret. – Engang, da Je Kaa igen tordnede mod det overhaandtagende militær-uvæsen, raabte en vred tilhører op til ham, om han selv havde været soldat, hvortil han lynhurtigt svarede: Da jeg kom paa session, sagde de straks, da de saa mig forfra: Der har vi en flot soldat. Saa kommanderede de omkring. Men da de saa min ryg, raabte de: Nej, vorherre bevares! – Jubel og latter fra forsamlingen.

Til trods for hans mange angreb lod militæret sig dog

ikke rokke, og selv om han havde mange tilhængere, der ogsaa troede paa, at afrustning med tiden vilde komme, saa har eftertiden ikke givet dem ret. To verdenskrige har senere rigtig befæstet militærets magt. Men alligevel har hans agitation ikke været forgæves. Den fik i hvert fald mange folk til at tænke sig om.

Skudsmaalsbogen

En anden ting, som Lauridsen tog kampen op imod, var skudsmaalsbogen. Det kunde synes et ringe spørgsmaal, men det var det i virkeligheden ikke. Ifølge tyendeloven af 1854 maatte enhver person, der efter sin konfirmation skulde ud at tjene, være i besiddelse af en skudsmaalsbog, der indeholdt vedkommendes navn, alder og fødested, og som kunde faas hos sognefogeden. Naar en karl paa landet f. eks. vilde skifte plads, saa skulde hans husbond angive i bogen, hvor længe han havde været i hans tjeneste, og hvordan han havde passet sit arbejde.

Man maa vel gaa ud fra, at lovens fædre havde tænkt sig, at lovens bestemmelser var gode og nyttige, men saadan kom det sandelig ikke til at gaa. Nej, tværtimod. Bogen udviklede sig snart til at blive en daarlig karakterbog, som tyendet undsaa sig ved at vise frem. Og i løbet af kort tid blev denne bog den mest forhadte bog i hele landet, idet den følte som et nyt stavnsbaand, der var lagt paa de fattiges skuldre. – Paa de politiske møder rundt om i landet var Lauridsen ikke sen til at betegne bogen som et nyt slavemærke – som en snærende trællering om slavens hals, og han krævede bogen afskaffet. Nogen tid derefter begyndte baade husbond og tjenestefolk nogle steder i landet at boykotte loven, som dog først helt blev ophævet saa sent som i 1921.

Gendarmene

Det vil vist være paa sin plads her ogsaa nærmere at omtale de blaa gendarmere, som hurtigt blev betragtet som det mest forhadte udskud, der nogensinde havde redet rundt i vort land. I 1885 blev der af Estrups regering udstedt en pro-

visorisk lov, der bestemte, at der skulde oprettes et beredent gendarmerikorps, som skulde være en bestanddel af hæren, men med politimæssige opgaver, idet det skulde hjælpe de civile myndigheder med at opretholde ro og orden i landet. Gendarmen var ikklædt lyseblaa uniform, lange støvler og var udstyret med lang ryttersabel og karabin. Hans mission var at indgyde frygt.

Korpset bestod af 4 afdelinger, fordelt mellem de fire byer, København, Ringsted, Kolding og Aarhus, og herfra sendtes der mindre afdelinger rundt i landet. En gendarm maatte ikke ride ud alene. Der skulde være mindst 2 i en afdeling.

Da disse politisoldater lidt efter lidt viste sig rundt om i landet – ja, selv i de mest afsides liggende egne optrådte de – saa var det imidlertid hverken frygt eller respekt, de indgød – nej, tværtimod, de blev overalt modtaget af en fjendtlig indstillet befolkning, der behandlede dem med en afsky, foragt og harme uden lige, saa de ofte blev ængstelige og ikke følte sig helt sikre i sadlen. Da der saa samtidig kom en ny provisorisk lov, Riffelloven, der forbød de civile borgere enhver anskaffelse af vaaben, saa kendte befolkningens harme ingen grænse, og oprør truede.

Som protest mod regeringens vedvarende overgreb opstod den saakaldte riffelbevægelse med talrige møder i de forskellige landsdele, dog vistnok mest i Jylland, hvor harmen var størst. Lauridsen var her rigtig i sit es som taler her og der og alle vegne, og han lagde sandelig ikke fingrene imellem, idet han fremstillede en gendarm som mere ussel end en landsknægt under svenskekrigene. Men samtidig med, at han ophidsede sine tilhørere, havde han en evne til ogsaa at berolige dem, og han raadede dem til at behandle gendarmerne paa samme maade, som vi senere behandlede tyskerne under anden verdenskrig: Ikke se dem – vende ryggen til dem – ikke hilse paa dem og aldrig tage dem i haanden. Og naar saa folk nede fra salen raabte til ham, at de manglede vaaben, saa svarede Lauridsen med de berømte ord, som han første gang havde brugt ved et storpolitisk møde i Hammel: „I skal ikke

bryde jer om, at vi ikke kan faa rifler, for der gror hasselkæppe nok i skoven.“

Det var derfor ikke saa underligt, at baade regeringen og gendarmerne følte sig mere og mere ilde tilpas, og det første, der skete ved forliget i 1894, var da ogsaa gendarmernes afskaffelse og riffellovens ophævelse, og dette resultat kan for en stor del tilskrives Lauridsens agitation.

Til syvende og sidst kom det imidlertid til at gaa ud over gendarmerne, der havde meldt sig frivilligt og nu pludselig blev afskediget og stod paa gaden uden erhverv. Der var næsten ingen, der vilde eller turde tage dem i deres tjeneste, og mange af dem maatte derfor tage hen til fremmede egne, hvor ingen kendte dem, og hvor de saa efterhaanden fik plads i det civile samfund igen.

Oppositionens slagsang

i provisorietiden lød saaledes: Ned med Estrup, Scavenius og Ravn – vi vil ingen revnet grundlov ha' i kongens København. – Denne sang opstod spontant ved et møde i Christiansborgs ridehus den 22-2-1885. Mødet begyndte som en fredelig generalforsamling i Københavns Skytteforening, men uartede til frygtelige politiske spektakler, der aftenen igennem fortsattes rundt om i byen. Som et lyn bredte sangen sig over hele Danmark, hvor den snart kom paa alles læber. Der gik dog ikke ret lang tid, saa fik slagsangen en ny form og kom til at lyde, som følger: Ned med Estrup, Scavenius og Ravn – vi ka' li' saa godt ta' kongen med, for han gør ingen gavn. I den ny form fik sangen en formidabel succes, saa den endnu lever i befolkningen den dag i dag.

Hvem er forfatteren til slagsangen? Man har gættet paa flere – ogsaa Lauridsen har været nævnt mand og mand imellem – men man er kun naaet til gisninger. Lauridsen har sandsynligvis ikke noget med forfatterskabet at gøre, idet sproget i verset slet ikke ligner hans. Derimod er der noget ægte københavnsk over verset, der kunde tyde paa, at det er en vittig, ukendt københavner, der er forfatteren.

Som man vil se, er der i sidste linie i slagsangens variant udtrykt en ringeagt og demonstration mod kongen (Chr. IX), en ringeagt, som vel maa være udsprunget af en fælles følelse af, at kongen ikke var paa de fattiges, men derimod paa de stores side i den politiske kamp. Selvfølgelig var kongen her i landet ligesom i alle andre lande omgivet af kongemagtens sædvanlige støtter: „Krumstaven“, „Sværdet“ og de øverste klasser. Men det forhindrer ikke, at kongen alligevel kan blive populær. Det saa man f. eks. med Frederik VII.

Lauridsen var en af de første, der i rigsdagen begyndte at pille ved kongemagtens traditioner. Ikke, at han var en kongestormer, nej, slet ikke. Han vilde blot have kongemagten under en vis kontrol af rigsdagen.

Han erkendte, at kongen var paa sin plads som landets repræsentant, og at kronprinsen var hans stedfortræder, og begge skulde de lønnes af staten – medens den øvrige kongelige familie skulde klare sig selv. Da der i rigsdagen blev fremsat udkast til lov om appanager til prins Christian (senere Chr. X) og prins Valdemar, gik han derfor i lange taler skarpt imod forslaget.

I øvrigt var han af den mening, at tiden vilde ordne hele det spørgsmål – konge eller ikke konge – af sig selv. Hans tanker kan bedst udtrykkes i sætningen: Kongedømmet dømmes sig selv. Og det kom ogsaa til at passe.

Christian IX var selv skyld i, at han mistede menigmands tillid og ikke blev populær. Han var saa bange for venstremænd, at han stædigt blev ved med at tage sine ministre blandt de saakaldt store i samfundet, skønt flertallet i befolkningen var imod det. Selv efter forliget i 1894 fortsatte han endnu i samfulde 7 aar paa samme maade. Endelig i 1901 maatte han give op, og parlamentarismen blev gennemført.

Man kan sige, at provisorietiden blev kongemagten en dyr tid. Der skulde gaa mange, mange aar, inden konge og folk fandt hinanden igen. Det skete først fuldt ud i Christian X's tid under besættelsestidens lidelser. Men da var der ogsaa forløbet ca. 60 aar siden 1885.

De mørke aar

Efter at have trukket sig helt ud af al politisk virksomhed var det Je Kaa's haab, at hans helbred vilde bedre sig saaledes, at han kunde genvinde hele sin gamle kraft igen. Men saadan gik det ikke. Han fik det maaske nok noget bedre, men kræfterne fik han ikke tilbage.

Hertil kom, at han straks mødte store vanskeligheder. Hans sagførerforretning var svundet ind til næsten ingen ting, og den skulde han se at faa oparbejdet, da han ikke havde andet at leve af. Rigsdagsmænd fik jo ikke pension dengang. For overhovedet at faa noget at bestille maatte han tage de saakaldte incasso-sager, som jo hører med til sagføregerningen, men som mange sagførere helst vil være fri for, hvis de kan faa større og mere indbringende sager. Men incasso-sagerne var Je Kaa ikke glad for, ja, han egnede sig slet ikke til dette arbejde, for han havde i virkeligheden ikke hjerte til at opkræve penge hos de smaa i samfundet, thi det var jo som regel dem, der var i restance.

Han fik imidlertid mange klienter blandt smaafolk, der havde en ubegrænset og rørende tillid til ham, men det gav jo ikke ret store indtægter, da han ofte maatte gøre arbejdet gratis. Af og til henviste han dog saadanne kunder til „Rets-hjælp for ubemidlede“, som han selv havde været med til at stifte i Studentersamfundet i 1885.

Resultatet blev, at han resten af sit liv maatte leve i smaa kaar. Hans forretning gik ikke frem, men snarere tilbage.

Sit kontor maatte han flytte hen, hvor lejen var billigere. Til sidst fik han et par stuer i Hyskenstræde, hvor han ogsaa boede privat. Han kunde lide stedet og blev der til sin død.

Da en af hans mange venner kom paa besøg i den ny lejlighed, slog det ham, at billederne paa væggene hang saa underligt og planløst mellem hverandre, og han spurgte da: Efter hvilket princip er dine billeder egentlig ophængt? – Efter de forhaandenværende søms princip, svarede Je Kaa med et grin.

Vennen syntes ikke om stedet og anbefalede ham at søge lejlighed i et bedre kvarter. Men Je Kaa svarede: „Nej, her vil jeg blive, for Vorherre har ordnet det saa viseligt for mig, at jeg har hele 3 nedgange til beværtningen nede i kælderen, saa jeg behøver ikke mere at tradske rundt i byen for at faa min mad.“

Hans venner vilde saa gerne gøre noget for ham, da de syntes, at han levede under triste og mørke forhold; men det syntes Je Kaa ikke selv. Tværtimod befandt han sig godt. Han var saa vant til smaa kaar, og fattigdom var han jo født med. Og han beklagede sig aldrig.

Imidlertid trak han sig mere og mere ind i sig selv. Offentlighed havde han faaet nok af. Efterhaanden blev han eneboer og særling. Som saadan blev han lidt efter lidt mere ligegyldig med sin paaklædning og udseende.

Naar der ingen klienter var, lod han sin gamle tro kontorist passe kontoret, og saa listede han ned i beværtningen, hvor han blev modtaget som en kær gæst af vært og værtinde, der tog sig lidt af ham. Her – i ensomme mænds tilflugtssted – kunde han sidde i timevis ved en kop stærk sort kaffe og sludre med de mange forskellige arbejdere og haandværkere, der væltede ned ad trappen i deres beskidte træskostøvler for at faa en lille opstrammer. De stak ham allesammen paa næven, for de var hans venner. Og Je Kaa følte sig godt tilpas i deres selskab.

Det skal siges til hans ros, at ingen af hans venner fra ungdommens dage faldt fra, nu da det gik saa stærkt ned ad bakke med ham, og smaafolks tillid beholdt han til sin sidste stund.

Hans bedste venner fra studenterdagene var de to jurister Anders Hvass og Alfred Christensen. Især den sidste forsøgte at faa ham trukket op i det fine samfund igen og inviterede ham hjem til sig, naar han skulde have selskab.

Men Je Kaa sagde altid nej. Han havde bondens medfødte mistillid til de fine, som altid var parat til at narre de smaa for den smule ret, de havde.

Jeg har min daabsattest og min skudsmaalsbog, sagde han, og jeg føler endnu vornedskabets forbandelse i mit blod. Min hat gaar uvilkaarligt dybere af for en fin mand end for min ligemand – saa jeg vil hellere omgaas jævne folk i de faa aar, jeg har tilbage.

Da han altsaa ikke vilde komme til sine venner, maatte de komme til ham, og han lavede svært op, naar en gammel kammerat kom ind til ham paa kontoret. Da kunde hans gamle vid slaa gnister igen, skønt hans helbred var stærkt svækket.

Da Anders Hvass kom og fortalte ham, at hans gamle partifælde I. C. Christensen, Hee, var blevet minister, saa svarede Je Kaa straks: Ja, jeg har hørt, at han pynter sig med trekantet hat, uniform og stjerner i stedet for at gøre, som skrevet staar: Køb dit tøj hos Jens Kjeldsen*).

En anden gang, da han havde besøg, kom en mand og spurgte, om overretssagføreren ikke vilde give et bidrag til hovedstadens forskønnelse. Je Kaa sprang op af sin stol, og idet han dramatisk vendte sine to vestelommer, sagde han: Kontanter har jeg ikke, men jeg vil bidrage til byens forskønnelse paa den maade, at jeg forpligter mig til at rejse bort et par maaneder i sommertiden, naar turisterne strømmer hertil.

En dag kom der en ældre mand, som samlede ind til sognepræsten, der havde været syg og nu skulde rejse paa rekreation i Sverrig. Jeg kunde godt tænke mig at give 50 kroner, sagde Je Kaa venligt. Indsamleren blev rørt og sagde, at præsten nok selv vilde komme op og takke, naar han var kommet tilbage. – Hvad siger De, menneske, kommer han tilbage igen. Jeg troede, at det forbistrede asen vilde blive helt væk med det samme. Nej, saa giver jeg ikke en rød øre. – Og indsamleren sjokkede slukøret bort.

Je Kaa var allerede kommet i den alder, hvor en mands tanker oftere og oftere søger tilbage og ligesom finder hvile i minderne om barndomstiden.

*) Forretning med herretøj i Vester Voldgade.

I 1892 havde han været hjemme i Rind sogn til moderens begravelse. Fem aar senere – i 1897 – samledes familien igen i det lille husmandshjem i Lind by. Laust Møller, den gamle hædersmand, var død, og hele søskendeflokken fulgte deres far til graven paa Rind kirkegaard.

Den ældste søn, Lars, var nu familiens overhovede. Han havde taget lærereksamen og var en velagtet skolemand i Vestjylland. Je Kaa var glad for at se sin hjemegn igen, og han betragtede med forbavselse de store fyrreskove, der nu stod paa de steder, hvor han før havde vogtet faar i den høje lyng.

Sidst i oktober 1905 kom Je Kaa hjem fra et længere hospitalsophold. Han var sløj og træt og følte sig slet ikke rask. Den 2. november kom hans to bedste og mest trofaste venner for at se til ham. Deres besøg kvikkede ham op, og han blev helt livlig og fortalte morsomt om sine oplevelser paa rigsdagen.

Da de to venner var gaaet, sendte han sin gamle tro medhjælper hjem og lagde sig paa sofaen for at hvile sig lidt. Her fandt hans kontorist ham død næste morgen.

Hans ansigt var roligt, uforandret og bar ikke præg af døds kamp. Det saa ud til, at han umærkeligt var gledet ind i den evige søvn. – Han blev kun 47 aar gammel.

Den 8-11-1905 blev J. K. Lauridsen begravet paa Vestre kirkegaard i København. Der kom et mægtigt følge – et væld af blomster og palmedekorationer – store kranse med signerede baand fra politiske foreninger – fra gamle regensianere – fra studentersamfundet o.s.v.

4 af hans brødre var til stede. – Den kendte digterpræst fra Helligøjst, Blaumüller, holdt talen. - Rigsdagsmænd og vælgere bar ham til graven.

En af hans brødre bragte de fremmødte familiens tak og ligeledes en tak til hans trofaste vælgere i Ringsted-kredsen, der til det sidste havde haabet at faa ham tilbage som folketingsmand.

LITTERATUR

Orla Bock skriver i sin bog „Den lille Humor“ følgende: Overretssagfører, folketingsmand J. K. Lauridsen vil sikkert til sene tider staa for efterverdenen som den største humorist, det danske Folketing har talt mellem sine ikke allesammen lige gemytlige medlemmer, og de anekdoter, der i tidens løb er blevet knyttet til hans navn, løber snart op i hundredvis. Han er blevet lidt af en sagnfigur, hvis blotte navn ligesom Bellmanns og Wessels kan lokke et smil frem, og han faar sikkert – ligesom disse to – skyld for betydeligt flere gemytlige historier, end han i virkeligheden er fader til.

Følgende historie skal dog være ægte nok: Engang, da man diskuterede afholdsbevægelsen, udtalte Je Kaa sig om vandets skadelighed. „Se nu f. eks.ovre paa Jyllands vestkyst, hvor vandet æder hele store stykker land bort – mægtige skibe bliver slaaet til pindebrænde, og hundreder og atter hundreder af mennesker drukner i vandet. Vand er den forfærdeligste og skadeligste vædske, der findes. – Men derimod, mine kære venner – cognac – den er ikke nær saa slem. Man har aldrig hørt, at cognac har slaaet den mindste robaad itu. Og ledevand i knæene er ogsaa meget værre end cognac. Thi ledevand bliver, men cognac forsvinder.“

Alfred Christensen siger i bogen „Studentersamfundet gennem 25 aar“ saaledes: Je Kaa var en original baade udvendig og indvendig. Hans udseende var saa aparte, at han ikke holdt af at blive fotograferet. Hans jyske dialekt var uimodstaelig. Han talte ofte i billeder med meget kraftige udtryk, som han selv dæmpede lidt ned ved at tilføje – om jeg saa maa sige – om det maa være mig tilladt at bemærke.

Livet i Studentersamfundet hører til den lykkeligste periode i vor ungdom, og vennen Je Kaa er den, hvis billede er saa fast knyttet til disse lørdagsaftener, at man slet ikke kan tænke sig dem uden ham.

I den bog, der hedder „Gammelt og nyt fra regensen“, omtales der et gilde, hvor Je Kaa holdt en senere berømt politisk tale med følgende emne: Parallellen mellem godsejerpolitikkens maal og Adams og Evas beklædningstilstand før syndefaldet.

Der er desværre ikke refereret noget af talens indhold, men emnet angiver jo tydeligt nok dens tendens.

Charles Kjerulf omtaler i sin bog „Gift og hjemfaren“ Je Kaa paa følgende drastiske maade. Blandt gæsterne i „Kafé Helvede“ bralrede den jyske bondestudent J. K. Lauridsen vældigt op – almindelig kaldt Je Kaa efter den bredt brægende maade, han selv udtalte sine forbogstaver paa.

Selv med studenterhue paa lignede han en uforfalsket røgter, og hans muddermaskine af en mund væltede saadanne spande af ravjysk pladder af sig, at enhver tanke om at gøre ham salon-fähig paa forhaand maatte opgives som umulig. – Men han var vittig og sarkastisk. Og hans humor fik ikke blot et besynderligt barokt, men nok saa rammende præg ved den

urkraft og det brag, hvormed ordene slyngedes ud af hans kraftige jyske kæft som af en eksploderende mørsers. Han sagde de uhyrligste ting, men fik altid latteren paa sin side.

Kjerulf gengiver endvidere en af de utallige historier, der tillægges Je Kaa. I en tid, hvor alle talte om nye jernbaner, holdt Je Kaa følgende tale til bønderne i sin kreds: Og saa, mine ærede vælgere, saa kommer vi til jernbanerne. Ja, det er nu noget meget farligt at røre ved – rent ud sagt – af alle menneskelige drifter er jernbanedriften en af dem, som mest sætter lidenskaberne i bevægelse. Den eneste, der muligvis i saa henseende overgaar den, skulde da være kønsdriften.

I sin bog „Regensen“ omtaler Knud Fabricius Je Kaa saaledes: Han var den første, der slog bro mellem landbovenstre og byernes industriarbejdere. Hans basis var paa landet, og han vilde politisk bygge en bro mellem gaardmænd og husmænd, som vilde give disse flertal i tinget.

Paa regensen deltog han i alt muligt gøgl og leben – altid til stede ved generalforsamlinger – store taler – dristige vendinger – overraskende billeder. Han udnyttede med kunst ethvert bidrag fra forsamlingen til at berige sin tale. Hans stemme var ret svag. Han havde en original brug af stødtoner. Hans gestus var underlige – aldrig før set.

Talte han alvorligt, gik han i den grad op i det, han sagde – hævede sig til ægte patos og tog sine tilhørere med sig, saa de helt glemte hans bisarre springende form.

Paa læsestuen eller i gaarden altid i diskussion om alt mellem himmel og jord – meget belæst med omfattende interesser og meget, meget demokratisk.

Hans kritik af personer og sager kunde være bidende vittig – ikke sjældnen kynisk. Stor personlig elskværdighed – afholdt af alle – endog af de mest reaktionære af sine modstandere.

I sin bog „Bevingede ord“ har T. Vogel-Jørgensen samlet nogle af J. K. Lauridsens udtalelser og udtryk, som ofte er blevet citeret rundt om i landet. Jeg har allerede omtalt de fleste af dem, men her følger nogle af de resterende.

Edens Have

Da J. K. Lauridsen engang optraadte i retssalen som dagbladet Politikens sagfører, blev et stort antal vidner afhørt. De maatte alle aflægge ed, og Je Kaa sagde da: Jeg befinder mig som i Edens Have, et udtryk, som siden ofte blev anvendt.

Da Lauridsen i Folketinget under behandlingen af valgkredsloven mødte modstand fra agrarside, sagde han i mødet den 10-11-1894, at de store agrarers fordringer kunde gøre selv „en skildpadde rød i kammen“, et udtryk, som senere ofte er blevet anvendt om ublu fordringer.

„Gaa med kniven i ærmet“ og have „Det rette had“ er to udtryk, som

Je Kaa anvendte første gang under en politisk diskussion i Studentersamfundet.

UDDRAG AF AVISARTIKLER

Ringsted Folketidende 3-11-1905.

Bladet er overrasket af Lauridsens alt for tidlige død. Man troede, at han var i bedring og snart blev rask. Avisen minder om, at Je Kaa aaret før – i 1904 – rejste rundt til Ringsted-egnens forsamlingshuse, hvor han talte om nødvendigheden af, at gaardmænd og husmænd holdt sammen for at bevare magten. Og bladet tilføjer: Han havde i sine velmagtsdage en enestaaende agitatorisk kraft – gnistrende vittig – frygtet af modstanderne for sin ætsende vid og uslebne form. Han var den skarpe lud, der paakrævedes i de onde aar. Og fremsynet var han ogsaa. I fjer advarede han i sine møder Venstre mod igen at oprive og ødelægge sig selv i indbyrdes kampe.

Politiken 4-11-1905.

Juristen Anders Hvass skriver om sin kollega og gode ven Je Kaa, at han egentlig led af den „Brightske syge“,*) der svækkede ham saadan, at hans stemme ofte sank ned til en hvisken. Men den egentlige dødsårsag var en hjertelammelse.

Skønt vi syntes, at vi kendte ham ud og ind og holdt af ham, som han var, forstod vi ham i virkeligheden ikke rigtig. Han var saaledes den eneste af vore bekendte, der blev ved med at være bonde, skønt han ifølge uddannelse og belæsthed hørte til i et helt andet samfundslag, og han fornægtede aldrig sin hjemstavn og herkomst, ja, han var endog stolt af den – medens alle andre, der kom fra landet og opnaaede succes i hovedstaden, hurtigt blev saa fine og fornemme, at de slet ikke kunde huske, hvor de stammede fra. Jo, vor ven var en ener . . .

To gange blev han idømt fængsel for voldsomme angreb mod Estrups regering, men han fik politisk amnesti, da man ikke turde straffe ham for ikke at gøre ham til martyr . . .

Je Kaa's egen kommentar til amnestien var saaledes: Nu har Hans Majestæt Kongen igen benaadet mig for 3 maaneders fængsel – ham bevare Gud – og jeg, der saa gerne vilde ind og sidde!

Vi gaar ned og trøster os ved en kop kaffe med en lille cognac til – af dem, som slaver drikker . . .

Han havde et stort hjerte – somme tider for stort, saa han af og til blev misbrugt. Alle, som ikke kunde faa andre sagførere til at føre deres sager, fordi de maaske var mislige eller ikke helt fine i kanten, søgte til Lauridsen. – Hvis de saa kunde røre hans hjerte og især faa ham til at tro paa, at der var begaaet dem uret paa grund af deres fattigdom, saa blussede

*) Næsten uhelbredelig nyrelidelse paa den tid.

hans harme op, og han førte sagen – og for sent opdagede han, at han var blevet ført bag lyset . . .

Je Kaa skabte altid publikum om sig, hvor han end kom. – For interessant var han jo.

Da det stadigvæk gik nedad med hans forretning, var vi nogle stykker, der forsøgte at bringe orden i hans papirer. Vi fandt da en stor bunke skyldbeviser fra folk, der ikke betalte, og som aldrig havde tænkt paa at betale. Da vi bad ham om at inkassere alle disse penge, afviste han det og sagde: Jeg har hverken hjerte eller kræfter mere til at inddrive penge. – Ja, saadan var han ogsaa.

Jeg talte med ham, dagen før han døde. Han var aandelig frisk til det sidste.

Soro Amstidende 9-10-1905.

J. K. Lauridsens politiske testamente: „En ikke holdt tale“.

„Danske bønder! I har magten i øjeblikket, d.v.s., I har overmagten – I kan bestemme, hvor skabet skal staa – I kan endog flytte skabet, hvis I vil. Men, hvor længe beholder I magten? Intet er mere omskifteligt end magt. Hold derfor fast ved den. I har stridt haardt for den. I erobrede den efter et slidsomt dagværk – slægt efter slægt sled sig gravtrætte i denne kamp. – – –

Altsaa – bønderne har magten, men har de vilje til at beholde den, og hvad vil de bruge den til? Hidtil har de ikke haft megen fornøjelse af den, for de har næsten intet faaet gennemført i de sidste 4 aar. Pas paa! Der hviskes i krogene: Venstre taber magten næste gang. – – – Behold magten i Folketinget – ellers er det hele forbi. I et folketing, hvor bøndernes magt er knust, vil antiparlamentarismen rejse sit hoved nok saa kækt. Scavenius har ikke glemt fortiden. Og de radikale vil blive afhængige af socialdemokraterne. – – – Bønderne maa underkaste sig disciplin – husmænd og gaardmænd maa staa sammen for at holde flertallet. Det gælder nu ligesom i gamle dage: Frem, bondemand, frem!“ – – – Og han slutter sin artikel saaledes: „Jeg har stridt politisk og socialt sammen med bønderne i en snes aar – de sidste aar som invalid: Jeg føler mig ligesom lammet ved tanken om, at bønderne skal blive slaaet ved et valg. Derfor lyder mine ord denne gang ikke fra talerstolene under Sjællands bøge, men fra sygelejet: Frem, bønder, frem – frem til værn for egen magt og egen magtudøvelse!“

Kommunehospitalet, 2. afdeling, stue 11.

J. K. Lauridsen.

I et ledsagende brev til redaktøren skriver han: Jeg ligger endnu det meste af tiden og kan ikke skrive, men diktere kan jeg heldigvis endnu, og i bedring er jeg.

Ovenstaaende aabne brev til de danske bønder, hvoraf der kun er gengivet korte uddrag, kaldes J. K. Lauridsens politiske testamente, skrevet ca. 3 uger før hans død. Det er et rørende brev. Vi lægger mærke til, at han bruger ordet gravtræt – og at han for første gang vedgaar, at han er invalid. Ja, træt til graven var han, og invalid havde han været de sidste 10 aar.

Sorø Amtstidende 3-11-1905.

Uddrag af nekrolog.

J. K. Lauridsen var mærket af, at han ingen barndom havde haft. Han kunde ikke omplantes og blev derfor rodløs. – Han blev et offer for kampperioden i 80'erne. – Hans brev fra hospitalet var jo rettet til den danske bonde – fra ham kom han, og til ham vendte han tilbage – det er det kønne ved dette aabne brev, dikteret paa sottesengen.

Han manede med en oplussen af hele sin gamle urkraft bonden til at holde fast – til ikke at lade sig lokke ud paa genvej, som vilde blive til glipvej. Aldrig har han skrevet bedre end ved denne lejlighed. Det er, som om hjertet er med i hvert ord af denne politiske prædiken. Nu eller aldrig – det slog han fast. Og det vil blive husket.

MYTER ELLER VIRKELIGHED?

I sine velmagtsdage strøede Je Kaa daglig om sig med vittigheder, slagord og pudsige vendinger med en frodighed uden lige. Hver gang et nyt slagord fløj hen over det ganske land, troede man som regel, at han var dets skaber. Naturligvis kan han ikke være ophavsmand til dem alle. De fleste er nok virkelige, men der maa ogsaa være mange, som er tillagt ham, men hvilke er ikke saa let at sige.

Her følger nogle visdomsord, som med rette eller urette er tillagt ham: Paa den jydsk hede bor Danmarks haardeste demokrater – med en lighedsfølelse hos alle og en hjælpsomhed uden lige. – Man maa have den dybeste respekt for det legemlige arbejde, der opbygger landet i al beskedenhed, men afsky for aandeligt humbugsværk, der forsøger at flagre til vejrs paa dets skulder. – Jeg foragter alt hykleri og officielt humbugsvæsen, hvad enten det har præstekraven eller elefanten om halsen. – Tal folkets sprog, saa vinder du folket. – Der er mange, der har faaet indblik i den akademiske uddannelses grænseløse humbug og uvirkelighed.

Morsom er følgende historie om Je Kaa og hans gode ven Anders Hvass: Je Kaa sidder paa regensen fordybet i en tysk bog. Anders Hvass banker paa døren. – Je Kaa: Was ist das? – A. Hvass: Das ist Hvass. – Je Kaa: Was für ein was? – A. Hvass: Anders Hvass. – Je Kaa: Das ist was anders.

KORT OVERSIGT

Det var ikke mundsvejr, naar Je Kaa havde sagt, at han vilde tage sig af de sociale spørgsmaal i Folketinget. Praktisk talt hver gang han tog ordet, talte han til fordel for de smaa i det danske samfund: de fattige, de syge, fangerne, soldaterne, de uægte børn, plejebørnene, arbejderen, husmanden o.s.v., og man kunde mærke, at det virkelig var en hjertesag for ham at faa forbedret de smaas kaar og at opnaa en mere human behandling af de ufrie og underkuede.

Han var en udpræget socialpolitiker, og som saadan stod han i allerførste række i hele provisorietiden, og han blev en banebryder for hele den sociale udvikling, der senere i vor tid er kommet til fuld blomstring.

Han var ogsaa førende i kampen mod den tids magthavere. Som taler, som agitator og som skaber og digter af sentenser og slagord, hvoraf mange endnu lever, var han absolut sin tids største og vittigste mand. Og han har sin store andel i sejren over Estrup og hans mænd. Ja, man kan overhovedet ikke tænke sig provisorietiden uden ham.

I denne storpolitiske kamp satte han sit helbred over styr – blev angrebet af en uheldredelig sygdom, der tvang ham ud af al politisk virksomhed og forkortede hans liv.

Han var ogsaa en af sin tids ærligste politikere. – Skønt han af militærpolitiske grunde maatte høre til Hørups gruppe, saa lagde han aldrig skjul paa, at han af hjertet hørte til Bergs kreds, hvis devise „Gaa aldrig paa akkord med uretten“ han fuldt ud havde godtaget.

Da Je Kaa efterhaanden er blevet en hel sagnfigur, saa har jeg ment, at tiden var moden til – nu 60 aar efter hans død – at kaste et nyt lys over denne særprægede mands liv og virke. Og det har jeg forsøgt i nærværende artikel.

EFTERSKRIFT

J. K. Lauridsens lykkeligste tid var uden al tvivl paa regensen og i Studentersamfundet. Der var en særegen stemning i denne forening – en livlig overflade, men alvor bag munterheden. Jeg kan bedst gengive samfundets særpræg ved at citere et par vers af foreningens slagsang, forfattet af en af hedens sønner – Jeppe Aakjær, der ligesom Je Kaa havde gaaet paa Triers kursus:

Om kvisten der blæser en strygende vind,
den larmer med vinduets krog,
paa skraa kiger spurv gennem ruderne ind
til én ved en opslaaet bog.
Han er af os alle en gammel bekendt,
vi agter hans vid og hans mod;
han er kun for Herren det ene: Student,
dog tro mig, den titel er god!

Men er vi studenter med „spørgs“ eller „kryds“,
 med visdommens fugl i vort segl,
 saa slider vi ikke salonernes plyds
 og ikke kaféernes drejl.
 Saa deler med disse vi arbejdets kaar,
 der sysler med hammer og plov.
 Af folket vi kommer, til folket vi gaar,
 dets lykke skal være vor lov.

KILDER

1. Dansk biografisk leksikon.
2. Hjorth-Nielsen: Danske sagførere, pag. 241.
3. Poul Nedergaard: Dansk præste- og sognehistorie 6, pag. 779.
4. Herning Bibliotek 1953, pag. 7.
5. Dansk biografisk haandleksikon II, pag. 467.
6. Orla Bock: Den lille humor.
7. Studentersamfundet gennem 25 aar, 1907, pag. 163.
8. Frode Aagaard: Samvirke, oktober 1958.
9. Rigsdagstidende 1887-95.
10. Knud Fabricius: Regensen, pag. 278 flg.
11. Charles Kjerulf: Gift og hjemfaren, pag. 10 flg.
12. Gammelt og nyt fra Regensen, pag. 129.
13. T. Vogel-Jørgensen: Bevingede ord, pag. 504.
14. Politiken, 4-11-1905.
15. Ringsted Folketidende, 3-1-1887, 3-11-1905 og 8-11-1905.
16. Sorø Amtstidende, 9-10-1905 og 3-11-1905.
17. J. K. Lauridsen: Nogle smaabreve til Ludvig Trier. Det kgl. Bibliotek.
18. J. K. Lauridsen: Brev til V. Pingel 1889. Rigsarkiv.
19. J. K. Lauridsen: Brev til J. F. Scavenius 1891. Rigsarkiv.
20. J. K. Lauridsen: Brev til Herman Trier 1904. Rigsarkiv.

41 TRÆHESTE OG 5 PÆLE TIL MILITSENS ØVELSESPLADSER

Af Alfred Kaae

DET lyder drabeligt, og det var „ej til lyst“; det var ramme alvor. Bondekarlene skulle være soldater. Det var ikke noget nyt, det havde man kendt før; men nu skulle der gøres en indsats for at få uddannet bondekarlene til virkelig brugbare landsoldater; thi hævnens over svenskekrigenes mange nederlag måtte dog engang komme. Hvad der ikke var lykkedes for Christian V, kunne hans søn og efterfølger Frederik IV måske gennemføre. De hvervede soldater var imidlertid en meget kostbar vare at have liggende på lager, derfor skulle der nu dannes en stående hær af udskrevne karle, der kunne gå i stedet for en del af de hvervede, de geworbne.

Den 22. februar 1701 kom forordningen om landmilitsen. Hver 20 tønder bondehartkorn skulle stille en soldat, hvilket vil sige, at godser som Rysensten og Lundenæs skulle stille mellem 90 og 100 soldater, mens en række mellemstore godser som Herningsholm 34, Nør Holmgård 17, Voldbjerg 24 og Møltrup 16 mand; hovedparten af amtets godser med skattefri hovedgårde på godt 200 tønder hartkorn kunne nøjes med at fremskaffe en halv snes soldater hver.

Hele Bøvling og Lundenæs amt skulle opstille knap tusinde mand. De var inddelt i kompagnier på 150 mand, der hørte ind under oberst Ingenhavens riberhusiske regiment. I hver sæson holdtes der regimentsøvelser og kompagniøvelser, men ellers blev militssoldaterne opøvet på 41 øvelsespladser rundt om i amtet, og disse øvelser fandt sted om søndagen; soldaterne skulle bo hjemme og kun være i uniform på øvelsesdagene.

Tjenestetiden var 6 år, og kunne man ikke udholde at tjene sin tid ud, måtte man enten ved godsets hjælp fæste en gård og blive udløst af rullen eller løbe sin vej. Det første var ikke ualmindeligt, så ikke alle karle tjente deres tid ud. En del måtte dog vælge den anden udvej, hvis soldaterlivet blev dem for surt; men det ser ud til, at kgl. majestæt havde forudset slige tilfælde. Forordningen havde sat svære straffe for at bortløbe, hvis man først var kommen i tøjet og havde fået håret klippet. Første gangs forsøg på at rømme gav et tillæg på 3 år til tjenestetiden, hvis man blev grebet. Anden gang var straffen at løbe spidsrod 3 gange; men tredje gang hed det kort og godt: Hænges eller gå i jern på Bremerholm for livstid.

Herremændene skulle skaffe karle til sessionen, hvor en særlig kommission så udskrev de tjenlige. – For sessionen skulle karlene møde i deres bedste tøj sammen med gods-ejeren eller hans foged, og man har eksempler på, at en karl af vrangvilje mødte op i Ringkøbing i sine stumphoser og noget elendigt laset tøj, så husbonden ikke turde fremstille ham, inden han mødte i ordentligt tøj.

For at det ikke skulle være alt for svært at skaffe karle, blev der tilvejebragt et slags folkeregister; karlene blev indskrevet i rullen, og ville de flytte, skulle de have pas fra gods-kontoret. Det var så godsernes, i særdeleshed ridefogedernes opgave at holde orden i afgang- og tilgangsregistrene, så de altid vidste, hvor det vordende mandskab var at finde. Alligevel forsvandt der mange unge karle, og pastvangen følte meget trykkende, da ridefogederne ikke ret gerne skrev pas til karlene på deres gods. Rømte en karl, før han havde været på session, blev han gjort arveløs, og blev han grebet, fik han en vanærende straf på „vand og brød“.

Foruden våben skulle militssoldaterne have uniform; men den blev ikke udleveret på mødedagen som nu. Soldaterne skulle møde i kjole, hat, klud, skjorte, strømper og sko, når der skulle ekserceres. Denne mundering skulle betales af lægdet, og man regnede med at det kostede ca. 20 sletdaler

at udstyre en karl til kongens tjeneste. Der findes en opgørelse fra Søndervang gods i Stadil, og den viser, hvad det i 1703 havde kostet at udstyre en soldat efter forskrifterne:

10 al grå vadmæl til en kjole, à al 19 skl ...	2 sld	3 mrk	14 skl
Baj, kirsej og klæde til hver kjole, som der blev underforet og stafferet med ...	3 -	3 -	3 -
4 dusin knapper	0 -	0 -	10 -
For hver kjole at skære og sy	0 -	3 -	4 -
Tråd	0 -	0 -	8 -
1 par sko	1 -	2 -	2 -
1 hat og snor	1 -	0 -	2 -
For kokarde at sætte på hatten med ar- bejdsløn for den at gøre	0 -	1 -	2 -
For hårpung med behørig bånd	0 -	1 -	0 -
For en lærreds halsklud med bånd	0 -	0 -	12 -
Nok en sort kreppis halsklud	0 -	3 -	2 -
	er 12 sld	1 mrk	2 skl

Når en karl var blevet sådan ustafferet og var øvet i at bruge våben, følte han sig ofte hævet lidt over skidtet. „Jeg er en kongens karl, mød mig på Kolding banke!“ eller sådan noget lignende kunne han udtrykke sig i en kritisk situation. Og militæssoldaterne var som soldater gode nok og uforfærdede, da de kom i ilden i Den store nordiske Krig.

Trindt om i Bøvling-Lundenæs amt blev der nu som i det øvrige land indrettet øvelsespladser, hvor den daglige eller ugentlige træning kunne finde sted med „ret og rør“, og med alt til faget henhørende. Kommandosproget var tysk selv i denne danske nationale hær; men for øvrigt kunne befalingsmændene skælde ud både på tysk og dansk.

Der var i vort amt 40 øvelsespladser for de ugentlige øvelser. Hvert kompagni havde desuden sin samlingsplads.

I kirkerne ved øvelsespladserne blev soldaternes våben og amunition opbevaret. Der blev lavet geværskabe, af hvilke de fleste stod inde i kirkerne, men nogle dog i våbenhusene. Desuden var hver øvelsesplads forsynet med en solid skydeskive og en træhest, og på kompagniernes samlingspladser var træ-

hesten suppleret med endnu et strafferedskab, en pæl. Vi skal senere høre lidt om de to sidstnævnte genstande; men først skal vi se lidt på kompagnierne og deres samlingspladser for

oberst Ingenhavens riberhusiske regiment.

A. Major Eickstedts kompagni

1. Nysogn	skab m. gev. til 21 soldater, 1 dragon,	4 reserver
2. Rindum	— — — — 18 — —	4 —
3. Hee	— — — — 20 — —	4 —
4. Hover	— — — — 20 — 1 —	3 —
5. Vinding	— — — — 17 — 1 —	4 —
6. Råsted	— — — — 12 — —	4 —
7. Tim	— — — — 21 — —	4 —
8. Stadil	— — — — 21 — —	4 —
til 150 soldat., 3 drag.,		31 reserv.

Kompagniets samlingsplads var ved Rindum kirke.

B. Kaptajn H. I. Todes kompagni

1. Fjaltring	skab m. gev. til 31 soldater, dragoner, 3 reserver	
2. Engbjerg	— — — — 27 — 1 — 4 —	
3. Møborg	— — — — 20 — — 3 —	
4. Ulfborg	— — — — 9 — — 3 —	
5. Vandborg	— — — — 33 — 4 — 3 —	
6. Husby	— — — — 30 — 1 — 4 —	
til 150 soldat., 6 drag.,		20 reserv.

Kompagniets samlingsplads var ved Møborg kirke.

C. Kaptajn Lühes kompagni

1. Tjørring	skab m. gev. til 16 soldater, 1 dragon,	3 reserver
2. Rind	— — — — 17 — —	3 —
3. Gjellerup	— — — — 14 — —	4 —
4. Haderup	— — — — 18 — 1 —	3 —
5. Borbjerg	— — — — 28 — —	4 —
6. Mejrup	— — — — 25 — 2 —	3 —
7. Felding	— — — — 14 — —	3 —
8. Aulum	— — — — 18 — —	4 —
til 150 soldat., 4 drag.,		18 reserv.

Kompagniets samlingsplads var ved Aulum kirke.

D. *Kaptajn Meitzners kompagni*

1. Ikast skab m. gev. til 25 soldater, 2 dragoner, 3 reserver
Kompagniet har samlingsplads uden for amtet.

E. *Kaptajn Dietrichsons kompagni*

- | | |
|--------------|--|
| 1. Sal | skab m. gev. til 16 soldater, 9 dragoner, 3 reserver |
| 2. Nør Nisum | — — — — 27 — 11 — 4 — |
| 3. Rom | — — — — 25 — 4 — 3 — |
| 4. Fousing | — — — — 23 — 4 — 3 — |
| 5. Vemb | — — — — 11 — — 3 — |
| 6. Hjerm | — — — — 34 — 7 — 3 — |
| | til 150 soldat., 35 drag., 19 reserv. |

Kompagniets samlingsplads var ved Holstebro.

F. *Kaptajn Winds kompagni*

- | | |
|-------------|---|
| 1. Skjern | skab m. gev. til 117 soldater, 1 dragon, 4 reserver |
| 2. Borris | — — — — 15 — 1 — 4 — |
| 3. Vorgod | — — — — 15 — — 4 — |
| 4. Oddum | — — — — 16 — 2 — 4 — |
| 5. Hemmet | — — — — 19 — 4 — 3 — |
| 6. Stauning | — — — — 29 — — 2 — |
| 7. Lønborg | — — — — 16 — 1 — 3 — |
| 8. Dejbjerg | — — — — 23 — 2 — 4 — |
| | til 150 soldat., 10 drag., 28 reserv. |

Kompagniets samlingsplads var ved Skjern kirke.

G. *Kaptajn Drombroicks kompagni*

- | | |
|-------------|--|
| 1. Lyne | skab m. gev. til 18 soldater, dragoner, 4 reserver |
| 2. Torstrup | — — — — 32 — — 4 — |
| 3. Ølgod | — — — — 7 — — 3 — |
| | til 58 soldat., drag., 11 reserv. |

Dombroicks kompagni havde desuden eksercerpladser i Ovtrup, Ho, Alslev, Guldager, Tjæreborg og Ål.

De her nævnte dragoner hørte ikke under militsen, men til rytterregimenterne, reserverne har derimod nok været militsens, som altså havde fem hele kompagnier og mindre dele af to, der havde hovedparten uden for amtet.

Mens bondekarlene lagde krop til, måtte lægdene skaffe uniformer, sko, hat og hårpung, og desuden skulle de i lægdet skaffe soldaten en plads til en løn på 20 daler, hvis han ikke foretrak at tjene uden for lægdet. Indretningen af de stedlige eksercerpladser og kompagniernes samlingspladser skulle udføres af amtet, og det skal vi nu høre lidt nærmere om.



*Udsnit af billede af hovedvagten ved Københavns Slot i Frederik IV's tid.
Bemærk træhestens store højde i forhold til soldaterne og straffepælen.
(Farvelagt tegning i Nationalmuseet).*

Foruden geværskabene skulle der jo være skydeskive og træhest på de 40 øvelsespladser eller eksercerpladser og på kompagniernes samlingsplads desuden en pæl.

Det ser ud til, at håndværkerne i Ringkøbing udførte alt arbejdet med at lave de mange skabe, skiver, træheste og pæle. Skabene blev lavet af snedkerne *Peder Thomsen*, *Peder Nielsen*, *Chr. Christensen Møller*, *Christen Rasmussen* og *Rasmus Nielsen*. Skydeskiverne blev tømret af *Morten Andersen* og malet af *Christen Sørensen*. Mester Morten havde ligeledes æren og fortjenesten af at fabrikere de mange træheste

og pælene, mens smeden *Erik Davidsen* lavede beslag, kroge, kramper, kæder og håndjern.

Breinholt Skriver og *Hans Hansen* skaffede alt materiale, både jern og træ, og det var solide varer, der blev brugt.

Skiverne var lavet som dobbelte plader, og de var til at tage i hus efter brugen.

Træhesten må vi ofre en nærmere omtale, da der nu på én gang blev drysset et par snese af dem ud over amtet til skræk og advarsel. Nu kunne enhver nysgerrig få at se, hvordan et sådant dyr så ud i mester Mortens design. Fik man ikke en hest ved sin egen kirke, så stod der sikkert en ved nabosognets, og den lod sig ikke godt skjule, skulle næppe heller fjæles i en afkrog, men stå frit fremme, så den var let at få øje på.

De riberhusiske træheste havde kun to ben at stå på; men lader man sig deraf forlede til at tro, at de lignede stejlede karruselheste, tager man sørgeligt fejl. To stykker spansk fyr-tømmer, der målte 14 tommer i firkant og havde en længde af $5\frac{1}{2}$ alen blev sat i to alen dybe huller et par alen fra hinanden såvel, så de ragede $3\frac{1}{2}$ alen op over grønsværen. I den øverste ende af disse svære stolper var der hugget et leje for en 4 tommers egeplanke, der blev lagt på kanten og gjort fast med egepløkke. Det var rygraden på det grimme dyr. En mere nøgtern tid ville vel sige, at nu var dyret færdigt til brug; men det var ingenlunde tilfældet. Kong Frederiks militssoldater skulle ikke nøjes med noget, der lignede en almindelig tømmerbuk. Der blev lavet hals og hoved på dyret. Ved hjælp af et tre kvarter langt plankestykke, der blev lagt oven på halsen, blev denne fortykket og krummet som det sig bør på så høj en gang. Et par store egepløkker brugtes som ører for at gøre dyret helt livagtigt. Til rygrad, hals og hoved medgik $4\frac{1}{2}$ alen af den nævnte egeplanke.

En så høj hest var ikke let at bestige; men det problem løste man på den måde, at der i højre side af forbenet blev indsat tre pløkker som optrin, og så manglede der egentlig kun tømme og stigbøjle; men dem måtte rytteren se at und-

være. De hørte ikke med til det riberhusiske træhesterytteris udrustning.

Jeg ved ikke, om læseren i fantasien kan tænke sig siddende deroppe, tre og en halv alen over jorden på skrævs over den kantstillede planke uden noget at støtte fødderne på og med hænderne bundet sammen på ryggen, for det havde de vel.

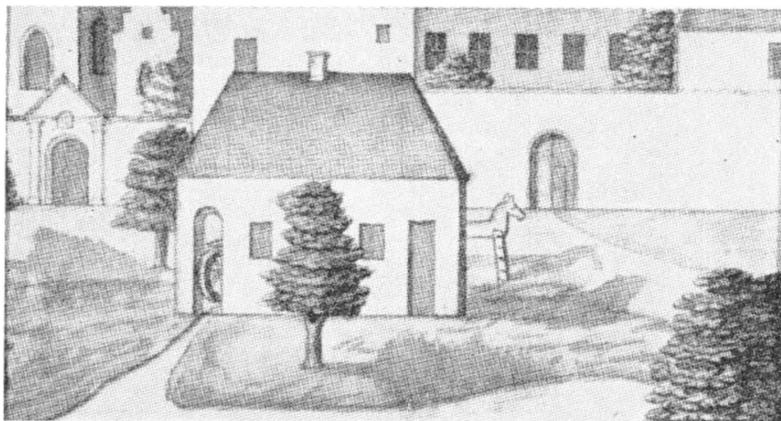
Jeg tror ikke, at man skulle sidde der ret længe og balancere på den skavne hesteryg, før man kom til at føle sig som den elændigste karikatur af datidens stolte rytterideal, fyrsten eller feltherren på den høje fyrige hest. Og man vil mene, at det netop også var den egentlige hensigt med et ridt på træhesten. En times ridt eller to kunne i sandhed være pinagtig nok, men at sidde der til spot og begloelse for de jævnaldrende i geledet og alle tilfældige tilskuere, mens korporalens og officerens hånende tilråb og stokkeslag idelig gjorde tilskuerne opmærksomme på det naragtige i situationen, det var nok alligevel det værste. Træhesten er i sin oprindelse en slags militær skampæl. At den så fandt indpas på herregårdene og blev brugt der også til ældre folk, hvorved beskæmmelsen blev til mishandling, kommer vi ikke udenom. Heldigvis findes der ikke ret mange vidnesbyrd om dens brug på herregårdene i Jylland; men den har været brugt.

Pælen, der blev stillet op på kompagniernes samlingspladser, var et rent strafferedskab. Den var en 7 alen lang, svær stolpe af spansk fyr, der vistnok også var gravet et par alen i jorden. Pælens øverste ende var tildannet som en knop, og under denne var fastgjort to korte lænker med tilhørende håndjern eller handtskeller, som de kaldtes. Ved foden af pælen var der, vistnok i en krydsfod, anbragt nogle pinde eller tynde pæle, som var spidse opefter, og når nu en synder skulle „stå på pælen“, som det kaldtes, så blev han løftet op og fik håndjernene på, så han hængte i dem. Han var nu så langt fra jorden, at han ikke kunne støtte på den med fødderne. Derimod kunne han nå de spidse pæle, og ved at støtte på dem kunne han få en smule lindring for de smerter, håndjernene voldte. Det var imidlertid sådan, at delikventen altid var

barfodet, og den hvile, han længtes efter ved at støtte med fødderne, blev kun til en ny smerte. Pælen var et rent tortur-instrument, og at den ikke fandtes på de mindre eksercer-pladser, kan nok tydes derhen, at straffen „at stå på pælen“ var så hård, at den kun ved grove forseelser blev taget i brug.

Træhesten som straffemiddel var ikke ny, da denne stor-fabrikation fandt sted her i vore amter som over hele landet i øvrigt. Den var med hvervede tropper og fremmede krigs-folk kommet ind fra vort sydlige naboland lang tid før, og en af grundene til, at vi ved så lidt om dens brug bl. a. her i Vestjylland, må være den, at et ridt på hesten blev idømt som en arbitrær straf inden for militsen, og på godserne blev straf-fen regnet ind under den hustugt, som godsejerne og deres fogeder mente at have ret til at øve imod deres undergivne tjenestefolk og fæstebønder; men nogen vinding for rets-bevidstheden og agtelsen for medmennesket var den visselig ikke.

Der findes ikke opbevaret nogen træhest på vore museer; men i Nationalmuseet findes en farvelagt tegning, der fore-stiller hovedvagtten ved Københavns slot på Frederik IV's tid, og der er afbildet både hest og pæl. I Gunnar Olsens bog om



Udsnit af billede fra ca. 1750 af herregården Dronninglund i Vendsyssel. Bag det lille hus stikker den forreste del af træhesten frem. Denne træbest er formodentlig en militshest, og den ligner meget de Hardsyssels træbeste.

træhesten er gengivet et billede fra herregården Dronninglund i Vendsyssel. På dette billede ses også en træhest. Den ligner meget de to benede riberhusiske og er nok også en militær hest. Dronninglunds hovedbygning er bygget sammen med kirken og var oprindeligt et kloster. Foran de to bygninger ses på billedet, som er fra omkring 1750, en åben plads, hvor træhesten er opstillet foran et lille hus. På dette sted har forholdene forandret sig så lidt, at vi på et tilsvarende billede fra vor tid ville kunne nikke genkendende til hele sceneriet. Kun træhesten mangler. Den har sikkert været en af militærens heste.

Årsagen til at der i overskriften nævnes 41 træheste, mens der kun var 40 egentlige mødepladser, er den, at Holstebro var samlingsplads for Dietrichsons kompagni; men der var ikke nogen egentlig mødeplads. Holstebro fik derfor både træhest og pæl, så der blev 41 træheste til vore militærsoldater.

Kilder

Som kilde til dette stykke er brugt: Lundenæs-Bøvling amters kontributionsregnskaber 1703-04. Desuden 1. Ulfborg-Hing herreders tingbog 12.12.1703, 2. H. K. Kristensen: En træhest til auktion i Fra Ribe Amt 1962, s. 342, 3. Gunnar Olsen: Træhesten, Hundehullet og den spanske Kappe.

OPMÅLING AF LANDEVEJEN FRA RINGKØBING TIL VARDE ÅR 1785

Ved *Alfred Kaae*

I slutningen af 1700-tallet blev der her i amtet som andre steder – efter ordre fra allerhøjeste sted – gjort en hel del for at forbedre samfærdselsforholdene. Det var veje og broer, det gjaldt. Således blev der lavet en helt ny landevej fra Ringkøbing til Skærumbro. Ligeledes blev der lavet en ny, eller forbedret en ældre færdselsåre fra Ringkøbing til nabobyen mod syd, til Varde, og det er denne vej, som på amtmænd Hansens ordre i august 1785 bliver opmålt, ikke med favnemål eller målebånd, men med en dertil indrettet milevogn. Opmålingen fandt sted under opsyn af byfoged *Søren Bork* i Ringkøbing sammen med to udmeldte dannemænd, som efter opmålingen for retten den 16. september bekræftede det udførte arbejde, hvorefter hele deres beretning om opmålingen blev indført i Ulfborg-Hing herreders justitsprotokol, der fortæller om denne vigtige foranstaltning på følgende måde:

For retten mødte byfoged *Søren Bork* i Ringkøbing, som foreviste etatsråd, amtmænd Hansens til ham ergangne ordre af 20. august angående landevejens opmåling. Som følge deraf fremstillede byfogeden 2de dannemænd: *Niels Christensen Kiergaard* af Rindum og *Jens Sørensen Kusk* af Velling, som har ført milevognen herfra til Varde og med byfogeden holdet en forretning således som befaleet, hvilken forretning af 22. og 23. august nu her i retten blev produceret, oplæst og indlemmet i protokollen og af de 2de mænd lovlig afhjemlet med deres ed, at således er passeret.

Anno 1785 den 22. augusti har jeg underskrevne by- og herredsfoged *Søren Bork* fra Ringkøbing tillige med underskrevne 2de mænd *N. Kiergaard*, sognefoged i Rindum, og

Jens Sørensen Kusk af Velling begyndt at opmåle landevejen fra Ringkøbing til Varde, alt i fl. hr. etatsråd, amtmand Hansens ordre af 20. hujus, som lyder således:

Pro memoria!

Min tjenstlige anmodning er til hr. Byfoged Bork, at han med 2de tiltagne dannemænd vil opmåle de nye anlagte landeveje og på hver fjerdingvej lade opkaste et mærke, hvor milepælene, så snart de kan fås færdige, kan vorde opsatte. Begyndelsen kan ske med landevejen her fra byen til Varde, og den første milepæl skal på den vej sættes $\frac{1}{2}$ mil eller 6000 danske alen fra Ringkøbing. Vejopmålingen og milepælstedernes afmærkning holdes en lovlig forretning, som edelig afhjemles og mig dernæst forderligt beskrevet tilstilles. Den fornødne befordring skal på forlangende fra mit kontor ved amtstuen blive foranstaltet. Ligeledes de fornødne plidsfolk til at opkaste mærkerne til milepælene. Og da den opmåling rettest og vissest kan forrettes over alt i amterne ved den, som denne begynder, så skal billige diætpenge for de dage, dertil nu og herefter medgaar, blive tilstået og herfra anviste.

Ringkøbing, den 20. august 1785.

Hansen.

Opmålingen blev med en rigtig milevogn begyndt fra hr. etatsråd, amtmand Hansens port, som er straks norden for Ringkøbing byporten, og på de steder, hvor hver fjerdingvej endte, blev opkastet et mærke, som følger:

1. På Ringkøbing bys mark, østen Rindum hulvej.
2. For den øster hjørne af Heboltoft kast.
3. Straks norden Velling kirkeby, norden lerpøtterne.
4. Vesten Vestervenner by, i gyden.
5. På Nørby mark, vesterst ved Ivers markskel.
6. På Lemkjær, næsten *over hovedet med* *) Holmgård og Stauning kirke.
7. Lidet vesten Bækbo høj og østen for sogneskellet.

8. På en høj østen Møgelbjerg banke, eller som den også kaldes Rundahl banke.
9. I Dejbjerg hede, *over hovedet med* *) Stauning kirke og den midterste af de 3 høje, som kaldes Mands høje.
10. I Dejbjerg hede og for sydvest hjørne af Lyager mark.
11. På heden til Østervig nordøst for flad Kvembjerg.
12. I Gammelager mark, i Lillemose.
13. På Krogsgård mark vesten Skjern kirke.
14. Midt på Kiøbro (ordet er egentlig ulæseligt, der kan også stå Krobro eller Krøbro), mærket sat næst sønden broen (ligeledes uklart at læse), som er den anden bro nær på Tarm kjær.
15. På Tarm hede, tæt norden for en hestebro.
16. Straks norden Tarm Sønderby.
17. På Kragesig, sønden Krageshus.
18. På Gredsbøl hede, norden Gredsbøl.
19. Straks sønden Brosbøl bro.
20. På Skovbakhus, en banke ved sønder side i Norildal.
21. På Lyhne hede, norden Lyhne.
22. Norden Lyhne agre.
23. Imellem Lyhne kirke og Starbæk.
24. Norden Brydhommel, som er sønden Starbæk mølle.
25. På hvid plet, hvor der er en grøn dal eller våd sted vesten for.

*)

– *over hovedet med*

Betydningen af dette udtryk er klart nok. Søren Bork har stået i sigtelinien mellem de to punkter med en hånd pegende i hver retning, så den lige linie mellem de to punkter har gået lige over – for ikke at sige igennem -- hovedet på ham.

Udtrykket kendes i følge DANSK SPROGNÆVN slet ikke fra den trykte litteratur, ej heller findes det i nævnets utrykte samlinger så lidt som i de samlinger, INSTITUT FOR JYSK SPROG OG KULTURFORSKNING har.

Den gode byfoged, *Søren Bork*, er således blevet en slags sproglig ny-skaber, dersom han selv har fundet på udtrykket, hvad han dog næppe har. Det må have været brugeligt imellem landmålere på hans tid. „Fisken“ har blot haft lov til at svømme i sin „tørvegrav“ upåagtet, indtil den ved et tilfælde blev trukket op i lyset af en tilfældig „lystfisker“. A. K.

26. Noget norden Beedhøj, lige ud for den nordligste af højene, som er ved Beedhøj.
27. Nørre siden af en dal, noget mere i sønder end lige ud for Horne kirke.
28. Lidt norden den agermark, som ligger norden for den nordligste af vester huse af Sekbæk.
29. På heden mellem Starbæk og (ulæseligt ord), omtrent lige i vester for Ounsbøl.
30. Tæt ved Blaksmark bæks nordre side.
31. På Varde hede imellem Varde og Blaksmark, ved en grøn dal og flodsted.
32. På Varde hede straks norden Varde agermark.
33. Imellem Varde vejrmølle og Varde bys nørre port. Derfra til Varde, egentlig til Jens Karstofts dør, som er næst ved byens port, er 390 alen.

Således haver vi forbem. og underskrevne 2de mænd Niels Kiergaard og Jens Kusk den 22. og 23. august 1785 opmålt landevejen fra Ringkøbing til Varde udi by- og herredsfoged Borks overværelse, og på hver fjerdingvej, som ender de forskrevne steder, er udi vor overværelse opkastet mærker til milepælestederne, undtagen nr. 1, 3000 danske alen mellem hver, og hele landevejens længde imellem Ringkøbing og Varde er $8\frac{1}{4}$ mil og 390 alen.

Hvilken vores forretning, der er begyndt som meldt ved Ringkøbing, kontinuerede med landevejen og i dag endt i Varde, vi kan afhjemle med vores ed.

Varde den 23. august 1785.

Søren Bork. Niels Kiergaard. Jens Sørensen Kusk.

FRA KRIGEN I 1864
MURER CHRISTEN PEDERSEN NYBORGS
OPTEGNELSER

Ved *Th. Høgsberg* og *Alfred Kaae*

CHRISTEN PEDERSEN NYBORG var murer og jordbruger og boede i Nyborg i Bøvling, hvor han var født i 1835. Han blev i 1858 gift med Kirstine Madsdatter, der var fire år ældre end ham. De levede begge til et stykke ind i dette år-



*Christen Nyborg og hustru,
Kirstine Madsdatter*

hundrede, idet han døde 1909 og hun som en meget gammel kone i 1916. Da Christen Nyborg blev indkaldt i efteråret 1863 var han altså gift og hjemfaren. I hans optegnelser siges ikke noget om hans personlige forhold. Optegnelserne er saglige oplysninger i dagbogsform, der findes i en notesbog, og

det ser ud til, at han har haft et forlæg, som han har indskrevet i denne bog, der på bindet har en lille påklæbet seddel, som bærer påskriften: LUDV. HARTMANNs Bog- og Papirhandel samt Broderi- og Garnhandel i Middelfart.

Bogen har en påskrift på første blad, der siger, hvornår han har begyndt at skrive. Den lyder således: Denne bog tilhører Christen Pedersen Nyborg, Bøvling sogn. – Nu for tiden soldat ved 8. infanteriregiment, 2. batl., 6. kompagni, nr. 2, Fyen den 28. Juli 1864.

Indholdet af dagbogen er her sat med moderne retskrivning, idet der dog er taget nogle af hans skrivemåder med.

1863

December

D. 1. Rejste jeg fra hjemmet til Herning.

D. 2. Kom jeg til en gård tæt ved Jelling.

D. 3. Meldte jeg mig til kommandoskabet i Fredericia om eftermiddagen kl. 2½, og samme dag fik jeg kappe og felt-hue.

D. 4. Fik jeg min riffel og sabel og 6 bundter patroner.

D. 9. Reiste vi fra Fredericia og marcherede til Kolding og blev godt modtaget af byens borgere, og kl. 2 var der vogne, der kørte os til Haderslev.

D. 10. Om morgenen vogne, som kørte os til Apenrade, hvor vi kom kl. 12 og fik lidt middagsmad. Om eftermiddagen blev vi kørt til Flensborg.

D. 11. Med jernbanen til Klosterkro og så marcherede vi til en landsby, Hytten, hvor vi lå i laden, og var kold nok.

D. 12. Blev vi kørt til Eideren, og så marcherede vi til Kiel.

D. 13. Kl. 9 renlighedsparade og sundhedsvicitation.

D. 17. Til skydning på den lille skydebane kl. 11. 3 skud på 200 alen. 2, 8, 7.

D. 18. Stillede på den lille exercerplass kl. 9, exercits ½ time og kl. 3 appel.

D. 19. Vi stillede til felttjeneste, men blev fri.

D. 20. Kl. 9 til renlighedsparade, kl. 11¾ til kirke. Da vi

havde dansk gudstjeneste i klosterkirken, en særdeles udmærket prædiken ved pastor Hertz.

D. 21. Kl. 3 stillede vi med vore geværer, kl. 10 blev en soldat begravet.

D. 22. En marchtur til Eideren, kom hjem kl. 12.

D. 23. Samme tur omtrent, og om natten på kasernen som reservevagt.

D. 24. Ingen tjeneste, om aftenen fik jeg frit spise hos min mandshand *) Skræderen i Kiel.

D. 26. Var jeg i kirke.

D. 27. Stillede vi kl. 9 i marsfærdig stand, men ingen tjeneste, den 28. ligeledes. Anden juleaften var der optog i gaderne; men der kom en eskadron, som red igennem gaderne med udtrukken sabel, og kl. 12 forsvandt det.

D. 29. Kl. 8 stillede vi på hjørnet af Kuberg, og der stod vi med fuld oppakning til kl. 12 $\frac{1}{2}$, da executionstropperne nærmede sig byen. Regimentet samledes på den lille exserserplads, og dengang vores var ude af byen, var vores fjender i byen, og 2 store slesvig-holstenske faner kom ud fra kirketårnet og fra alle bygninger, kl. 9 kom vi til Ekernefærde, som var en drøj tuur, vejen var så glat som et spejl, og dragonerne trak deres heste, der var 4 miil.

D. 30. Fra Ekernefærde til Slesvig og blev indkvarteret i Frederiksberg i en svinehus.

D. 31. Til den anden ende af byen til Lolfærder (må være gaden Lolfod eller Lollfuss, som den nu hedder), og jeg fik flæsk og grøn hvidkål til aftensmad hos en snedkermester, og han var fuld som en sviin.

1864

Januar

D. 1. Nytårsdag, vi stillede kl. 6 til arbejde, kom ud til skanserne østen for Store Dannevirke, og der så jeg for før-

*) Mandshand, kan være mandshånd; det er muligt, at skræderen var en enlig person, og at det er hans udtryk for „min mand“, der bruges.

ste gang i dette år solen klar og skøn at stå op og udbrede sine stråler over den stivfrosne og snebedækkede jord. Kl. 1½ kom jeg til byen, og kl. 2 kom kongen og hans følge og gik op til Gottrup slot. Om eftermiddagen så jeg hs. maiestæt og kronprindsen, de havde besøgt domkirken, hvor deres familie er begravet.

D. 2. Marstuur, vi stillede kl. 8½ og kom hjem kl. 12.

D. 3. Alle soldater af alle våbenarter var ved Dannevirke, og hs. maiestæt kongen var derude at bese det, og han henvendte sig til os med nogle hjertelige ord og gav os dobbelt lønning den dag.

D. 4. Reiste 8. regiment fra Slesvig, 1. batl. kom til Huusby, $\frac{3}{4}$ mil vest for Slesvig, og 2. kom til Ellingsted, 1½ mil sydvest for Slesvig, vi måtte ligge i vores klæder og i laden, og det var en stræng frost.

D. 5. Ingen videre tjeneste.

D. 6. Stillede kl. 9 og var ude ved skanse nr. 21 og tog stilling med front mod Isen og Reidedalen (Reide å løber syd for Dannevirke ud i vest til Trene).

D. 8. Middag kl. 1, og vi kom i felttjeneste til skoven tæt vesten Lille Dannevirke. Var ved skanse nr. 16, kl. 4½ kom vi hjem, det var en streng tuur.

D. 9. Vi stillede kl. 8 og kom i marstuur over til Hollingsted, der hvil og kom hjem kl. 12.

D. 10. Ganske fri.

D. 11. Vi stillede kl. 10, men blev fri for tjeneste.

D. 12. og 13. Ligeledes.

D. 14. Vi bla(n)dt 6. kompagni flyttede fra Ellingsted til Shcesbye (er vist Skovbye), hvor vi fik gode kvarterer og kom i seng. Jeg var hos Thomas Hahe (eller Hohe) Elfhøft, det var flinke folk.

D. 15. Vi stillede til pudsparade kl. 3 om eftermiddagen.

D. 16. Denne dag var vi i marstuur, stillede kl. 9 og kom hjem kl. 12½, vi passerede Lyerskov og Arenholt.

D. 17. Til pudsparade kl. 11. Om eftermiddagen var jeg og Terkel i Slesvig og fik os en god hat med hjem, jeg traf

N. M. H. Østergaard – han er nu død og borte – P. Bach og mange til ere.

D. 18. Vi stillede kl. 9 til marstuur, kom næsten til Slesvig, kom hjem kl. 12 $\frac{1}{2}$.

D. 19. Øvede felttjeneste, indtog Pilerskov, udsendte patruller for at afsøge skoven, vi stillede kl. 9 og kom hjem kl. 12 $\frac{1}{2}$.

D. 20. Var jeg i extratuur til staldbygningerne i Huusby.

D. 21. Stillede vi kl. 10 hos bøsseemageren til eftersyn med vore våben.

D. 22. Renlighedsparade kl. 10.

D. 23. Vi stillede kl. 8, vi passerede Frederiksfeld, Ellingsted, gjorde holdt ved Morgenstjerne, på hjemveien passerede vi længer mod Dannevirke stillingen, kom hjem kl. 12 $\frac{1}{2}$, og det regnede stærkt den dag, og var ei tørt pjalt på os.

D. 24. Pudsparade kl. 10 og 3.

D. 25. Til pudsparade kl. 10.

D. 26. Vi stillede kl. 8 $\frac{3}{4}$ til felttjeneste, passerede (Calamveien) ud til skanse nr. 17, indtog en stilling i skanse nr. 18, og på begge sider besat af vort kompagni, hele regimentet var ude den dag og langs med Dannevirke stillingen, kom hjem henimod kl. 3.

D. 27. Vi var på arbejde tæt ved skanse nr. 13, hvor vi kastede løbegrave, afgik kl. 8 kom hjem kl. 1.

D. 28. Ingen tjeneste den dag, blev foræret lidt ulden tøj af Randers amt.

D. 29. Var jeg på vagt i Huusbye ved staldbygningen.

D. 30. Kom jeg af vagt kl. 9.

D. 31. Kl. 8 stillede vi til arbeide, kom ud til skanse nr. 11 og kom hjem kl. 2.

Februar

D. 1. Denne dag gik fjenden over Eideren, og dermed begyndte krigen. Kl. 1 om middagen stillede hele regimentet og afmarserede til Slesvig, hvor vi blev indkvarteret i Lolfus.

D. 2. Vi stillede kl. 6 $\frac{1}{2}$ til arbeide i marsfærdig stand og

kom ud til Klosterkro for at optage jernbaneskiner, 11. og 19. regiment gjorde forpost ved Klosterkrue, vi kom hjem kl. 3.

D. 3. Vi stillede kl. 3½ om morgenen, afmarserede kl. 4 til Pølerheye skov som reserve, kom hjem kl. 1. Strax efter blev det hård med slaget lige for byen ved Bustrup. Vi stillede kl. 4, 6, 9, da der hver gang blev blæst alarm. Kl. 10 afmarserede vi ud og indtog samme stilling og blev der om natten, vi kom til byen kl. 12 middag.

D. 4. Vi stillede om aftenen igen, men kom hjem i halmen den nat, jeg lå på et loft.

D. 5. Vi stillede kl. 4 om morgenen, indtog stillingen i Pølergeheye skov ½ mil vest for Slesvig som reserve, kom hjem kl. 4 eftermiddag. Vi stillede igen kl. 7, og længere hen om aftenen afmarserede det hele fra byen, uden vi vidste det mindste, (hvor) vi skulde hen, vi kom på veien til Flensborg. Den aften og nat var det, at Dannevirkestilling blev forladt, da det hele retirerede.

D. 6. Om morgenen kl. 8 kom vi til Flensborg, hvor vi havde 2 timers hvil og blev godt beværtet af byens borgere, så med det samme kom vi til landsbyen Bov og blev indkvarteret, men fik ingen hvile. Vi (blev) blæst ud 2 gange, men kl. 11 kom vi af sted uden snart at vide, hvor vi kom hen; men endelig kom vi Flensborg forbi og rekonecerede sydvest der fra Flensborg og måske i nærheden af fjenden flere gange, og enhver var sulten og træt, og der faldt sne.

D. 7. Om morgenen drog vi tilbage og kom igjennem Flensborg og nord på, og lidt uden for byen havde vi hvil, og nogen kom ad Jylland til, og det var en stor held, at vi ikke blev tagen til fange; men fjenden vidste ikke, at de var os så nær. Det var en dårlig stilling, vor armé . . . , og veien var som én glat is, og hestene lå langs med veien, og kanonerne og vogne lå i grøften. Jeg og min broder kom først til Sønderborg kl. 2 om natten og med megen anstrengelse og låe inden for kirkedøren om natten, hvor vi sov godt.

D. 8. Ved middagstid kom 8. regiment ud til Ulkebøl Vestermark, vi kom 3 kompagnier til én gård og lå, som vi bedst kunde, jeg lå bag en par heste.

D. 9. Derfra til Lambjerg Lund, 140 mand lå i halmen, som var temmelig kold, og brød manglede vi hårdt i disse dage.

D. 10. og d. 11. Pudsparade begge dage.

D. 12. Intet videre tjeneste.

D. 13. Hele regimentet stillede kl. 4 om morgenen og afmarserede til og igennem Sønderborg til Dyppel by, hvor vi i 6. komp. kom til at stå i piket.

D. 14. Kl. 10 blev vi afløst og kom ud til Stendrup skov som hove(d)post, hvorfra blev udsendt feltvagter, og havde en lille smule fægtning om morgenen.

D. 15. Vi blev afløst kl. 10 af 15. regiment, marserede til Dyppelmølle, kom om eftermiddagen på arbejde i skanse nr. 1, og om natten blev kompagniet i en gård ved skandsen, og dengang havde vi ei brød og fik 3 beskøjter til 2 dage, og som var ei til at holde livet med.

D. 16. Kl. 10 blev vi afløst af 17. regiment og kom tilbage til Lamberg Lund, hvor vi (fik) 94 mand den dag som forstærkningsmandskab til kompagniet, og de var fra Hjørring amt.

D. 17. Stillede den dag til eftersyn af geværerne.

D. 18. Kl. 9 pudsparade.

D. 19. Afmarserede kl. 8 $\frac{1}{2}$ 2 mil i øster til Lysabild, jeg kom til møllen i kvarter, hvor vi kunde få brød. Dengang kom Clemen Skidengård.

D. 20. Kl. 2 lønning og renlighedsparade, den dag var det en stærk snefog.

D. 21. Kl. 4 om morgenen afmarserede vi til Sønderborg, og 2. kompagni fik kvarter i kirken. Denne formiddag var der stor sammenstød. Vor forpostkæde blev splittet ad og jaget ind til skanserne. Det var 18. og 22. regiment, som var

for; der kom mange sårede og døde til byen den eftermiddag.

D. 23. Kl. 9 afmarserede vi på forpost, men kom i piket *) denne nat.

D. 24. Blev vi afløst kl. 10 og kom på arbejde ved skanse nr. 2, og om natten blev vi indkvarteret i blokhuset i skanse nr. 8, hvor jeg sov godt.

D. 25. Vi blev afløst kl. 1 og kom til Sønderborg og blev indkvarteret i kirken.

D. 26. Kl. 8 afmarserede vi og kom på forpost kl. 11. Det var uden for Ragebøl. Jeg var udstillet fra feltvagten nr. 4 med front mod Sattrup kirke. Om morgenen kl. 6½ kom fjenden og skød rask på os; da var jeg næsten i den tro, at de havde lagt mig til jorden, da de skød fra to sider på mig; men jeg slap Gud ske lov med skrækken og tog ingen skade.

D. 27. Afløst kl. 11 og kom ind til skanserne, og 6. komp. kom i Steengård bag nr. 10.

D. 28. Jeg arbejdede fra kl. 8 til 1, og derpå marserede vi til østsiden af Als, til Ertebjerg. Jeg havde et godt kvarter hos Thomas Andresen.

D. 29. Renlighedsparade kl. 9.

Marts

D. 1. Vi stillede den ene dag to gange til eftersyn af geværrerne.

D. 2. Kl. 2 til pudsparade og sundhedsvicitation.

D. 3. og 4. Hver dag til pudsparade.

D. 5. Kl. 5 afmarserede vi til Sønderborg og blev indkvarteret i byen. Vi kom først dertil kl. 2, da veien var næsten ufremkommelig, vi gik i skidt til knæene omtrent.

D. 6. Vi stillede kl. 7 og kom om til barakkerne, hvor vore tornystre blev lagt, og kom på forpost med det samme og kom til at stå som piket. Det var den nat en stærk regn, så det var en slem tur.

D. 7. Kl. 11 kom regimentet tilbage og blev i barakkerne.

*) Feltpost.

D. 8. Kl. 7 kom 2. batalion til arbejde, kom hjem kl. 11, kl. 2 kom vi til Sønderborg, 6. kompagni fik en kornmagasin til kvartervært.

D. 9. Kl. 6 stillede vi, igen kl. 7 og afmarserede og kom til at stå som hovedstyrke, denne eftermiddag og nat en stærk snefog.

D. 10. Da afløsning kom, kom vi ned til brohovedet for at afskyde vore geværer og tilbage igen til Steensgård bag skanse nr. 10. Den dag talte jeg med A. F. fra Nissum.

D. 11. Afløst kl. 10 og kom til Ertebjerg til vores gamle kvarterer, en times hvil i Sønderborg.

D. 12. Vi stillede med gevær kl. 3, d. 13. til lønning kl. 11, d. 14 og 15. blot til appel en gang daglig. Den 15. begyndte fjenden at skyde fra Broager.

D. 16. Vi stillede kl. 10 $\frac{1}{2}$ med lædertøj og det hvide tøj vasket.

D. 17. Vi afmarserede om morgenen kl. 6, og da vi kom nær Sønderborg, havde vi hvil en time; men kanonerne gik ved Dyppel, som det var en stærk tordenveir. Så måtte vi afsted over til barakkerne, og omtrent en time efter kom vi i en hast ud og kom op i en lavning, ved skanse nr. 8 stod 8. regiment i colonne 1 times tid, derpå ud at reconocere hen imod Dyppel bye, og derefter blev det til en hel slag. Vores stormede ind i Dyppel bye, som var besat af fjenden. Det var især 4. komp. og 3., som kom ind i Østerbyen, hvor det var hårdt. Vores komp. var for det meste helt til venstre for byen sønden for landeveien. Der stormede vi frem fra en gierde til en anden. Omsider måtte det hele til at trække sig tilbage ind mod skanserne. Vi tabte ved 200 mand døde og sårede og fangne. Vores oberst faldt, det var iøvrigt en Guds beskerelse, at der ei faldt langt flere; thi over alt faldt kuglerne ned omkring os som en haglregn. Der var flere andre regimenter, som led større tab end som vores. Det var en hård tur, vi rykkede ud kl. 3 og kom tilbage om aftenen, vi kom i blokhuset, men varede længe, inden vi faldt i søvn.

D. 18. Regimentet kom ned i barakkerne, hvor vi var den dag og nat.

D. 19. Ligeledes til om aftenen, kl. 7 kom 6. komp. ud på højre fløj i kjede.

D. 20. Stod vi til om aftenen kl. 7, blev afløst og kom ind til slottet i Sønderborg.

D. 21. 2. batalion opholdt sig der til om aftenen kl. 6; da kom vi ud, og 6. komp. besatte løbegravene imellem skanse 4 og 5.

D. 22. Vi var på samme post til kl. 8 aften, da vi kom ind til slottet. Ved broen kom hans majesæt kongen os forbi, som vilde ud at bese stillingen i den klare lyse nat, og den ene granat kom efter den anden i den tid, han var der.

D. 23. Vi blev på slottet til om eftermiddagen kl. 6, marserede nu til Augustenborg, det halve komp. kom på ladegården, og som faldt i min lod, det var en dårlig kvarter.

D. 24. Skærtorsdag kl. 8 for at afskyde vores geværer.

D. 25. Langfredag til kirke i Augustenborg. Det var den smukkeste kirke, jeg har set. Kl. 5 pudsparade.

D. 26. Eftermiddag kl. 2½ afmarserede vi til Sønderborg og igennem og ud til skanse nr. 8 og kom til at stå som piket den nat.

D. 27. Påskedag, vi var der til om aftenen, så kom vi ned i barakkerne igen.

D. 28. Anden påskedag, denne morgen tidlig ville fjenden tage stillingen, vi blev vækket kl. 3 med efterretning om, at fjenden var her, og i den største forvirring kom vi ud og kunde tydelig høre, at preuserne skreg og hujede, og geværrerne gik uafladelig. Vi troede, det hele var tagen; men idet de blev slået tilbage, kom vore kanoner i gang med granater og kardæsker. Den morgen fik de prygl. 2. batalion kom ud til venstre fløi som reserve og 1. i slutten neden for Dyppel mølle. Den morgen hjalp Rolf Krage godt på venstre fløi. Vi kom tilbage kl. 9 om aftenen, kl. 7 kom vi ned og besatte løbegravene imellem skanserne 2 og 3.

D. 29. Vi blev der den dag, og granatstumperne spillede rask om os i den tid, om aftenen kom vi ind til Sønderborg slot.

D. 30. Også om dagen opholdt vi os der, om aftenen kom vi ud imellem skanserne nr. 9 og 10. På denne fløi var vi ei så meget udsat for fare fra granaterne.

D. 31. Vi var der til om aftenen, så kom vi ned i barakkerne.

April

D. 1. Denne dag var vi i barakkerne og på arbejde om formiddagen, om aftenen kom vi til Broe østen for Augustenborg.

D. 2. Kl. 8 stillede vi for at skyde vores geværer af. Den dag skød fjenden foran fronten (på) stillingen og blev om-trent ved både nat og dag, og de skød ild på Sønderborg.

D. 3. Ingen tjeneste.

D. 4. Vi afmarserede kl. 3 eftermiddag, om aftenen besatte 6. komp. løbegravene imellem skandserne 1 og 2. – Den eftermiddag så jeg første gang storken.

D. 5. Vi var der til om aftenen; da kom vi ned til teltene sønden brohovedet. Men næppe var vi kommen der, før vi igen kom ud og halv vei til møllen, men straks tilbage igen, derpå med det samme ud igen, og der på samme sted der blev vi til dag, og det var en streng frost, og der faldt flere skud i kjeden den nat.

D. 6. Om morgenen kom vi ind i teltene og blev der, det brændte stærkt i Sønderborg, det var stræng frost den døgn.

D. 7. Vi var der til om aftenen, vi kom ud i barakkerne norden for veien.

D. 8. Blev vi i barakkerne til om aftenen, kl. 6 kom vi ud til skandse nr. 6 og var der denne nat.

D. 9. Om morgenen kom vi lidt tilbage og måtte kaste huller i jorden for at dække os. Granaterne fløi rundt omkring os, om aftenen kom vi ned i barakkerne, som var bygget nede ved Steengård.

D. 10. Vi opholdt os der denne dag. Kl. 2 fik fjenden held til at nedskyde Dyppel mølle, som længe var vor stolthed. Kl. 4 afmarserede vi til Ulkebøl Nørremark.

D. 11. Kl. 4 om morgenen blev der blæst alarm; men vi kom ikke langt, før der kom afbud. Kl. 5 stillede vi for at afskyde geværer.

D. 12. Ingen tjeneste den dag.

D. 13. Eftermiddag kl. 4 stillede vi til afmars og stod 2 timer uden for Sønderborg. Derefter over til siden af brohovedet, hvor vi var, til det blev mørk. Da kom 6. komp. ud at besætte skyttegravene inden for skanse 8, altså i kjede. Om natten gik granaterne rask. Jeg talte på én gang 11 i luften. 6 kom fra fjenden, 2 kom fra Als, 1 fra nr. 8 og 2 fra Broager, som var den værste for os. Det var nogle slemme djevler, og de skød rask med geværer over på venstre fløi, og jeg kunde høre fjenden foran mig og skød nogle skud på dem.

D. 14. – og om morgenen var de kuns 150 alen foran os; men vi blev forbudt, at vi måtte skyde på dem; men så kom de over til mig, og vi skiftede $\frac{1}{2}$ pot brændeviin og noget bitter. Om eftermiddagen kom vi ned bag barakkerne og lå i noget halm på åben mark.

D. 15. Om dagen blev vi der, og om aftenen sildig blev vi afløst af 9. og 20. regiment og kom til Bro igen. Og 9. og 20. regiment friede 8. og 15. regiment for den hårde kamp, som var den 18. april.

D. 16. Kl. 3 stillede vi med geværene.

D. 17. Stillede med geværer og lædertøi.

D. 18. Til den 18. om natten gik det voldsomt med kanoerne og især om morgenen, om formiddagen kl. 10 $\frac{1}{2}$ tog fjenden Dybbølstillingen, hvor vore led store tab. Vi blev først blæst ud kl. 2 og kom omtrent til Sønderborg, men kom tilbage igen.

D. 19. Kl. 2 om morgenen blev vi ordret ud igen og lå ved kroen en par timer; så kom vi til Sundsmark barakker, hvor vi

blev til kl. 2 om eftermiddagen, og først om aftenen kom vi til skoven norden for det afbrændte Rønhave.

Nu kom jeg fra kompagniet til inspigolerne (ordet må være forskrevet og kan næppe tydes), hvor jeg havde det godt, og blev der til den 30. april, det var lige over for Sandbjerg skov. Så kom jeg tilbage til komp., og i den tid var alt roligt og ingen nyhed ved kompagniet.

D. 30. Om aftenen kom vi ud og besatte løbegravene lige for møllen, nær Sønderborg.

Mai

D. 1. Denne dag stod vi i disse løbegrave, om aftenen kom vi på arbejde og kom først hjem til barakkerne kl. 2.

D. 2. Denne dag var vi der, om aftenen kom vi ud som piket til højre for Sønderborg. Denne nat var det en hæslig kulde. Om eftermiddagen kom der afløsning til os og samme aften kom vi ombord ved Høruphav, 8. og 15. regiment, og kom på 3 dampskibe. Om natten seilede vi til Fåborg, hvor vi kom i land om morgenen, 15. regiment og 1. batalion kom ud på landet, 2. batl. blev i byen. Jeg var hos skræder Bertelsen.

- - -

Nu var krigen forbi for Christen Pedersen Nyborgs vedkommende. Krigen var dog ikke forbi, og 8. regiment var nu på Fyn, indtil det den 8. august blev overført til Sjælland. På Fyn var det en tid med på vagten ved Strib og lå indkvarteret flere steder. Der kan nævnes en hel række steder på øen, hvor vor hjemmelsmand kom til at opholde sig i kortere tid.

Den 8. maj blev de indkvarteret på Brahe Trolleborg, „som er meget smuk“. Den 12. fik soldaterne meddelelse om, at der var sluttet våbenhvile en måned. Pinsedag var Christen Nyborg i kirke i Trolleborg kirke. Den 17. gik turen ad landevejen til Svendborg, og de blev indkvarteret i landsbyen Stenstrup. Der var kommet en del rekrutter til regimentet. Skolen i Stenstrup blev taget i brug som lokale for soldaterne. Den 26. maj brød regimentet op fra Stenstrup og marcherede ad Nyborg landevej forbi Egeskov til Kværndrup, hvor det havde

hvil, og så fortsattes til Ørbæk, hvor en del af soldaterne blev indkvarteret „måske formedelst regnen“, mens et par komp. fortsatte til Nyborg. Dagen efter kom de til landsbyen Bovense, hvor vor soldat kom til at ligge hos snedker Rasmus Nielsen, som han var glad for. Den 29. maj var han og flere soldater til kirke i Bovense. „Det var en udmærket god præst, og han sagde til os: glem ikke, at I har været i Bovense kirke.“

Mens de nu lå i Bovense, foretog de en del øvelser med ind- og udladning i transportbåde fra Nyborg. Men Christen Nyborg var kvartersyg fra den 7.-29. juni „og var i Bovense i den tid“.

Så gik turen den 29. juni til Odense, hvor de lå om natten, og dagen efter gik regimentet til Nørre Årup. Den 2. juli fik de deres bajonetter slebet, og den 3. blev de blæst ud kl. 3 om morgenen og marcherede til Vejlbj ved Middelfart og kom i kvarter i Brogårde, og dagen efter kom de ud til stranden på strandvagt, så en nat på gården Billeshave og ud til stranden igen, så igen til Brogårde. Den 8. kom de ud til stranden syd for Strib. Disse strandvagter var ret hårde, for det andet døgn stod de i reserve klar til hurtig udrykning. Den 10. og 11. var de igen i Brogårde, så ud syd for Strib på strandvagt én dag og i reserve én dag uden søvn, hvorefter de kom til Billeshave den 14. om morgenen kl. 3, og så til Brogårde; men om aftenen kom hele regimentet ud at stå på landevejen ind til Røjle, og først om morgenen kl. 3 kom de tilbage til kvarteret i Brogårde, hvor de blev den dag. Så kom de igen på stranden syd for Strib et døgn og et døgn i reserve. Den 18. igen „hjem“ til Billeshave og til Brogårde, men kl. 10 om aftenen blev de igen kommanderet ud og kom til landsbyen Røjle, hvor de stod til kl. 3 næste morgen. Så kom de igen til Brogårde og fik samme behandling næste nat. Den 20. blev der forkyndt våbenhvile til 1. august. Soldaterne kom samme dag ud til Båring vig for at skyde deres geværer af, og så var de til badning. Dagen efter kom de til Stavsby og blev indkvarteret.

Den 26. flyttede de til Båring i Asperup sogn. Her blev der dagen efter ved Asperup kirke stemt om, hvem der skulle have hæderstegn. Regimentet fik 9 stykker til uddeling, „vores kompagni fik ingen“. Den 28. blev krigsartiklerne oplæst for soldaterne. Den 31. kom de til Billeshave og ventede hele dagen på en god efterretning, for kl. 12 nat var våbenhvilen forbi; men da der ingen efterretninger kom, rykkede det meste af arméen til stranden ved sekstiden. Endelig et kvarter over 9 kom der bud, at våbenhvilen var forlænget i 49 timer, hvorefter de straks kom tilbage til Billeshave og lå i laden om natten. Her på gården lå de nu, til de den anden anugust fik at vide, at våbenstilstanden var forlænget i 12 uger, og så kom de til deres gamle kvarterer i Båring. Den 6. august brød regimentet op for at blive overført til Sjælland.

Den første dagsmarch var til Odense, og her var vor soldat inde at se Sct. Knuds kirke. Næste nat lå de i Korkendrup ved Nyborg, og Christen Nyborg var da også henne for at se til sine værtsfolk, Rasmus Nielsens i Bovense.

Den ottende kom de over Store Bælt i en transportbåd, „som ei var behagelig“, overfarten tog $3\frac{1}{2}$ time. Herfra blev de den følgende dag med toget ført til Roskilde, og så gik de til landsbyen Slagslunde, „hvor vi blev indkvarteret og havde det som nogen herremand med øl“. Den 10. stillede de ved Gørløse kirke, hvortil de blev kørt, fordi det var regnvej, og derfra marcherede de til Frederiksborg. Her slutter optegnelserne med oplysning om, at han havde fået tid i Roskilde til at se domkirken også indvendig, blandt andet så han kong Frederik VII's gule egetræskiste.

Frederiksborg slotskirke er dog „den smukkeste, jeg endnu har set. Gulvet er belagt med smukke fliser, og hvælvingerne er besat med billeder og forgyldt, og alteret og prædikestolen er beprydet med sølv“, men selve slottet var endnu ikke restaureret efter den ildebrand, der havde hærget det.

ET DRAB PÅ BEGSGÅRD MARK I TØRRING I ÅRET 1624

Ved *Alfred Kaae*

DET VAR ikke noget markedsdrab, ikke nogen fuldmandsbedrift. Det skete en søndag eftermiddag ved den tid, solen gik ned, og det var den 25. april. Folk i Tørring var gået i gang med forårsarbejdet. Jens Christensen Dall i Begsgård gik og harvede sønden for sin gård på denne søndag eftermiddag, men han kom hverken til at så eller høste. Laurids Sørensen på Stuer i Lundgård var også i marken. Hans søn og datter var vistnok i færd med at pløje på en mark østen for Jens Dalls.

Måske har de to mænd haft noget fællesskab i en mark, nogle agre i flæng med andre mænd, sådan som vi træffer det så mange steder, selv om de vestjyske gårdes markfællesskab ikke var udpræget, som man havde det østerpå i landet, hvor landsbymarkernes forskellige dele som regel var delt ager for ager imellem gårdene.

Fjendskab var der imellem dem, og det var måske ikke af helt ny dato. Det var sikkert noget om markskellene. Den ene ville ikke give sig for den anden, og Jens havde haft fat i Laurids' datter vistnok samme søndag eftermiddag og banket hende som et led i striden. Der lød nu ved aften nogle råb og skrig på marken, og så blev der stille. Mange havde hørt det. Nogen ænsede ikke råbene; men nogle kvinder kom til og fandt Jens Christensen Dall liggende på „hans egen mold sønden hans gård, hvor han havde gået og harvet, og hans øg og harve stod hos ham, og øgene vendte i nord, og han selv vendte om til dem, og de talte til ham og spurgte, huo det var fat. Da svarede han, at Laurids Sørensen på Stuer havde gjort ham den und.“

Det er Bodil Jensdatter på Begsgård, som fortæller. Karen Jensdatter fra Balleby gik hen og lagde sig på knæ ved ham. Hans trøje var blodig og blodet flød fra et grimt sår i hans ansigt. Karen lagde hans sårede hoved i sit skød og hyllede sin kåbe over ham. En tredje af pigerne løb nok hjem til gården, og lidt senere kom der en vogn ført af Jens Dalls hustru og Maren Michelsdatter fra Lundskrog, som der havde været bud efter. De kom ud på ageren.

Da sagde Maren til ham, om han ikke kunne stå op og gå hjem med dem; men Jens svarede, han kunne ikke, *alt hans brød var ædt, han skulle æde her i verden.*

De fik ham så op i vognen, og Maren lagde hans hoved i hendes skød, og sådan blev han ført hjem til sin gård. Scharis i Sig og hans kone var nu også med, og hjemme i gården siger hun til Scharis: Gemte I Jens Dalls kniv? Det svarede han ja til, og han tog en kniv og skede op af lommen og gav den til Maren Michelsdatter, som igen rakte den til Jens Dalls hustru, og hvordan Scharis havde fået kniven, skal vi nu høre.

Den hårdt sårede mand blev kørt til Lemvig, hvor der ganske vist ikke var noget sygehus, men dog en slags læge, Elias Bartskeer, i hvis hus han blev indlagt til behandling. Elias vidner siden for retten, at Jens havde et meget dybt sår på brystet, hvoraf der udvældede blod og venger, da han blev forbunden, og så havde han endnu et sår i ansigtet over hans venstre kindben, og det var også gjort med en kniv, og Jens Dall klagede sig over, at Laurids Sørensen havde gjort det. I bartskeerens hus lå den sårede i nogle dage, og den 30. april var Søren Madsen, en borger i Lemvig, inde hos ham. Jens klagede sig og sagde, at han havde sit dødsår, og det skyldte han Laurids i Lundgård for. Endvidere klagede han på Scharis Christensen i Sig med omtrent følgende ord: Hvorfor skulle han holde mig og tage min kniv fra mig, den jeg skulle bruge til at værgе mit liv med, da jeg gik efter min harve på min egen jord!

Her har vi da forklaringen på, at Scharis i Sig kunne overgive både kniv og skede til Maren Michelsdatter hjemme i Jens Dalls stue. Scharis Christensen i Sig havde været i følge med Laurids Sørensen, og hans deltagelse i striden mellem de to naboer har åbenbart indskrænket sig til, at han afvæbnede Jens Dall, hvilket denne åbenbart var meget utilfreds med.

Jens Christensen Dall fik ret, da han sagde til kvinderne, at han havde ædt det brød, han skulle æde her i verden. Sidst hen i ugen døde han. Hans broder Christen Christensen Dall foretog nu som hans eftermålsmand de ting, som skulle gøres. Der skulle foretages syn og rejses sag på tinge.

Ved synene træffer vi mange mennesker fra egnen. Drabsstedet blev synet af Jens Madsen Dues ved Christen Madsen på Veye, af Jacob Underbjerg, Christen Sudergård og Christen Svendsen i Balleby. De fik udvist stedet på Begsgårds mark lidt „sønden for Haverland og vesten en liden engkær lidt fra sønder ende på samme Haverland.“ Her var mulden trådt sammen, så den var næsten slet og helt jævn.

Niels Christensen i Hettestrud, Åge Christensen i Vinkel, Jens Christensen på Toft og Mourids Løcke i Kallesø foretog syn på den døde mands legeme, da han lå på strå hjemme i Begsgård, og de nævner her de samme vunder som Elias Bartskeer. Desuden så de den dræbtes klæder og hat. Livstykket var gennemstunget i højre side og hatten havde ikke mindre end tre huller, som så ud til at være gjort med en kniv. Disse syn blev afhjemlet på tinge ligesom kvindernes, bartskeerens og Lemvig-borgerens vidnesbyrd.

Men drabsmanden, Laurids Sørensen, skaffede også syn og vidner. Først et syn foretaget af Niels Christensen i Balleby, Christen Pedersen i Kokholm, Knud i Hommersgård, Erich i Balleby og Niels Gregersen i Balleby. Laurids var kommet til dem om mandagen efter sammenstødet og havde sagt, at han var kommen i bårdage eller slagsmål med Jens Dall i Begsgård ude på marken, og han viste dem en blå plet på hans venstre skulder, og den havde Jens givet ham med en sten, sagde han.

Han skaffede også nogle vidner til at forklare, hvad der var sket på marken den søndag aften. Peder Hounisen fra Kallesøe vidnede, at han den dag og tid gik sønden i hans mark, og da hørte han, at Laurids Sørensen og Jens Christensen Dall „ordes ved“ eller skændtes, og så gik Laurids Sørensen fra Jens Dall, og Scharis i Sig gik med Laurids, som han var kommen med. Hvad de ordes ved om, får vi desværre ikke at vide. Han hørte dog Jens Dall sige: Laurids, det måtte I vel haft fordrag! Ordene må vel opfattes som: haft til hensigt, noget gjort med vilje. Mere kunne Peter Hounisen ikke fortælle, da han var i en dal, da det rigtigt gik løs.

Anders Michelsen fra Krabbesmark i Lomborg havde set mere. Han fortæller, at han, da prædikenen i Lomborg kirke var endt den søndag, kørte til Tørring et ærinde, og lidt før aften, da han kørte hjem, og de kom lidt vesten ved Scharis i Sig hans hus, da kom Laurids Sørensens søn på Stuer kørende med en vogn fra Scharis hans, og der gik en liden pige bag efter vognen og ledte to øg. Da kom Laurids gående tværs over marken fra nordøst. Jens Dall gik vesten for Laurids og kørte med sin harve og drev sønderpå. Da de kom „lige aff huerandre“, ordes de; men han var ikke så nær, at han kunne forstå ordene. Laurids vendte sig så og ville gå til sin vogn og ville gået sønden om Jens Dall, som da forlod sin harve og kastede tømme fra sig, „og han stupte til jorden og tog en stien og søgte efter Laurids og sloug på hannom med samme stien, og han hørte, det schrup,“ og straks greb Jens Christensen Dall sin kniv ud og søgte Laurids med den, og denne veg noget tilbage og sagde til Jens: „Du haver gjort mig ondt nok, du haver slagen mit barn, lad mig være med fred for Guds skyld!“

Så føg de sammen med to dragne knive, og da fik Jens Dall sit banesår. Christen Andersen i Øgindal kørte sammen med Anders Michelsen og vidnede det samme. Ingen af dem nævner, at Scharis tog kniven fra Jens Dall, så dette er nok sket på et sent tidspunkt af kampen. Endnu et vidne bekræfter Anders Michelsens fremstilling af den voldsomme hændelse.

Det er Mads Lauridsen i Ramme, som kom fra øst og skulle til Niels Christensens i Balleby.

Foruden disse vidner svor Christen Jensen i Seibjerg, Jens Christensen ved Kier, Niels Christensen og Christen Svendsen i Balleby og deres medbrødre, 24 mænd, på Skodborg herredsting, at det var dem fuldvitterligt i Guds sandhed, at de havde hørt røgt og tidender i herredet, at Laurids Sørensen på Stuer skulle være hårdelig nødt til at væрге sit liv for Jens Christensen Dall, som han desværre ihjelslog.

På herredstinget havde sandemændene nu dannet sig et billede af den sørgelige begivenhed, så de på Viborg landsting, hvortil sagen blev overleveret, da den gjaldt liv og død, kunne gøre deres ed. Sandemændene var herredernes vigtigste nævningegruppe, der blandt andet svor om drab og markskel. Der var otte sandemænd i herredet, og deres navne nævnes i landstingets dombog den 5. juni 1624, hvorfra al vor viden om drabet stammer. Det var nogle af herredets ansete mænd. Deres navne var: Laurids Sørensen i Byskov, Bertel Jensen i Underbjerg, Lomborg, Christen Jensen i Svensgård, Fabjerg, Peder Bertelsen i Ousgård, Nr. Nissum, Jens Jensen i Dalgård, Resen, Peder Gregersen i Borup, Bøvling, Jens Gregersen i Bjerg, Lomborg, og Christen Jensen i Roersgård, Rom. Beretningen om sagens slutning lyder således:

„Och suor de fornævnte Laurids Sørensen manddød over och til hans fred for fornævnte Jens Christensen Dall, han ihjelslog, eftersom de sagde dennom sandhed derom at have forfaret.“

Drabet var sket i nødværge, og derfor sværges Laurids *til* hans fred. Den skyldige sværges altid *fra* hans fred.

DA DEN ALMINDELIGE VALGRET GIK TABT

Et brev fra folketingsmand

A. J. Clausager

Ved

Kr. Vestergaard og Alfred Kaae

I DET første halve århundrede under grundloven spillede forfatningskampe en stor rolle. Der var selvfølgelig mange andre ting, som politikerne var beskæftiget med, der havde langt-rækkende følger for samfundets udvikling; men næppe nogen af disse ting satte sindede sådan i bevægelse som striden om forfatningen. Den helstatsforfatning, vi havde mellem de to sønderjyske krige, arbejdede trægt og blev til sidst i 1863 afløst af novemberforfatningen, hvorved Sønderjylland kom ind under grundloven, hvilket gav Bismarck lejlighed til at begynde krigen i 1864, så landets grænse blev flyttet til Kongeåen.

Det var nu nødvendigt med en ny forfatningsændring, og de reaktionære kræfter fik gennemført den indskrænkning i valgretten til landstinget, der vel var den egentlige årsag til, at tinget nu ved den sidste grundlovsforandring helt er forsvundet, uden at ret mange gik med flor om hatten af den grund, skønt et slags andetkammer eller førstekammer maaske godt kunne have opgaver også i vor tid.

A. J. Clausager havde nylig erobret Skjernkredsen, som hans fader tidligere havde repræsenteret. Han var en ung mand først i trediverne og havde i nogle år haft Kjærgård i sit fødesogn, Sædding; senere købte han Skjernbrogård. Han var en anset mand både hjemme i sin valgkreds og på rigsdagen, hvor han ikke deltog så stærkt i debatten; men gennem

samtaler og diskussioner havde han ikke ringe indflydelse. „Han er en af de mest sympatiske bønder i rigsdagen; der er noget sobert, trofast, men tillige bestemt over ham. Man føler sig vel i selskab med den nette bonde med det åbne ansigt.“ Sådan skriver H. Vulf i „Den danske rigsdag“ 1882.

Det nedenfor gengivne brev er skrevet nogen tid efter, at rigsdagen var indkaldt, for efter et valg at stadfæste den nye grundlov, netop dagen efter vedtagelsen i folketinget ved tredje behandling. Det er rettet til *Thomas Kristensen* eller *Thomas Vestergaard* i Hemmet, hvis søn, Kr. Vestergaard, har opbevaret brevet som et klenodie, der skulle minde om de to mænds venskab. Hermed følger så brevet:

Kjøbenhavn, 28. Juli 1866.

Kjære Ven!

Inden jeg forlader Hovedstaden, vil jeg endnu optegne nogle Linier til dig. De ville jo vel ikke naa dig, inden jeg, som jeg haaber, allerede er i Hjemmet; men jeg faar næppe Lejlighed til at komme til dig de allerførste Dage. Dog maa du gjøre Regning paa det ikke varer ret længe, inden du seer mig; thi der kan blive meget at tale om. I Gaar havde vi Sagen til tredje Behandling. Kl. 1 begyndte Mødet, da Klokken blev 5, havde endnu kun 7 Medlemmer haft Ordet, og Formanden bemærkede da, at efterdi endnu 14 Talere vare indtegnede, vilde han slutte Mødet og begynde igjen Kl. 7½. Jeg vil ikke nu give dig en udførligere Fremstilling af Debatten, da dette vilde blive altfor vidtløftig, og saa snart jeg kommer derover, medtager jeg Rigsdagstidende, saa du selv kan studere det hele; kuns kan jeg sige dig, at vore meget ærede Modstandere fik ordentlig paa Hovedet. De have forøvrigt hele Tiden holdt sig saa tause som mulig; thi de kunne lige saa lidt som tidligere give klare og fornuftige Grunde til Forsvar for Grundlovsindskrænkningen. I Gaar fik Tcherning dog Hr. Hall bragt i Harnisk, men hans hele Foredrag blev slet ikke andet end Meningen af, hvad vi forud havde hørt og seet 10 og 20 Gange af Partiets blade. Du kan tro, at baade

han og flere fik ordentlig paa Hovedet, men ingen af vore Mænd var dog bedre til at tugte dem end Rejnholdt Jensen. Alt, hvad der blev sagt, kunde naturligvis slet ikke nytte, det var kuns at prædike for døve Øren. Thi enhver holdt fuldkommen fast paa sin engang fattede Beslutning, enten det saa var Ja eller Nej. Tæt før Midnat fik Debatten da endelig Ende, og Afstemningen foregik, og just som Klokkeren havde slaaet 12, forkyndte Formanden, at Lovforslaget var vedtaget med 55 Stemmer mod 44. Rugaard var syg. Det var altsaa sluttelig i Midnatstimen vor almindelige Stemmeret blev bortstjaalet, men Tyvene ville jo ikke kunne straffes for dette Arbejde, som de snildelig nok have forstaaet at give Lovlighedens Præg. I Dag Kl. 3 havde vi Slutningsmøde, og Kongen samt Kronprinsen, Ministrene og flere høje Herrer indfandt sig da i Folketingssalen, hvor Kongen oplæste sin Slutningstale. Jeg vil nu ikke skrive mere; thi det er allerede sildig, og i Morgen Kl. 7 tager jeg med Jernbanen, i det seneste paa Tirsdag venter jeg at se mit kjære Hjem. Du takkes for dit Brev af 15. Juli. For nogle Dage siden har jeg tilskrevet Justitsraad Fløe. Hils endelig min gode Ven Lykke og bed ham undskylde, at jeg ikke har skrevet til ham. Jeg har i de sidste Dage haft temmelig travlt, og i Begyndelsen syntes jeg, der var saa lidt at skrive om. Jeg haaber til Gud, at hans Familie nu atter er ved Helbred. Vær sluttelig selv med Kone hilset venligst fra din hengivne.

A. Clausager.

TATERKONGEN

Digt eller virkelighed

Af Esbern Jespersen

FOR EN DEL år siden fik jeg at vide, at der forelå lokalhistoriske „oplysninger“ fra Ringkøbing amt, langt ældre end dem vi sædvanligvis opererer med. De var givet i en bog, som hed „Taterkongen“. Jeg regnede med, at det var en smule passiar uden videre interesse, og da jeg ikke kunne få oplyst, hvem forfatteren var, og jeg ved min første henvendelse på biblioteket med så ringe forkundskaber ikke kunne få fat i bogen, så skrev jeg sagen i „glemmebogen“.

Siden kom jeg i snak med et af Historisk Samfunds meget interesserede medlemmer, Hans Thesbjerg, der fortalte mig, at han havde haft bogen til låns fra Statsbiblioteket i Aarhus, og at forfatteren var L. B. Jeg rekvirerede så bogen, fik den „undtagelsesvis“ til hjemmelån og så, at den var på 1052 sider i fire såkaldte dele.

Den var udsendt i hæfter à 33 øre og betegnedes som original fortælling, udgivet af Alez. Behrend, Møntergade 12, København, og trykt hos Julius Behrend. Endnu mere stod der at læse på det blå hæfteomslag, hvis bagside afsluttede værket med mange præcise oplysninger: Subskriptionen bindende for hele værket, der ville udkomme i 44 hæfter, og ved bogens slutning ville abonnenterne få et gratis, særdeles smukt olietryksstykke i ramme, oplæbet på lærred i blænderamme, forestillende „En Sommerdag“. Man søger forgæves efter datering; men uden på et simpelt binds ryg står skrevet med blæk: 1876-77.

Og så åbner man bogen og finder overskriften til første afsnit: *Strandrøverne på Thesbjerg*. Det er 1. november 1570,

og Peer Gyldenstjerne til Tim er samlet med nogle bønder i *Stadil kro* *).

Her stifter vi bekendtskab med et hæsligt kvindemenneske, Bodil Marie fra Thesbjerg, og hendes mandsling, Per Thesbjerg. De er strandrøvere i tjeneste hos Jacob Rostrup til Lergrav i Avlum.

Taterne præsenteres senere således:

„Banden bestod af en halv snes personer. Føreren havde i bæltet en lang kniv, hvis skaft var beslået med messingsøm. Hans stav eller knippel var prydet med læderfrynser og beslået med messingsøm“.

„På den tid var talrige bander af taterne kommet ind i Europa fra sydlige egne“.

De blev forfulgte. „I mindre bander søgte de forfulgte tilhold i afsides egne, og således kom adskillige tropper op i Jylland“.

Under udryddelsesjagten blev en af taterne ved navn Aron såret, så han resten af sine dage havde en benskade, forårsaget af Jacob Rostrup, som Aron herefter hadede. Aron er ellers en slags Nornegæst, der følger begivenhedernes gang til sidste side i bogen og bliver begravet i „Stjernehøj“ i Avlum, hvilken høj herefter „i folkemunde blev kaldt „Taterkongens Høj“, et navn den bærer den dag i dag“. – Ende.

Det er nu ikke min mening at referere indholdet af en bog på langt over 1000 sider. Den er jo drøj, og jeg formåede en hurtiglæser til at tyre bogen igennem, hvilket ikke voldte hende besvær; hun fængsledes af dens spænding fra først til sidst.

Det begynder med, at det hæslige ægtepar gør sig nyttigt ved en stranding, i Jacob Rostrups tjeneste. De dræber og røver, hvad de kan. Men den ædle Taterkonge Aron redder et lille barn – for han dukker altid op, hvor det kniber, for at vende det onde til det gode. Han redder altså en lille pige, som kaldes Ebba, og han bringer hende i pleje hos de gode

*) Stadil kro nedlagt o. 1910, nuværende ejer Jens Peder Bundgaard.

præstefolk i Avlum. Aron bliver i stand til at identificere lille Ebba som Jacob Rostrups egen datter – men det får den onde herremand ingen besked om. Hun bliver en yndig jomfru, og han røver hende fra præstegården, men Aron redder hende i sidste øjeblik, imod al forventning fra vanære. Vi får så en skildring af Jacob Rostrups sørøverfærd, som ender med hans henrettelse 1594. Og her kan L. B. jo ikke have skrevet af efter min afhandling i Hardsyssels Aarbog for 1955. Denne er imidlertid bygget op på dr. Oluf Niensens optegnelse, berørende hos Stednavneudvalget, og dr. O. Nielsen har benyttet sig af Kolderup-Rosenvinges arbejder.

Skildringen af Jacob Rostrup er i hovedsagen så rigtig, som en sådan historie kan være. L. B. lader dog den fæle herremand angre sine synder i Blåtårn, hvor han ved L. B.s bistand til sidst, syg og elendig, bliver plejet af Ebba, som en tid befinder sig i København. Og her lader L. B. også Taterkongen udmærke sig på forskellig vis. Det lykkes ham at hviske til Rostrup, inden hans hoved faldt for bøddeløksen: Ebba er din egen datter. Og så har han fået sig hævn og kan i fremtiden kun tænke på at hjælpe sine venner i nød. Til disse hører riddersmanden Chre Lykke, som L. B. lader ægte den skønneste og yndigste af alle piger – nemlig Ebba.

Dette par får en lille datter, som røves af nogle tatere, men frelses til sidst af Taterkongen. Alt følger sig som det skal, dog med undtagelse af, at Ebba mister sin elskede og ridderlige mand, der falder på ærens mark i en af Fjerde Kristians krige.

L. B. fortæller megen sand historie, bilægger sine udsagn med korrekte data. Et stort afsnit vies Tyge Brahe, så vi bliver indviede i alle hans lønlige tanker, og vi får præsenteret og forklaret alle hans vidunderlige instrumenter. Vi kommer trindt omkring i landet, ja, så galt til Norge, og alle vegne ved forfatteren besked om de mest specielle lokaliteter. Alle Københavns vringledede gader og stræder beskrives tillige med byens daværende bygningsværker.

Forfatteren fører os med sine forfulgte tater eller med sine øvrige personer rundt i landet. Og han går aldrig vild ad vejen. Han finder vej fra Stadil kro til Avlum, kommer gennem Lystlund, til Guldknep inde i Strådsø plantager, som dengang ganske rigtigt var en uendelig hedeørken; han finder et vadested ved Sandfær i Vind sogn, et andet ved Blåbjerg, og kommer forbi Blåkjær, hvor, siger L. B., der ligger en hede-gård endnu, og det er så sandt som skrevet. Han lader os passere Tihøje; han har en afdanket, men rar munk fra Tvis kloster, hvis oprettelse ved hertug Buris fortælles. Snart er vi her og snart der, dels i selskab med taterbander og dels med andre mennesker.

Da Chre Lykke i Lergrav kom for skade at såre en mindre ædel ridder i en tvekamp, sendes der bud til smeden i Vejvad, hvor der godt nok nu bor en smed, der kan passe til beskrivelsen, men L. B.s smed er tillige doktor, og han doktorerer på den sårede ridder efter alle kunstens regler, ligevis som en af H. P. Hansens kloge mænd, og at ridderen døde, var ikke smedens skyld.

Det er ikke så meget den spændende historie, som interesserer mig, for den er efter min mening for lang, men den skulle jo i sin tid fylde 44 hæfter folkelæsning med indlagte historiske fakta.

Stilen er Thyregodsk, Blichersk eller – når talen bliver om riddere og ædle kvinder – Ingemannsk. Altså ej blot til lyst for nutidslæsere. Men hvad der forbavser, det er forfatteres fantastiske kendskab til en overdådig rigdom af små, hen-gemte lokaliteter, som placeres i rigtig forhold til hverandre. Man må da vide, hvem L. B. er.

Under læsningen kom jeg i tanker om dr. Oluf Nielsen, men da jeg så så enkelte fejl, således vornede bønder i Jylland, måtte enhver tanke om denne mand udelukkes.

Det forekom mig, at forfatteren måtte være en videnskabsmand, som ikke ville lægge navn til sin skønlitterære bedrift. Således måtte det være. Men hvem?

Mit udgangspunkt, troede jeg, måtte være udgiverens eller bogtrykkerens navn, Behrend, og jeg fandt i DBL, at dr. phil. Fabritius havde skrevet om Behrend. Jeg skrev til ham og modtog omgående svar, at han vidste ikke råd for min vånde; han havde spurgt Det kgl. Bibliotek, men med negativt resultat.

Et skarpsindigere hoved end jeg ville måske have startet med L. B. – men jeg troede ikke, at en forfatter, der ville være anonym, prisdav sine forbogstaver. Det gjorde han alligevel. Og så kunne jeg vel godt slutte, da enhver nu let kan gætte, hvem forfatteren til „Taterkongen“ er eller har været.

Men af hensyn til læsere, som ikke har gættet gåden, vil jeg fortsætte lidt endnu. Og jeg begynder med at undersøge, hvorfra L. B. ved, at gården Thesbjerg er opkaldt efter en hosliggende kæmpehøj, for derom ved beboerne i Thesbjerg intet. Men for øvrigt er det vel rigtigt nok, at gården er opkaldt efter et bjerg, og bjergets navn er det primære. Men hvorfra får L. B. den idé, at navnet har været Thyrsbjerg? Det kan besvares ganske kort og enkelt: Fra L. Boths historisk-topografiske værd „Danmark“. Heri, side 510, nævnes under beskrivelsen af Stadil-gården „Teesbjerg“ (egentlig Tiersbjerg eller Tyrsbjerg efter en hosliggende banke). Denne oplysning og denne tydning af stednavnet er L. B. og L. Both fælles om. De to er identiske.

Men jeg, som skriver dette, tror tydningen er rigtig, og utænkeligt er det vel heller ikke, at L. Both kan have hørt højnavnet således udtalt, selv om det nu er glemt. Her har været et kultsted for guden Ti eller Tyr, ikke at forveksle med handyret blandt okserne.

L. Both har i sin tid været kendelig nok, og det synes mig mærkeligt, at Det kgl. Bibliotek ikke kunne løse så simpel en gåde.

Mens jeg skriver dette, venter jeg på svar fra Statsbiblioteket i Aarhus. Måske det bliver mere positivt.

L. Boths enighed med L. B. er for mig et tilstrækkeligt indicium. Men der er mere enighed. Og vi skal nu høre et

stykke prosa fra Boths betagende bog „Natur og Folkeliv i Danmark, 1875“, s. 197 ff.

„Bander *) af disse forfulgte folk kom også af og til op på den jyske halvø, hvor de holdt sig til hederne og fandt tilhold i smugkroerne hos natmændene, hvor de var sikrest mod forfølgelse, og hvor de kom i selskab med andre vagabonder. På den måde har der rimeligvis udviklet sig et flygtigt samliv mellem taterne og natmænd, hvoraf den blanding er fremgaaet, som vi under navn af natmænd især træffer på den jyske hede“.

„En sommeraften i året 1867, da forfatteren af dette skrift passerede heden mellem Holstebro og Ringkøbing, overraskedes han ved i det øde landskab oppe mellem klitterne i Thorsted Sande at blive et helt selskab var, der havde lejret sig der, og da jeg nærmede mig, så jeg snart, at jeg havde en Kjæltringe- eller Natmandsfamilie for mig. Det her samlede selskab bestod af fem personer, mand, kone og tre børn; den ældste af disse var en dreng på 12-13 år, så kom der en pige på 8-9 år og endelig en anden lille pige på vel henvend to år. Manden, der lå henstrakt i hjelmene, så ud til at være 30 år gammel. Han var lille af vækst **), men stærkt og kraftigt bygget og med ægte taterfysiognomi. Han var klædt i lappede, lyseblå militærbenklæder, høj rød vest med blanke messingknapper, rødtærnet trøjeærmer og kasket på hovedet, prydet med en storrem, der var besat med en mængde store messingpalietter. Om livet havde han et bredt læderbælte, der var besat med messingknapper, og derfra udgik en ligeledes messingbeslået bærerem, hvori var fastgjort en temmelig lang kniv, der med sin messingbeslagne skede og håndgreb var stukket i bæltet“.

Det var rart for L. Both, at han så disse folk og frem for alt den megen messing, som han fik god brug for i sin bog for det brede folk.

*) Ordet bruges side op og side ned i „Taterkongen“.

***) Som Taterkongen.

Det var ikke ganske let for Both at komme i kontakt med de sære folk. Det lykkedes dog siden, da han næste morgen var kommet i kvarter henne ved hovedlandevejen. Han åbnede sit vindue og så på den flade mark en hel bande, i hvilken han genkendte sine bekendte fra Thorsted sande.

„Kvinderne var grupperede om et lyngbål, over hvilken de havde anbragt en snurrende kedel, hvor morgendrikken blev brygget . . .

Mændene lå ørkesløs henstrakte på jorden, hvor familieoverhovedets store messingbeslagne stav stod plantet som et kendetegn *) på, at her var familieretten sat . . . Hist og her lå opstablet adskilligt skrammel, brudstykker af brogede gamle tæpper, lasede klædningsstykker og adskillige kar og andet husgeråd. På en bunke halm, hvori hele familien havde haft natteleje, lå nogle puder og dyner“. Forfatteren skriver godt, malende og fængslende – – – og jeg springer et par sider frem:

„I dagens løb havde jeg fundet lejlighed til at stifte bekendtskab med enkelte af bandens medlemmer. Oppe på heden havde jeg truffet sammen med bandens overhoved, hvis navn var Champmann, og hans søn, den 12-13 årige Vilhelm . . . og da Champmann mærkede, at jeg selv som en slags trækfugl lå på rejse og ikke ville dem noget ondt, så nærmede vi os hinanden“. Og Both fik at vide, hvorledes de fartede om gennem adskillige lande. Bandens ældste medlem, en gammel bedstemoder, boede i Aalborg, og der var et barn i kost. Vilhelm var født i en skov, som hed Steiermark, hvor der var høje bjerge og dybe dale. Pigebarnet Mie var født i Finmarken, hvor solen var så stor, så stor. Den mindste pige hed Judith og var født i Hamborg i en lade. Næste morgen var hele banden på vandring sydpå.

L. Both var født i København 1823 og døde sammesteds 1887. Han var først i handelsslære, men blev 1848 guide i

*) Samme skik hos Taterkongen.

generalstaben, hvorfra han tog afsked 1853. Han tog del i krigen 1848-50 og blev 1864 sekondløjtnant, senere premierløjtnant. Han blev storudgiver af kortmateriale og udgav gode turistbøger. Han har efterladt sig et meget stort forfatterskab, som jeg dog ikke kender meget til. Men den bog, hvoraf jeg her har givet et par småprøver, kan man trygt anbefale, til den som vil følge dens forfatter på hans vandring gennem landet for snart et århundrede siden.

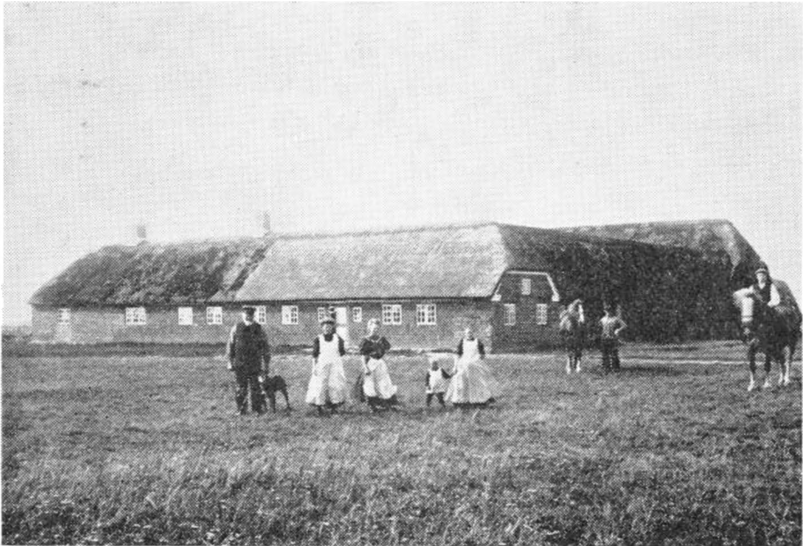
Desværre har Gunnar Knudsen ikke gjort sig megen ulejlighed med sin artikel om Ludvig Frederik Both i Dansk biografisk Leksikon, og han bringer ingen litteraturhenvisninger, hvad dog ellers gøres under de mindste bagateller i dette vigtige værk.

L. Both var efter Gunnar Knudsens udsagn meget populær på grund af hans lette og fængslende fortælle måde; men faghistorikerne ringeagtede ham. Han havde ikke den rette historiske skoling, og han tolkede stednavne galt (hvad godt nok også filologer undertiden gør). Det er uhyre let at se ligheden i glosevalg, stil og lange passager mellem Taterkongen og L. Boths øvrige arbejder. Det ovenfor citerede er vist tilstrækkeligt som bevis.

Hans Thesbjerg har for nylig sagt mig, at hans fætter, den andetsteds her i årbogen omtalte Peder Jensen, kunne se, at det måtte være en mand med forstand på landmåling, der havde skrevet bogen, idet nogle personer undertiden tog sigtelinjer efter terrængenstande; han var faktisk på det rette spor.

Da det er familien i Thesbjerg, som har givet mig gåden, som efter at være løst synes let nok, så skal jeg slutte med et par ord om denne gård, vi lader L. Both fortælle (Taterkongen s. 7).

„Thesbjerg var en faldefærdig bondegård, der lå på kronen af den yderste brink ved den del af Stadil fjord, som nu (altså ca. 1876) er udtørret, og hvor der for resten ligger en bondegård endnu af samme navn. Mod vest støttede stuelængen sig således til en kæmpehøj, Thysbjerg kaldet, at den ene stue var gravet ind i højden, der således både lunede og ydede beskyt-



Thesbjerg før ombygning 1925. Niels Thesbjerg og hustru, Ane Marie, med to døtre og deres yngste søn, Alfred. Niels var to gange gift og havde 15 børn.

telse for vestenvindens bryden mod gården. Fjorden, der på dette sted var en fjerdingvej bred, beskyllte brinkens fod, og den lange smalle klit, der histover skilte fjorden fra Vesterhavet, var på den tid øde og ubeboet.“

Det vides ikke, om bjerget er en kæmpehøj, som L. B. fortæller. Derimod vides det, at Thesbjergs (gårdens) nuværende plads ikke er lige ved højen, som dog efter Hans Thesbjergs formening ved stenforekomster i det ellers stenløse terræn, røber vidnesbyrd om menneskelig færden, måske bebyggelse af den art, som L. B. fortæller. I hvert fald kan L. Both som kortlægger hos generalstaben have haft rige muligheder for at se våninger af primitiveste art.

Men gården Thesbjergs historie lader sig let nok udrede; thi den rækker i moderne forstand kun tilbage til 13. november 1798, da det på et udskiftningsmøde, som fortalt i min afhandling „Da jordfællesskabet ophørte“ blev bestemt, at et par gårde skulle udflyttes. Ingen af bymændene var glade for det; men omsider blev det afgjort, at Peder Graversen og

Niels Jørgensen skulle udflytte, medens de øvrige bymænd i Mejlbj by til gengæld skulle betale 21 skilling pr. skp. hartkorn til lige deling mellem de to udflyttere. Niels Jørgensen flyttede så hen til bakken og fik navn efter Thesbjerg, som L. B. fortæller. Niels efterfulgtes af sin søn Jørgen Nielsen, denne af sin søn Peder Nielsen, denne af sønnen Niels Pedersen, som efterfulgtes af sønnen Hans Thesbjerg. Denne os bekendte mand har for nogle år siden afhændet gården til sin søn Niels Thesbjerg.

— — —

Næppe nogen anden forfatter i Danmark kunne have ledet sine helte og skurke så sikkert ad de rette veje. Taterkongen, da han havde reddet den lille Ebba, hastede af sted over Vollum, Halkjær, Torp, Kjærgård, Madum og Filsø (kaldet Fjældsø) til Thorsted sande, hvor han efter at have taget omhyggelig sigtelinje efter terrængenstande nedgravede skrinet med beviserne for barnets identitet. Og lige så sikkert stiledede taterbandernes fjender fra Holstebro, gennem Feldingdalen og Vinding til Tihøje, hvor banden var, hvor Arons broder blev skudt og han selv gjort til krøbling og til L. Boths „Nornegæst“.

Men er det ikke ganske utænkeligt, at et sådant værk kunne udsendes i 44 hæfter, uden at faghistorikerne fik at vide, hvem forfatteren var. Her havde de for alvor noget at håne Both for, hvis de da gad.

Han ville have kunnet svare med Drachmann: Jeg var derude, mens I var inde.

Jeg fik omgående svar fra Statsbiblioteket. Man vidste ikke, hvem der var forfatteren. Man havde spurgt hos Det kgl. Bibliotek, men med negativt resultat. Alligevel er jeg glad for, at jeg fik kontaktet Statsbiblioteket, for man henviste mig til navnet Behrend, hvilket stivede min selvrespekt lidt af. E. Falbe Hansen har i vor årbog for 1910 navnet i forbindelse med en omtale af jagten på rakkerne. Og Jeppe Aakjær har foranlediget af Falbe Hansen noteret sig samme navn i Skivebogen for 1926. Dommer eller overretsassessor Peder Ludvig

Behrend (1825-83) havde spillet en betydelig rolle under rakkerjagten 1866. Og fra ham til bogtrykkerfirmaet Behrend går den lige vej til et forretningsforetagende om vort emne, som L. Both var mester for at behandle.

Noget juridisk bevis har jeg ikke ført på, at L. Both har skrevet Taterkongen. Men kan vi ikke godt dømme ham på indicier.

Om udsendelsen af hæfterne er begyndt 1876 som af Statsbiblioteket anført på bogryggen, kan jeg ikke afgøre. Men de 33 øre minder betydeligt om en mark, og møntreformen gennemførtes 1873. Det kunne således se ud til, at prisen skulle have været 1 mark, hvilket man så måtte ændre til 33 øre umiddelbart efter de nye skillemønters indførelse.

BØNDER UNDER KROGSDAL

Af Esbern Jespersen

NØRRE FELDING er et sogn umiddelbart syd for Holstebro, hvortil det grænser mod nord, og omgives i øvrigt af sognene Tvis, Vinding, Vind og Idum. Arealet opgives i Trap til 3197 ha og folketallet 1960 til 711, fordelt på 183 husstande. Der har fra de ældste tider, vi kan undersøge, været ca. 20 ejendomme. Matriklen af 1844 har 34 og 10. almindelige vurdering 162 numre, hvoraf 144 bebygget.

Sognavnet forekommer 1163 i det gavebrev, hvormed hertug Buris Henriksen funderede Tvis Kloster; det nævnes derimod ikke i Ribe Oldmoders kirkeliste, vel fordi Felding kirke lå under klosteret. Sognavnet har sædvanligvis været tolket som vadested, hvilket lyder rimeligt, og vadestedet har vel været lige nord for kirken, hvis navn så må formodes at være givet en begrænset lokalitet. Denne tolkning modsiges dog nu af andre sagkyndige, der vil have det til at betyde nedfældning i skov.

Gård eller gårde må være ældre end sogn, idet der ikke kan dannes et fællesskab, før der er nogen til at danne det. Og det kan være lige så nyttigt at søge oplyst gårdenes ælde og betydning som sognavnets; men det beror på rene tilfældigheder, hvad der er os overleveret af navnestoft.

Ældst afhjemlet har jeg fundet Ølgryde i denne passage i Niels Clemmentsens Gælds bog fra ca. år 1500:

„Knwdt i Øelgryde 2 mark for 1 ørtug rug, han tog (modtog) i Blesberg.“ I samme Gælds bog nævnes Grawffwes i Sonstrup, hvilket må betyde Sognstrup. Og mere middelalder har jeg ikke fundet. Men der er betydelige vidnesbyrd om et rigt oldtidsliv. Trap opgiver som fredede 65 oldtidshøje og 80 som sløjfede eller ødelagte. Flere steder er der højgrupper,

således Pølsbjerg høje og Stenvad høje, de sidste, som navnet siger, ved et vadested (over Grydeå i sogneskallet til Vind).

Da jeg en kort tid var vikar i Felding skole, spurgte jeg børnene, om de havde oldsager hjemme, og om de ville vise mig dem. De kom slæbende med, hvad de havde, og jeg konstaterede, at der var fundet stenredskaber snart sagt af enhver tænkelig art, såvel af flint som bjergart, alle vegne. Der findes næppe en gård i sognet, hvor der ikke er gjort fund. Et stort emne, som ganske overspringes her. Der har nok boet mennesker i Nørre Felding i en halv snes tusind år. Og der er ikke megen mening i at jævnføre den ældste bebyggelse med stednavnenes formentlige alder.

Hvad de betyder, vender vi senere tilbage til.

Den ældste registrering af gårdene kan vi tage efter Tvis Klosters Jordebog af 1547. De landgildetakster, som ledsager navnene, behøver vi ikke at fordybe os i. De blev senere omregnet til hartkorn:

Stafshede, Anders Loris: 3 ørte rug, 3 ørte byg, 1 skovvogn, 1 svin, 1 ask honning, 1 lam, 1 gås, 1 par høns, 1 fødenød, gæsteri.

Tolstrup, Mads Nielsen: 1½ ørte rug, 1½ ørte byg, 1 pd. smør, 1 skovvogn, 1 svin, 1 lam, 1 gås, 1 par høns, 1 fødenød, gæsteri.

Ølgryde, Las Morsing: landgilde som Tolstrup.

Botrup, Christen Jensen: landgilde som Tolstrup.

Sogenstrup, Per Christensen: landgilde som Tolstrup.

Hardestrup, Jeppe: landgilde som Tolstrup.

Dyrmosse, Christen Knudsen: 1 ørte rug, 1 ørte byg.

Krogsdal, Mads Pedersen: 6 ørte rug, 1 pd. smør, 1 skovvogn, 1 svin, 1 lam, 1 gås, 1 par høns, 1 fødenød, gæsteri.

Skinbjerg, Gravers Persen: 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 lam, 1 gås, 1 par høns.

Skinbjerg, Mourits: landgilde som Gravers Persen.

Skinbjerg, Per Lassen: 1½ ørte rug, 1½ ørte byg, 1 pd. smør, 1 skovvogn, 1 svin, 1 fødenød, gæsteri.

Kirckegaard, Per Tomesen: landgilde som forrige.

Den sidste gård, som står nævnt under Felding, kendes ellers ikke. Fortegnelsen fortsætter med Avlum sogn.

Item Vegen Mølle: 24 tdr. mel i landgilde

Sandsynligvis har skødet medtaget samtlige gårde i Felding, men helt sikkert er det jo ikke. I skattelisten, som er bilagt Bøvling lens regnskaber, skulle man derimod vente alle medtagne.

Nogen ekstraskattemandtalsliste fra 1610 har jeg ikke fundet; men 1629 nævnes allersidst 7 gårdmænd og 13 inderster samt en forarmer adelstjener. Betegnelsen inderster er mangetydig, men vi ser her som andensteds på denne egn, at der hyppigt har været to skatteydere om en gård. Af skattelisten 1629 ser man, halvdelen af sognet nu opgives som *Knud Gyldestjernes* tjenere. Disse er gårdmændene:

Peder Skriffuer i Staxhede, Jep i Tholstrup, Christen i Ølgryde, Niels i Boutrup, Pouell i Soustrup, Jens i Harrestrup. – Og indersterne: Niels i Staxhie, Christen i Tholstrup, Christen i Boutrup, Anders i Soustrup og Pouel i Harestrup.

Som *Thuis Closters* tjenere opføres: Gårdmand Staffen i Kroxdal og følgende inderster: Jens i Kroxdal, Pouel i Dyremoss, Thomas Smed, Knud i Harestrup, Bertell ibidem, Christen Hatt i Hie, Peder Laurchou i Hie og Jens i Ølgryde.

Som skattepligtige drenge nævnes to, nemlig en hos Peder Skriver og en hos hr. Hans, altså hos præsten. Om dem alle hedder det, at de betaler halv skat.

Listen for skatteåret 1630-31 indeholder de samme navne og det samme antal gårde eller gårdbesiddere. Skriverens former lærer os intet; han skriver Sognstrup forkert; han har ingen bønder i Skinbjerg, men hele to i Hede.

Man lægger mærke til, at de to bønder i Ølgryde hører til hver sit herskab. Men frem for alt forbavses vi over, at Krogsdal opføres som en almindelig bondegård, hvori to skatteydere som i andre gårde. Harrestrup har, ganske overraskende,

hele fire skatteydende bønder, to af disse ligger under Tvis Kloster og de to andre under Knud Gyldenstjerne.

Vegen Mølle og Præstegården er ikke nævnt.

Vi må nu, før vi går videre, kigge lidt på gårdene omkring Krogsdal. Der kan for det første ikke være tvivl om, at Krogsdal 1547 af kronen blev tilskødet *Oluf Munk* som en almindelig bondegård, og ikke engang som den vigtigste i Felding; det var *Stavshede*. Alligevel skrev hans søn, Poul Munk, sig til Krogsdal, og denne mand døde i fl. Trap 1601. Og sønnen, *Iver Munk*, fortæller Storgård Pedersen, skrev sig ligeledes til Krogsdal, og det gjorde flere endnu. Således hans moder, *Elsebe Juel* til Pallesbjerg, i årene 1606-10.

Adelige personer skulle have noget at skrive sig til, og vi får gennem disse oplysninger intet at vide om Krogsdals glørværdige fortid, eller om den i det hele taget har haft en sådan.

Hvad vi faktisk kan se, er dette, at der 1547 boede fæstebønder i Krogsdal, og det gjorde der også 1629; Staffen hed bonden, og han opføres som skattebonde i gården til og med 1637, hvorefter han forsvinder. Og bagest i skattemandtallet for 1638 finder vi en forklaring på nogle forandringer i skatteoppebørslen.

Det siges, at *Krogsdal hovedgård* har været bortfæstet til bønder, men nu bruges af ejeren *Corfitz Ulfeld*. Denne var en søn af rigsadmiralen Mogens Ulfeld til Selsø. Krogsdal betragtes herefter som en skattefri hovedgård, og om Staffen og hans inderste hører vi ikke mere.

Men til en hovedgård måtte der dog vel høre noget bondegods, og om den ting giver den Bøvling skriver besked: *Corfitz Ulfeld* bruger nu Krogsdal med det i sognet liggende *ugedagsgods*, som før har givet skat. Og hvad er så det? Jo, det er Staffen i Krogsdal tillige med indersterne Jens i Krogsdal, Poul Diurmoese, Thamis Smed, Bertel i Skinberg, Christen Kat i Heed, Peder Lauridsen i Hede og Niels Skrinberg.

Vi lader os ikke forstyrre af skriverens retskrivning; stednavnene er jo lette nok at kende.

For det følgende år bilægges et regnskab med et tingsvidne, efter hvilket det godtgøres, at tidligere skattebønder nu er blevet ugedagstjenere hos velbårne Corfitz Ulfeld. Om selve Krogsdal siges, at den før har været beboet af to mænd, hvoraf den ene betalte skat som gårdmand og den anden som inderste; men disse skal man ikke regne med mere og heller ikke med følgende ugedagstjenere: Bertel, Poul og Christen i Schienbierge, en gård hvori Thamis Smed og Christen Mouridsen bor, samt Helle Ølgryde hvori Mads og Peder Lauridsen bor.

Ulfeld ses således at være i færd med at opbygge et lille godsrige omkring Krogsdal, og at formå nogle bønder til at blive ugedagstjenere, når de så til gengæld kunne blive skattefri, synes her som andensteds at gå let nok. Herremænd og bønder samarbejdede i god forståelse om at snyde staten.

Men om Krogsdals tidlige rolle som herregård får vi intet at vide.

1600-årene var opfyldt af ødelæggende krige, og efter svenskekrigenes afslutning og enevældens indførelse skulle vi have en *skattereform*. Man indkaldte godsejernes jordebøger og omregnede efter disse de gamle landgildeydelse til hartkorn (hårdt korn), hvorved man fik landbrugene udtrykt i tal, som kunne sammenlignes. Krogsdal ejedes nu af en godsrig mand, der hed *Jørgen Kruse*, og det var nok ham, der indsendte oplysningerne om Nørre Felding. Han gik dog fallit eller måtte gøre opbud, som hed det, og det er vel derfor, at hans hustru opgives som ejer, da den færdige såkaldte landgildematrikel af 1664 forelå. Dens oplysninger er følgende:

Lodsejer *Mette Jørgen Krusis* Krogsdal, hovedgårdstakst 44.6.1.1.

Peder Møller, *Vegen Mølle*: 32 tdr. mel, 1 svin at føde og af en jord 2 ørte rug. 18.1.0.0.

Peder Pedersen i *Tolstrup*: 2 ørte rug, 1 pd. smør, 1 skovvogn, 1 fødenød, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 20 æg, 1 læs tag, 2½ sk. leding.

Chr. Christensen *ibidem*: landgilde som forrige.

Peder Jensen og Jens Christensen i *Ølgryde*: 1½ ørte rug, ½ ørte byg, 1 pd. smør, 1 skovvogn, 1 svin, 1 fødenød, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 20 æg, 1 læs tag, 8 sk. gæsteri.

Christen Poulsen og Peder Nielsen i *Boutrup*: 2 ørte rug, 2 ørte byg, 2 pd. smør, 1 skovvogn, 1 svin, 1 fødenød, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 20 æg, 1 læs tag, 8 sk. gæsteri.

Iver og Mogens Poulsen i *Sognstrup*: 2 ørte rug, 2 ørte byg, 2 pd. smør, 1 skovvogn, 1 fødenød, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 20 æg, 1 læs tag, 8 sk. gæsteri.

Mads Knudsen i *Harrestrup*: 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 pd. smør, 1 skovvogn, 1 svin, 1 fødenød, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 20 æg, 1 læs tag, 8 sk. gæsteri.

Niels Jensen i *Harrestrup*: landgilde som ovennævnte.

Niels Løck og Poul Jensen i *Skinbjerg*: landgilde som ovennævnte.

Christen Bertelsen i *Skinbjerg*: landgilde som ovennævnte.

Jep Bertelsen og Peder Knudsen: landgilde som ovennævnte.

Skinbjerg mænd af et øde gårdsted: 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 pd. smør, 1 skovvogn, 1 svin og et pd. smør.

Jep Bertelsen, *Skinbjerggårde*: 1 ørte byg, 1 pd. smør.

Jens Staffensen i *Dyrmose*: 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 pd. smør, 1 fødenød, 1 snes æg, 1 svin, 1 lam, 2 høns, 1 læs tag, 8 sk. gæsteri.

Niels Jensen i *Hede*: 1 ørte rug, 1 pd. smør.

Simon Thecher i *Sperren Borg*: 1 ørte rug, 1 pd. smør.

Thomas Pedersen i *Throu*: 1 ørte rug, 1 pd. smør.

Alle disse ydelser omregnedes til 145 tdr. htk. Antallet af ydepligtige mænd er 20, ganske som 1630; men der er kommet to ejendomme mere med, nemlig Trug og Sperrenborg; den sidste må nok være identisk med Pølsbjerg.

Man kunne nu omregne de mange naturalier i hårdt korn og i penge, men fra hvilken tid, herremanden begyndte at modtage penge i stedet for høns og smør m. m., har jeg ingen oplysning om. Værdien af en ørte var lig en tønde rug, et pd. smør svarer til ca. 14 kg, fødenød er et ungt kreaturs græs-

ning. Hvad skovvogne er, ser man mange forklaringer på fra højeste sagkundskab – Hans Fussing vil i Håndbog for Lokalhistorikere have det til at være „vogne af træ, 14 alen lange“. Gunnar Knudsen troede, det betød kørsel med brænde. Hvis den første forklaring skulle gælde, ville herremanden, som ejede de Felding gårde, være kommet i besiddelse af en antagelig vognpark. Om skovsvin er svin til oldenfedning i skovene eller oldenfede svin fra skovene er også drøftelse underkastet. En ask (honning) oplyses at være 1/6 tønde.

Det meste er sikkert meget tidligt blevet betalt i klingende mønt. Og så vil vi ikke spekulere mere over disse herligheder, men konstatere, at nu synes de Felding bønder at være blevet samlet i et godsområde, hvor herremanden, i fald det kneb allerværst for den sølle bonde, måtte forsyne ham med æde- og sædekorn, samt indestå kongen for skatternes rettidige betaling. Til gengæld skulle så herremanden være fri for at svare skat af sin hovedgård.

At det var en skidt skattereform, man fik, kan vi let skønne. Man vidste jo kun besked om, hvad der stod i de gamle jordebøger. Men om de pågældende gårde eksisterede efter en menneskealders ødelæggende krige, besættelse af fjendtlige tropper og stedsevarende kriser, det vidste man ikke ret meget om. Eller rettere sagt, man vidste, at det var en skidt skattereform, man havde lavet, og regeringen beredte sig konsekvent til at lave en ny, en ejendomsbeskatning på grundlag af eftersyn i marken og omhyggelig vurdering. Men enhver ting til sin tid. Penge skulle det unge enevælde bruge, og man savnede til den ende ingen opfindsom finansminister. Om enevældens skatteobjekter kan man få besked i adskillige sognebeskrivelser. Nogle af dem følger i den såkaldte

Kop- og kvægtællingsliste fra 1678

Hovedgården *Krogsdal*: 1 avlskarl, 1 pige, 1 hyrde, 4 heste, 1 fole, 4 køer, 4 ungnød i tredje og fjerde år, 24 får.

Præstegården: 2 tjenestefolk, 1 hoppe, 1 plag, 2 køer, 2 ungnød, 8 får og en gammel fattig præsteenke. *)

Tolstrup: Peder Poulsen, hans hustru, 2 folk, 2 hopper, 2 køer, 1 ungnød, 6 får, 1 svin, 1 bitre.

Tolstrup: Poul Pedersen, hans hustru, 1 pige, 2 foler, 1 plag, 2 køer, 6 får, 1 svin.

Boustrup: Knud Nielsen, hans hustru, 2 døtre, 1 hoppe, 1 fole, 2 køer, 4 får.

Ølgryde: Jens Iversen, hans hustru, 1 hest, 1 ko, 4 får, 1 svin, 1 bitre. **)

Ølgryde: Chr. Iversen, hans hustru, 1 pige, 1 fole, 1 ko, 2 får.

Sogenstrup: Christen Iversen, 2 tjenestefolk, 1 hest, 1 ko, 1 kalv, 3 får, 1 svin.

Sogenstrup: Bertel Christensen, hans hustru, 1 ko, 2 får.

Sogenstrup: Jens Nielsen, hans hustru, 1 pige, 1 ko, 1 hoppe, 2 får, 1 svin.

Harrestrup: Knud Jensen, 1 pige, 1 hoppe, 1 ko, 2 får, 1 svin.

Harrestrup: Mads Knudsen, hans hustru, 1 dreng, 1 hest, 1 ko, 2 får, 1 svin.

Dyrmosø: Jens Stephensen, hans hustru, 1 datter, 1 hest, 1 ko, 6 får, 1 svin.

Skinbjerg: Poul Mogensen, hans hustru, 1 hoppe, 1 ko, 2 får, 1 svin.

Skinbjerg: Niels Jensen, hans hustru, 1 ko, 2 får.

Skinbjerg: Christen Bertelsen, hans hustru, 1 hest, 1 ungnød, 2 får.

Pølsbjerg: Søren Larsen, hans hustru, 1 ungnød, 2 kvier, 2 får.

Trou: Peder Christensen, hans hustru, 1 ko, 2 får.

*) Hr. Laurits noterer under 1683: „26. marti gebrov jeg min sal. formand, hr. Madses enke Karen Hansdatter, 74 år“.

**) Bier.

Jep Christensen på *Heden*: 1 ko, 2 får.

Summa penge 45 rdl. 14 skilling.

Pålignet 21 skatteydere, hvoriblandt Præstegården, som ikke findes nævnt tidligere. Kunne være identisk med Kirkegård, se foran.

Vegen Mølle og Stavshede mangler.

Enhver lokalhistoriker regner – måske forkert – med, at læseren, om sådanne findes til det tørre stof, selv vil fordybe sig i denne besynderlige liste, ligesom han håber, at en historiker af fag vil finde ud af, om bønder i gamle dage med præstelig bistand ville snyde i skat. Ingen, bortset fra Krogsdal, har mere end to køer. I Pølsbjerg har man ingen mælk, idet manden der kun har et par kvier. Og hvilken kummerlig fåreflok på de endeløse hedestrækninger. Ingen har stude. Man kørte altså ikke med stude, som nogle tror. Hestebestanden er i sammenligning med den øvrige besætning nogenlunde. De kunne nok trække en gammeldags hjulplov, hvis flere bønder slog sig sammen om en maskinstation. Kræ Iversen i Sogenstrup har ingen kone, men to tjenestefolk at betale skat af. Adskillige har tjenestefolk, og de synes her at være bedre stillet end feldingboerne af i dag.

Præsten, hr. Laurits Grøn må det være, er ligesom herremanden fritaget for at betale skat af sin egen person, men må så betale af en gammel fattig præsteenke, som han sagtens har arvet.

Om listen i det hele taget kan siges, at den ganske nøje svarer til tilsvarende lister fra andre sogne.

Vi kan tage den som tegn på fattigdom og usle tider, og tillige – tror jeg – som et vidnesbyrd om, at skattesnyderi ikke er af nyeste dato. Og så kan de nævnte bønder bruges genealogisk og føre os frem til adskillige feldingboer af i dag.

Nørre Felding sogn 1683

Imidlertid nåede Christian den Femtes landmålere til Felding den 22. oktober 1683. Hvem der stod for Krogsdal 1678 fik vi ingen besked om; men efter nogle transaktioner



Gården Krogsdal er nu på ca. 250 tdr. land. Der holdes i dag 43 malkekøer og tilsvarende opdræt. Folkeholdet er en fodermester og 2-3 medhjælpere. Dette til sammenligning med folkeholdet og antallet af hovbønder umiddelbart før godsslagtningen.

gik den over til oberst *Claus Dyre*, der ellers skrev sig til *Sindinggård*; dette skete i fl. Tarp 1672, og gården var i hans tid komplet, hedder det i samme kilde, og det vil sige, at der nu var samlet i det mindste 200 tdr. hartkorn bondegods om hovedgården.

Resultatet af landmålerens første arbejde i marken blev skriftfæstet i den såkaldte *Markbog*. Med den som kilde kan vi følge begivenhedernes gang. Og således hedder det:

Krogsdal tilhører velbårne *Claus Dyre*. Og har samme gård i forrige tider været kaldet *Krogsdal*, men er nu ganske øde og afbrændt. Dens marker er ganske bevokset med hede og synes aldrig mere at komme i brug. Årsagen er, at der ingen engbund er dertil uden noget ringe, så at jorden ingen gødning kan få. For det andet er proprietæren ikke så nær ved stedet uden (men) langt fra hånden. Og har samme gård været øde udi langsommelig tid. Til samme *Krogsdal* har udi forrige tider lagt tvende gårde ved navn *Staunsør*, som har

ligget under gården siden langt før 1660. På samme Staunsør grund er gammel Krogsdal bygt og forflyt.

Her må vi bryde af et øjeblik for at blive klar over, hvad den skriver har skullet bogføre. Og det er da heller ikke så svært.

Krogsdal siges at bestå af tvende gårde, hvoraf den ene er Staunsør, og med denne gård kan der kun tænkes på Stavshede. Gammel Krogsdal ligger i ruiner, medens Stavshede har overtaget herregårdens rolle – og navn i kvægtællingslisten, se bare efter. Og det er derfor, vi savner navnet Stavshede i denne liste. Dette er ganske klart. Og så kigger vi atter skri-
veren over skulderen:

Der nævnes til Krogsdal fem marker, deriblandt Gammel Krogsdals mark og Palles Højagre. Gammel Krogsdals mark strækker sig i sønder til Skinbjerg mark, i nord til vejen, i øster til Felding bæk og i vester til Ribe gamle vej. Ja, det er, hvad vi kan kendes ved, men så hedder det videre: Og er samme mark ganske bevokset med hede. Men gården skal jo ikke desuagtet vurderes: Jorden agtes $\frac{1}{4}$ ond, $\frac{3}{4}$ allerværst; høavlens ansættes til 30 læs, græsning til 10 høveder. Der var til gården ingen herlighed. Gårdens hartkorn nedsattes fra godt 44 tdr. til 18.

Hvad landmålerne forefandt, var en brandtomt i lyng-
heden, hvor gamle Krogsdal havde haft sin strålende fortid, men det forhindrede, som vi har set, ikke adelige personer at skrive sig til Krogsdal.

Og så må vi videre med boniteringsmændene.

Vi kommer til *Boustrup*, der betegnes som to halve gårde, hvoraf den ene tilhører *Peder Charisius* på Hostrup, og den anden *Hans v. Lassow* på Ristrup i Sabro sogn, begge herrer lige velbårne.

Peder Charisius må være identisk med kancelliråden og amtmanden af samme navn og herre til Palstrup i Lysgård herred.

De to fæstebønder, Peder Nielsen og Christen Poulsen, der altså hver havde sin proprietarius, havde fællesskab om

149 agre. Som eksempel på, hvorledes de var blandet imellem hverandre, kan anføres, at Peder havde numrene 126, 127, 129, 130, medens Christen havde nummer 131, 132 o.s.v.

Den bonde, som takserede agrene, underskrev sig *IPS*, hvilket betyder Jens Pedersen i Sandager. Det samlede hartkorn blev 8.4.0.0, en nedsættelse på ca. en tønde.

Taksationen fandt sted den 23. oktober, dagen efter at man havde beset den ruinerede herregård.

Turen går derefter til *Harrestrup*, som kaldes en enistegård, det vil sige en gård uden markfællesskab med andre. Den ejes af Hans von Lassow og dennes søster Maren Nielsdatter, begge boende på Ristrupgård. De har fået den udlagt som betaling efter Jørgen Kruse for ungefær 20 år siden. Denne Jørgen Kruse til Hjermeslevgård i Børglum herrede kunne i 1661 opgive sine ejendomme til 253 tdr. htk. bondegods, men siden gik han fallit og døde 1668.

Der var tre fæstebønder om Harrestrup, idet Mads Knudsen og Niels Christensen havde den halvdel, som tilhørte Hans von Lassow, medens Knud Jensen havde Maren Nielsens part. Marken kaldtes Harrestrup mark og bestod af fem fald: Nordenmarks fald, Damsagers fald, Sønderagers fald og Gammelmarks fald, som lå i heden.

Første fald opmålt i elleve stykker og betegnedes som „skarp rugjord med sand- og stengrund og med rød al i bunden“. Der sås fire år, første år formedels gødning med byg, andet og tredie år med rug og fjerde år med arre (havre), hvorefter marken hviler i fem år.

Damsagre måles i otte stykker og Østermarken i femten. Gammelmarks agre tilsås i to år og hviler derefter i ti år. Der står intet om agrenes fordeling mellem de tre bønder.

Harrestrup blev opmålt af Hironius Dasau, udregnet i kvadratalen af Martin Steinvirk og takseret af *IPS*.

Hartkornet blev 9.4.3.2, en nedsættelse på et par tønder.

Samme bonde takserede *Sognstrup*, der også kaldtes en enistegård. Den tilhørte Hans von Lassow efter Jørgen Kruses fallit. Der var tre fæstebønder om gården, nemlig Christen

Iversen, Bertel Christensen og Jens Nielsen. Her var tre fald agre: Øster mark, Stue agre og Gammel agre. Det bemærkedes, at der var ingen skov, ingen overdrift, men tørveskær på den sorte hede. Man fik malet i Ny Mølle (Råsted). Også her var der jord, som hvilede i 10 år efter 2 afgrøder. Samme IPS takserede, og hartkornet sattes en smule op, til 10.4.1.1.

Det har vist ikke været helt skidt i den gård.

Skinbjerg by. Med en anden bonde som taksationsmand nåede man så frem til Skinbjerg. Bonden underskrev sig NP, hvilket er udlagt Niels Pedersen udi Høusvig i Felding, og det må vel være Høusvig i Sønder Felding. Denne by skulle bestå af tre halve gårde og et bol; de tre halvgårde tilhørte Hans von Lassow og bolet Christen Linde til Stenumgård. De tre gårde var øde undtagen en fjerdepart af den halve gård, som Niels Christenen havde; den anden fjerdel af jorden var ganske øde. De andre to halvgårde, som Christen Bertelsen og Jens Bertelsen stod for, var groet i lyng. Det var jo skidt.

Christen Bertelsens gård blev øde 1681 for armods skyld. Jens Bertelsens gård blev øde 1675. Af den tredie halvgård blev en fjerdepart, hvilket ses at betyde halvdelen af gården, øde 1679 *).

Man ser, at gårde kan erklæres øde på dato og klokkeslæt. Og det betyder åbenbart, at om end der boede bønder i gårdene, kunne de godt erklæres for øde, når bonden blev ude af stand til at betale de på gården hvilende afgifter. Men det hedder videre:

I samme by har der i forrige tider været 4 halvgårde, men den ene halvgård er således delt og underlagt de andre, at ingen ved samme jords specialiteter at udvise, hvorfor den er målt under de andre gårde.

Boelshuset bebos af Peder Knudsen.

Byens agre er interessante, idet de senere optages som gårdnavne; det gælder *Stensbjerg* agre og *Baun* agre. Andre mark-

*) På udskiftningskortet ses tydeligt 5 gårde i en klynge.

navne: *Fiald agre*, *Schinbjerg højs agre*. Her har vi minde om hedens kult, men derom senere.

Der var tørveskær på heden, som for resten var ganske „sandig“. Engbonden blev af otte mænd videre observeret. Og så ser vi på landbruget: Foldagre bestod af 33 agre, skarp rugjord på sand- og stengrund. Fiald agre var ti agre og delt således, at Christen Bertelsen havde 1., 2., 3., Peder Knudsen 4., Jens Christensen 5., Niels Christensen 6., Jens Bertelsen 7., 8., 9., og Christen Bertelsen 10. Vester agre var således delt: Jens Bertelsen 1., 2., Chr. Bertelsen 3., 4., 5., 6., Peder Knudsen 7., Jens Bertelsen 8., 9., Niels Christensen 10., 11., Chr. Bertelsen 12., 13., Jens Bertelsen 14.

Skinbjerg højs agre var delt på samme måde. Baun agre, i alt 21, strakte sig fra sønder til nord, og var således delt: Niels havde 1., 2., 3., 10., 11., 19., 20., Christen havde 4., 5., 6., 12., 17., 18., 21., Jens havde 7., 8., 9., 13., 14., 15., 16. Her havde Peder Knudsen ingen, men i Langagre havde han nr. 42 og 43, medens de andre bymænd havde resten. Samlet htk. ca. 11 tdr.

Tolstrup betegnes som en enestegård, beboet af bønderne Poul Pedersen og Peder Poulsen; de havde markfællesskab, således at hver havde sin part af agrene. Peder Poulsens part ejedes af Christen Linde i Holstebro, og Poul Pedersens af den før nævnte Maren Nielsen i „Ranners“. Agrene blev målt af Æ. Neander. Den medvirkende bonde hed Andreas Pedersen, Herborg. Han kunne selv skrive sit navn med god og tydelig skrift. Fordelingen af Vestermarks agre: Peder: 1., 2., 5., 6., 7., Poul: 8., 9., 10. o.s.v.

Ølgryde var en helgård, tilhørende Hans Jacobsen Lassow, og beboet af Jens Iversen og Christen Iversen. Anders Pedersen, Herborg, vurderede. Jorden dels skarp, dels ond, skov intet, overdrev på heden, friheder intet.

Slægten sidder endnu i Neder Ølgryde, og gamle Niels Ølgryde kendte et utal af, til dels, dunkle marknavne, som landmålerne i 1683 ikke fandt anvendelse for.

Trou kaldtes et boel, proprietæren Hans Jacobsen v. Lassow. Der fik vi nok med alt, hvad han kunne tilkomme. Der var kun een mark, nemlig *Trou mark*. Også her underskriver Æ. Neander, Martin Steinwirk og Andreas Pedersen fra Herborg.

Også *Pølsbjerg* kaldes et boel. Bonden hedder Søren Lassen, og hans mark er skarp rugjord. Sædskiftet: 1. år rug, 2. år rug, 3. år boghvede, 4. år atter rug og derefter 7 års hvile. Overdrev på heden. Engbonden blev af otte mænd nærmere undersøgt. Søren lod male i *Vegen Mølle*.

Videre fandt man i sognet et *Skinbjerg boel*, som beboedes af Poul og tilhørte Friederick Carisius. Jorden, som blev målt i 17 stykker, var dels skarp og dels ond.

Vegen Mølle bebos af Christen Nielsen Møller og tilhører Hans v. Lassow og arvinger. Til samme mølle findes en mark, som kaldes *Møllemark*; ellers findes ingen herligheder, intet tørveskær eller lyngslæt. Møllens beskaffenhed består af en kværn, hjulet er i diameter $7\frac{1}{2}$ alen, stenen 11 kvarter. Vandfaldet kommer fra Vinding sogn fra adskillige små vandrinder og samles en halv fjerdingvej fra møllen, så møllen ikke kan fattes noget vand, men mange gange lide skade af bagflods vand. Faldet er 2de alen fra hjulet. Marken måles i 14 stykker, og forretningen underskrives af Poul Hegemann, Martin Steinvirk og NP, alias Niels Pedersen Høvsvig, den 20. november 1683.

Hee er et boel, beboet af Jep Christensen og ejet af Maren Nielsdatter „Ranners“.

Felding Præstegård bebos af præsten, hr. Laurits Pedersen Grøn. Der nævnes kun een mark, som vurderes af Niels Pedersen, Høvsvig i *Felding sogn*.

Dyrrose bebos af Jens Staffensen og ejes af Hans v. Lassow. Marken måles i 18 stykker og vurderes af IPS, alias Jens Pedersen Sandager, den 22. oktober 1683.

Det er, hvad *Markbogen* kan fortælle. Men den har endvidere en summarisk karakteristik af *Felding sogn*. Og således lyder den: *Felding sogn* er $\frac{3}{4}$ mils vej fra *Holstebro*.

Jorden er helt skarp, så den bedste næring består derudi, at de af heden kan have tørv, som de ager til Holstebro og der forhandler. Hvilke de dog må sælge for godt køb, såsom den største del, der (nemlig i Holstebro) har heste og vogn, selv bjærger deres ildebrand og derfor ingen uden fattig folk, som ingen heste og vogn har, dennem køber. Jorden bruges med 1 kjerre biug, 3 k. rug og hviler 5 à 6 år.

Der var endnu en del at bogføre, nemlig resultaterne af de otte mænds vurdering af engene. De skulle efter visse regler fra Rentekammeret finde ud af, hvor mange læs hø der kunne bjærges, og hvor mange høveder der kunne græsses. Men så var resten kontorarbejde; efter Markbogen lavede man en Modelbog og endelig den færdige matrikel af 1688. For hele landet et imponerende kæmpearbejde, som kom til at gælde indtil 1844.

Man havde 6 klasser af agerjord: allerbedst, god, middelmådig, skarp, ond og allerværst. Af første slags gik 2 tdr. land, og af sidste 16 eller mere endnu på en tønde hartkorn. Den færdige matrikel har følgende gård- og personnavne:

MATRIKLEN 1688

<i>Krogsted Hovedgaard</i>	18.7.3.0
<i>Boustrup</i> , Tommes og Anders	8.4.0.0
<i>Harrestrup</i> , Mads Knudsen, Niels Christensen, Knud Jensen	9.4.3.2
<i>Sognstrup</i> , Bertil Christensen, Chr. Iversen, Jens Nielsen	10.4.1.1.
<i>Skinbjerg By</i> , Jens Bertelsens øde Gaard	(1) 3.7.1.2
– Niels Christensen	(2) 3.4.2.0
– Niels Christensen, nu Jens Iversen ...	(3) 3.7.2.2
– Noch alle 3 af en øde Gaard (5.4.3.0) ...	
– Simon Poulsen	(4) 0.5.1.1
<i>Tolstrup</i> , Peder Poulsen	(1) 4.6.3.1
– Poul Pedersen	(2) 4.6.0.1
<i>Ølgryde</i> , Jens og Iversønner	6.0.1.2
<i>Trou</i> , Peder Christensen	1.3.1.1
<i>Pølsbjerg</i> , Søren Lassen	1.1.1.2

<i>Skinbjergbol</i> , Poul Mogensen	2.0.1.2
<i>Wegen Mølle</i> , Hans	(18.1.0.0) 9.1.1.0
<i>Heebol</i> , Jep Hede	1.5.1.1
<i>Dyrmose</i> , Iver Christensen	3.1.2.2
<i>Præstegaarden</i>	5.4.2.0
Summa: Sædegaarden	18.7.3.0
Præstegaarden	5.4.2.0
Bøndergods og Mølleskyld	75.0.3.2

Feldingboernes krise blev sikkert forværret under Jørgen Kruses fallit. Claus Dyré ejede Krogsdal med Stavshede, medens Hans von Lassow med familie havde overtaget hovedparten af det øvrige sogn. Omkring år 1700 lå endnu til denne Sognstrup, ligeså en gård i Skinbjerg samt Dyrmose. Pølsbjerg lå under Bækmark, som tilhørte oberst Morten Bartolt.

1704 blev Krogsdal af forpagter *Peder Vium* transporteret til *Christen Linde*. Og dermed begyndte en ny tid for de Felding-bønder.

Lidt stednavnepassiar

Vi har nu gentagne gange set de gamle bebyggelsesnavne, 15 i alt, og stavet på ofte sælsomme måder; de har dog stedse været lette nok at kende. Derimod kan det være vanskeligt at finde ud af, hvad de betyder og ganske særligt, hvor gamle de er.

Selve sognenavnet er jo et ing-navn og regnes som sådant til vore allerældste bebyggelsesnavne. Men hvad ing betyder, er der slet ikke enighed om blandt de kyndige. Om forledet betyder vadested eller fældet skov, lader vi være uafgjort. Derimod tør vi regne med, at sognet var overgroet af storskov, da navnet blev givet.

Mens jeg skriver dette lille afsnit, konfererer jeg med August F. Schmidts kronik i Holstebro Dagblad af 14/12 1960. Han fabulerer om en landsby, hvorfra *torperne* kan være udgået, en gammel passier, der næres af en tekst i Jyske Lov af 1241. Her omtales det tilfælde, at en mand flytter bort fra byen for at anlægge en gård, et torp, på bymarken,

og loven giver så regler for, hvorledes eventuelle divergenser skal udjævnes; men dette kan nu være os ligegyldigt. Blot bemærker vi, at torpdannelserne var mulige, mens Jyske Lov blev udformet. Torperne kan altså være yngre, og de kan være udgået fra en såkaldt adelby. Men de kan jo naturligvis også være meget ældre. Disse stednavne ender nu på rup, strup, trup, og har næsten altid et personnavn som forled. Vore torper: Tolstrup, Bovtrup og Harrestrup skulle således kunne indeholde glemte mandsnavne som henholdsvis Tholf, Botti og Harre, og forledet i Sognstrup kan også være et glemt personnavn. Personnavnene ganske som de, der indgår i Vinding-gårdene Tovstrup, Klejnstrup, Svenstrup og Vognstrup, er hedenske. Men at navneskikken var levende efter kristendommens komme, derom vidner såvel Jyske Lov som de torper, der indeholder kristne navne, t. eks. Pederstrup.

Af de torpnavne, vi her har nævnt, fik kun Svenstrup og Vognstrup mulighed for at udvikle sig henimod en størrelse, der kan betegnes som bondeby. Disse ligger på sognets allerbedste pladser, hvorfor de da også blev til småbyer, medens de øvrige gårde forblev henliggende i ensomhed, og det samme gælder Felding sogns torper.

Nu vil imidlertid den godtagne stednavneforskning have disse torper til at være udflyttere fra en adelby; men det er de sikkert ikke. Og hvor skulle disse adelbyer søges? De findes jo ikke.

Nej, intet taler for, at torperne skulle være yngre end de andre gårde. Selve navnet siger os intet. Mænd med de ovenfor nævnte hedenske navne kan jo bare have knyttet deres egne navne til ældgamle gårde i en tid, da denne navneskik var moderne, og det er vel det, der er sket. Dette emne reflekteres bedst i en egn, hvor torperne ligger uforstyrret af bymæssig udvikling.

Gårdene er med omhu placeret ved kildevæld og græsgrønne enge, hvor der alene ved Vorherres bistand kunne gro græs til en ged. Gårdene fik navn efter situationen: *Pølsbjerg* er vel bjerget ved pølen, Trug behøver ingen forklaring, *Dyr-*

mose heller ikke. *Ølgryde* er opkaldt efter beliggenheden i en gryde, i en lavning ved Grydeå; forledet er vel øel, bedst kendt som det bånd, hvormed plejlens tvende dele forbindes, betydningen noget langt og bugtet; det er åen. Schmidt tror nu, at forledet hidrører fra et forglemte ord, øthlæ, som skulle betyde firben (som soledede sig på stenene i gryden). Nej, så hellere gætte på den gode drik, hvormed navnet associerer sig. Schmidt tror også, at det, der skinnede på *Skinbjerg*, var planter, måske gyvel, men dér tror han fejl. Hedenskellig ild har givet bjerget navn, og Bavnagre, navnet bevaret i *Bavns-gård*, minder ligeledes om bavn og bål. Bavne har man kendt siden oldtids dage, og bavn blev tændt så sent som i 1864. For resten lå byen Skinbjerg lige så fugtigt som gården *Hede*, der ingen forklaring behøver, men hvor jeg for nylig kørte uhjælpeligt fast i sølet.

Gårde har selvfølgelig kunnet skifte navn, om end det ikke var hyppigt det skete. Men af *Stavshede* blev *Feldingholm*, og hvad stav betyder, ved jeg ikke, måske plantevækst, som Schmidt foreslår. *Vegen Mølle* har navn efter Vegen å. og *Præstegården*? Den er det vel, som oprindeligt har heddet *Felding* efter sit hosliggende vadested.

Sognet har været rigt på gamle, dunkle marknavne, hvoraf nogle forsætter livet som navne på nyere gårde. Det gælder *Stensgård*.

Marknavnet *Fjald(e)* betyder ødemark. Vi genfinder det mange steder, således i Vinding, og i Nørre Omme hvor det bliver fortrængt af *Abildå*.

Navnene kan intet fortælle os om bebyggelsernes alder. Der er vidnesbyrd om oldtidsliv, som rækker en halv snes tusind år tilbage. Om middelalderen ved vi ikke stort andet, end at man kunne bygge de skønne kvadderstens kirker, der endnu ligger trindt omkring i landskabet som sælsomme spørgsmålstegn, omgivet af et forbavsende ringe antal smågårde, oprindeligt 20 i *Felding*, 26 i *Vind*, 45 i *Vinding*. De lå lavt mellem bjergene, strå- eller lyngtækte, ved kildevæld og slangeagtige hjulspor gennem lyngheden.

Dr. Oluf Nielsen har i Blandinger gjort den opfattelse gældende, at øl i nogle stednavne som Ølby, Ølgod og Ølinge betyder rende efter et oldnordisk ord áll, og Ølana er navnet på den største å på Bornholm.

Gunnar Knudsen har sagt mig, at Pølsbjerg velsagten bare er opkaldt efter en pølse; for folk kunne godt være vittige i ældgamle dage, sagde Knudsen; det kunne de nok også lidt senere, idet de forvandlede bebyggelsesnavnet Pølsbjerghorn til Pølshornet. Men nu skal al den pølsesnak have ende i Feldinggård. Og glemt er vel det gamle sagn om Svend Felding, der fik sine pølser i Pølsbjerg, fik dem svalet i Trug og spiste dem i Ølgrøde, hvor hans trug er deponeret. Truget har jeg set; det er en kværsten fra oldtiden.

Et kig indenfor

Det stod altså skidt til på Krogsdal; der var temmelig øde i Skinbjerg, og det var en ringe trøst for feldingboerne, at det var værre andensteds, således i Vinding hvor på samme tid en mængde gårde lå øde: Klejnstrup, Resdal, Bakhus, Hedegård, nogle år tidligere Hahle, Tingsager og Hundkjær. Og hertil kom Degnegården, som også lå øde hen uden beboere. Navne som Røjkjær Hussted, Hjertens Hussted og Skov Byggested vidnede endvidere om nedlagte ejendomme. Allerede 1629 fik samtlige bønder i Felding ekstraskatten nedsat til det halve.

Alligevel var der for det meste 20-21 ejendomsbesiddere i Felding, ganske det samme antal, som i fl. „Stigts Register“ forefandtes 1499. Men udviklingen stod bomstille.

Krogsdal havde jo *Christen Linde* til Volstrup købt 1704, men to år efter gik den over til hans svigersøn *Janus Friederich* til Palstrup, og 1712 siges Krogsdal at være omtrent øde; den snak havde vi hørt før. Endnu 1766 synes præsten ikke, det var et sted for en forpagter at bo.

Af forpagtere på Krogsdal nævner kirkebogen flere. Først *Villum Nyboe* fra Holstebro, efter ham *Jacob Bork* – og 1763 nævnes en velbåren *Hans Veide*, som døde 5 år gammel.

Moderen var Else Marie Veide, faderen hed bare *Anders Rasmussen*, men var dog monseur.

Der kunne altså godt bo fine folk i den ruinerede gård; men sognets førende finhed var at finde i Stavshede.

Mod slutningen af århundredet blev *Nikolaj Vissing* administrator og 1785 ejer af Krogsdal.

Janus Friedenreich har næppe opholdt sig meget på Krogsdal, og hvorfor skulle han det, når han ejede Palstrup. Men han anlagde en *skifteprotokol*, som endnu er til at læse, og ved dens hjælp kommer vi indenfor i selskab med skifteforvalteren og får reel besked om, hvorledes det stod til.

De dårlige tider var jo ikke til ende, og vi forstår herremændenes vanskelige stilling, når de til gengæld for skattefrihed af deres hovedgårde skulle indestå for bøndernes skatter.

Så kom stavnsbåndet 1733.

Den nævnte protokol begynder 1721 med et skifte efter afgangne *Peder Wæver* i Skinbjerg. Han må være kommet til efter matrikuleringen.

Det stod ikke værst til hos ham, så vidt vi kan skønne, efter hvad han bortdøde fra. Skriveren kom fra Palstrup og hed Christen Pedersen. Han skrev alting op, som fandtes i stuen uden i øvrigt at give besked om husets beskaffenhed. I gården fandtes en plov, en harve og en vogn med tre møgfyjel, lejrer og skrav. Der var fem fæhøveder, hvoraf en var pantsat til hr. Frands, endvidere en 13 års hest, 12 gamle får og „2 Ron Vædre“, syv lam og en hvid galt.

Væveren efterlod sig en væv med „al sin behør“, hvilken faderen „i levende live“ havde givet til den største datter. Den var for tiden henlånt til Vind sogn.

Da indgæld og ugæld var sammenlignet, blev der så endelig 3 rd. 2 mk. 1 sk. til børnene at arve. Pengene blev betroet enken Johanne Christiansdatter, og hun havde herefter rådgivning over, hvad der fandtes i hjemmet. Helt husarm var hun

ikke. Hun ejede to dyner og to hovedpuder; hun havde i sin stue en kakkellov og oven på denne en maltramme; hun havde et bord med skab under, en egekiste og et egeskrin, en maskinpark bestående af vogn, plov og harve, en økse, en hugtang, en sav, en spegerbore, en båndkniv, en høle, en segl, en skærekiste, en spade og en jertippet greb.

I sin stue eller andensteds havde hun to hollandske fade „i stykker og sammenbundne“, fem trinde tallerkener, to glas, et tinbæger, en peberkværn, to gamle kværnsten, et par karter, og – hvad skriveren nær havde glemt – en messing lysestage.

1729 kom Christen Pedersen fra Palstrup igen, for at holde skifte efter afgangne *Niels Christensen* udi Harrestrup. Kirkebogen melder kun, at Niels Harrestrup er død. Denne mand kan godt være samme Niels Christensen, som under matriculeringen var fælles med Mads Knudsen om den ene halv-gård i Harrestrup, så den gård kender vi nok. Mads opgav 1678 som skatteobjekter foruden sig selv: hans kone, en dreng, en hest, en ko, to får og et svin. I den anden Harrestrup-gård, som Knud Jensen iboede, var der samme besætning, blot opgav han en pige og ikke en dreng til skattevæsenet. Børn under 12 år skulle ikke beskattes.

Og så kan vi godt lade Christen Pedersen tage fat på herskabet velbårne Janus Friedenreich til Palstrup hans vegne. Priserne medtages ikke, og den besynderlige retskrivning tillempe:

Indboskab: En gammel kobberkedel, to gamle bryggekar, to stripper, en ildklemme, et gammelt fyrebord, et trækrus, to tintallerkener, et hollandsk fad, tre stenfade, en gammel egekiste, en lysestage af messing, en smørbrik af tin, en flødebøtte, en kerne, to solde, to bæreløb, en hjulrok, et par karter, en hegel, „sengeklæder, som var gamle og slette, vurderet til 1 rd. 1 mk.“.

Bæster: En sort hest på otte år og en brun hoppe på tre år.

Fæhoveder: En gråhjelmet ko, en sortbroget ko, en hvid ko, en hvid kvie, to sorthjelmede stude, en sort ditto, to små

sorthjelmede stude, to ungnød, en sorthjelmet kvie, 16 får og fire vædre samt „tvende soepolder“.

Og man registrerede videre: To vogne, hvoraf den ene var gammel og ubrugelig, et par bærestænger med reb, en gammel plov med behør, en gammel harve med ståltænder, en skærekniv med kiste, to høleer, en spade, en gammel fork, en jerngreb, en lyngle, to plejle, to river, en græsbåre, en sædeløb, en økse, en naur, en hammer, en sav og en „spegerboere“ med skaft.

Det var såmænd det hele, og det vurderes til 79 rd. 4 mk. 11 sk. Udgålden beregnedes derefter til 95 rd., hvoraf enhver kunne se, at der intet var at arve.

I denne gård skulle der have været 4 dygtige bæster à godt 10 rd., og husenes brøstfældigheder kunne ikke sættes til mindre end 30 rd. Børnene fik intet. Enken kunne med herskabets approbation tage en ny mand ind i gården. Om penge på kistebunden meldes der intet.

Nogle år efter, 1750, havde en enke i *Tolstrup* efter mandens død – *Mette Jensdatter* hed hun – bortsolgt „bæster og kostbare kreaturer“, hvorfor en arving i *Gjertrudbæk* i Tvis sogn gjorde indsigelse og fik skifteforretningen udsat, så købesummen kunne komme for en dag. *Jens Hvass* på Tvis Kloster hjalp troligt sin bonde Anders Madsen, men det nyttede intet, selv om hun blev spurgt, om hun ikke forrige gang havde forglemt pengene og siden kommet i erfaring derom, så hun kunne opgive dem så redeligt og retsindigt, som hun det for Gud og sin samvittighed trøstede at være bekendt. Man kunne jo bare åbne kisten og se efter. Og det gjorde man så i behørig vidnenærværelse – og fandt ingen. Hvorpå *Jacob Bork* sluttede forretningen.

Det var ikke skik at opgive penge, når dødsboer vurderedes. Og følgelig fik stiftatteren Maren Poulsdatter, som var født og båret i *Tolstrup*, ikke en skilling fra sit barndomshjem. Hendes fader var den Poul Pedersen i *Tolstrup*, som 1678 havde opgivet sine skatteobjekter til to foler, en plag, to køer,

seks får, en kalv og et svin. Nu var der en sortblisset hest, en sortblisset hoppe, to stude i 4. år, fire kvier, to andenårs stude, to ungnød, to speede kalve, en liden kalv, to galtsvin, 24 får og 16 lam. Og så sagde folk endda, at hun havde solgt ud af besætningen.

Men efter udregningen så Jacob Bork fra Krogsdal klarligt, at det hele skulle blive i gården hos enken. Husarm var hun ikke. Registreringen fyldte en folioside såvel.

Blandt de rare ting bemærker vi os „3 boutellier, 4 glasser, 10 stenfade og 5 ditto tallerkener“. Der var på den ene seng 5 uldne hølsklæder og en hovedpude, på den anden et dynevår, en pude og tre hølskæder.

Og den salig mand havde efterladt i sin kiste en vadmels kjole, en lædervest, et par læderbukser, en hat, et par sko, et par strømper, to skjorter og to par gamle bukser.

Enken beholdt det hele. Og der var nok, som herefter gerne ville ind i Tolstrup.

Hun giftede sig 1752 med Peder Jensen.

Besætning og bohøve i Felding i 1700'erne

De udskrifter af Krogsdals Skifteprotokol, ca. 70 foliosider, jeg har til rådighed, kunne nok udnyttes til gård- og slægts-historie, men jeg er ikke så oplagt til den slags arbejde, som jeg tidligere har været. Jeg har for længst erkendt, at interessen er størst hos dem, der laver arbejdet. Det er spændende at starte med en bonde fra vore ældste skattemandtæl og så slutte en gårds historie med den viden, at slægten sidder ved gården endnu trods fæstevæsen, stavnsbånd, krige og kriser til denne dag. Men så følger der godt nok en lille afsvaling, når man træffer en ny tids bonde, om ikke just på sin toft, men så i sin stald, optaget af sine husdyrs stamtavler, men uden sans for den kabale, man i stille nattetimer har fået til at gå op. Nu er tilmed slægtsgårdenes antal betydeligt formindskede . . . Men stoffet skal udnyttes. Og det kan godt gøres uden at bringe det ind i en slægtskæde.

Vi kommer så til *Skinbjerg* den 19. juni 1758

Her er nu helt andre mennesker, end da landmålerne så den omtrent øde bondeby. Peder Knudsen sad da for det såkaldte boel, men såvel han som sin jævnaldrende kone døde begge i en høj alder 1686. Så fulgte Poul Mogensen, hvis kone døde i Tolstrup 1709 og han selv to år senere, begge som ældre folk. Det var den rene elendighed. Men nu, 1758, så det bedre ud.

J. Bork ankom fra Krogsdal som skifteforvalter på højædle og velbørne *frue Anne Margrethe Linde* salig velbørne hr. Friedenreich til Palstrup og Kjærsholm og Krogsdal hendes vegne.

Peder Sørensen havde mistet sin kone nummer to, Mette Larsdatter, som blev 43 år gammel. Boet skulle registreres, alt vurderes, og der var meget at skrive op:

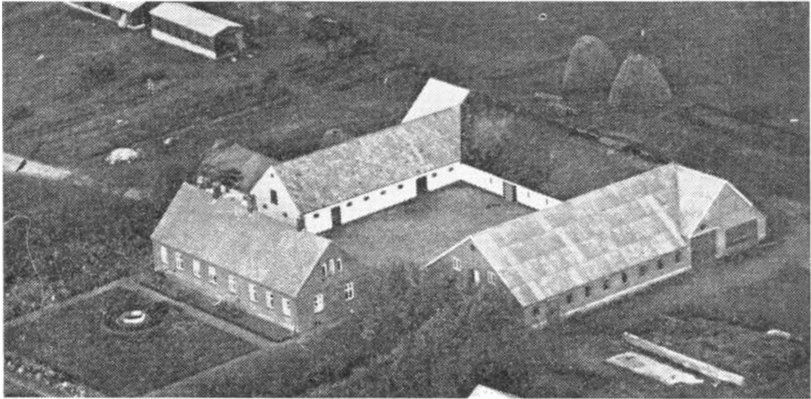
Et bord med skab under, en fyrrekiste, et lille beslagent skrin, to gamle stole, fire stenfade, en messing lystemage, to messing skeer, en bliktragt, et par karter, en spinderok, en uldsaks, fire *kornsegle*, som altså brugtes endnu, to høleer, to lyngleer, og meget mere, som vi springer over. Der var en snes mælksætter, og på den ene seng fire hølsklæder og tre hovedpuder; på den anden var der et dynevår, to hølsklæder og to puder. Og så var der bemærkelsesvis *tre salmebøger og en bønnebog*.

Konen havde kunnet klæde sig godt; hun efterlod sig tøj i massevis, blandt andet en brun klædes trøje med 6 sølvknapper i – det eneste sølv, jeg har konstateret. Registreringen af hendes tøj fylder en halv folioside.

Besætningen bestod af en hest, en ravnsort ko, en sortstjernet ko, en gråbroget ko, to stude, en sort kvie, et ungnød, 13 får, 3 vædre, fire lam og en bistok; der var to vogne, en harve med jerntænder, en plov og redskaber såsom ildfork, ildklemme, lyngkrog, økse, hammer, sav, hugjern og knivtang – og mere endnu. Det vurderes til ca. 91 rd.

Hvad der skulle være i gården, herunder to dygtige plovbæster m. v., ansattes til ca. 71 rd., så der blev 20 rd. at arve.

Deraf skulle hans to med den afgangne hustru avlede børn hver have 5 rd. De kunne foreløbig blive stående i gården, hvor også henstod 5 rd., der tilhørte Anne Marie Pedersdatter, som han havde avlet med sin først afgangne hustru, Lisbet Sørens datter. Børnene skulle han opføde og holde „til guds frygt og Herrens formanelse“. „Således blev dette skifte i kærlighed og enighed sluttet.“



Gården »Trug«

Trug var med sit hartkorn (1.3.1.1) sognets mindste. Den ejes nu af brødrene *Niels* og *Marinus Olesen*, hvis bedsteforældre var Ole Christensen og Inger Knudsdatter. De synes at være kommet til gården ved mageskifte; thi den 15. juni 1850 overtog Laust Nielsen Vejlbjby gården. Han kom til Trug med hustru og fem børn, men flyttede året efter til Vinding med sin familie, samtidig med at Ole og hans familie flyttede ind. Laust tog imidlertid gårdens navn med sig til Vinding, hvor han og hustruen Sidsel kom til at øve en stor indflydelse inden for Indre Missions vækkelse. Laurs Chr. Pedersen (Vester Ramskov) fortæller således med megen varme i min bog „Kirker, Præster og Degne i Vinding/Vind“ om Laust Trugs ledelse af pigemøderne og hans hustru Sidsels børnegudstjenester. Ægteparret boede i Aabjerg ved Svenstrup.

Laurs Chr. Pedersen betroede mig den gang meget sørgmodigt, at Laurs Trug „fik en faald“, hvilket næppe behøver

nogen oversættelse. Søndergaard Jacobsen husker ham fra Skjern, hvor han kom på De gamles hjem. Han var da afskediget som missionær, hvilket vel må være forårsaget af hans fald eller fejltrin.

Og det var jo en sørgelig historie, men medtages som et menneskeligt moment i mit tørre stof. Den, som har fået bjælken ud af sit eget øje, er bedst egnet til at dømme.

Men tilbage til Wolle Trug. Han mistede snart sin Inger Knudsdatter og giftede sig med Maren Nielsen fra Ølgryde. Der blev en stor børneflokk, hvoraf fire døtre blev gårdkoner i Vinding.

1895 afhændede Ole gården til sin søn, Niels Olesen, for 8000 kr. + aftægt; kontrakten skrevet af den Vinding kommunalmand Jens Toustrup. Niels Trug blev gift med Margrethe fra Ølby, der overlevede sin mand i mange år og huskes som en begavet og elskelig kone; hun døde 1954, og de to nævnte brødre har nu slægtsgården, som er 55 ha, vel-dreven og velbesat med kvæg, 60-70 stykker. Skal gården have et moderne navn? spurgte jeg en dag. Ikke i min tid, svarede Niels Olesen.

Jeg har udredet gårdens historie (Kronik i Holstebro Dagblad 26/9 1961). Her vil vi nøjes med et kort besøg den 20. juni 1767. Det var tredivte dagen efter Niels Christensens død.

Og indfandt sig på herskabet højædle og velbårne *br. Christian Daniel Friedenreich* til Palstrup, Krogsdal p. p. hans vegne fuldmægtigen ved Pallesbjerg etc. *Nicolay Wissing* fra Sønder Vosborg, for at o.s.v. Vi lader Wissing protokollere:

Levende kreaturer: en gråhjernet ko, en ditto, en sortbroget ko, som har fået 12 kalve, værdi 1 rd. 2 mk.; endvidere var der en sortstjernet qvie og en kalv. Der var ingen bæster, men 6 gamle får med lam. Der var 2 bistokke, til halvs med Søren Ramskov.

Redskaber: to høleer, en lyngle, en jerngreb, en spade, en brøstfældig økse, en „Lægt Nauer og Spæggerboere med Odde“. Ja, således skriver Nikolay Wissing. Videre: en rasp,

en fil, en hammer, en halmløb, en plejl, to river, en trægreb og skovl, en høfork og en lyngkrog. Det var såmænd hele maskinparken.

I stuen: Et gammelt fyrrebord stod fast i jorden, en skammel, en forhammer, en kiste med enkens klæder udi, et egeskrin med lås, en gammel fyrrekiste med nøgle, lås, hængsler og håndgreb, en bølgekasse – og ikke mere.

Afdødes klæder: En lædervest med messing knapper, en rød vadmels trøje, en gammel blå vadmels kjole og ditto brun vest, et par sko med messing spænder, en gammel hat og blå hue, tvende skjorter, og så noterede skriveren: en jernbunden stol. Der var tre senge, og på hver af disse var der en vadmels overdyne, to gamle hølsklæder og en hovedpude.

Videre i stuen forefandtes et stenkrus med tinlåg, 3 pæglflasker, et studsglas, to små pyramider, tre sakser, „seks røde fade og 4 gebrekelige tallerkener“, 10 sorte mælksætter og en riskurv med fem hornskeer.

I kælderen var der: et degnkar med selde, en øltønde, en kærne og ler flødebøtte, en sold og en driftrug, en lærreds sæk og en pose, en ostehæk og en lygte.

I fremmerset: tre spande, en træsoi, en ildtang, skod og rage, en loftstige, fire sorte gryder, et jernfyrfad.

På loftet: ikke een kærne.

Indgælden blev ca. 21 rd., udgælden 44 rd. Intet at arve.

Salshuset bestod af „8 fag, kuerne *) iberegnet“, laden af 9 fag med kuerne; køer og får stod i *sojhuset*.

Enken ville godt beholde gården på samme vilkår som hidtil, svare alle pligtige afgifter, indtil „hun sig efter Guds forsyn i et nyt ægteskab indlod“. Børnene skulle og ville hun hjertensgerne „forsyne med christelig education og optugtelse“.

Hun hed Dorthé Lauridsdatter, formynder for de fire småbørn var Bertel Sørensen fra Sognstrup.

*) Et slags udskud, måske lav udbygning, over hvilken taget er forlænget ned – langs siden eller gavlen.

Hun giftede sig med sin lavværge Peder Nielsen fra Krogsdal og døde 1778, hvorefter Pæ Trug kunne få sig en ny kone, og det fik han (jvf. fktl. 1787).

Ølgryde. I året 1681 dør Iver Ølgryde, 74 år gammel. Ved samme tid bebos gården af Jens Iversen og Christen Iversen.



*Jens Nielsen og hustru
Maren Madsen
af Klejnstrup-slægten, f. 1833*

Og gården har siden været i denne slægts besiddelse. Jeg har behandlet den interessante gårds historie i flere dagbladsartikler, men de er for brede til at finde plads her.

Det siger næsten sig selv, at Iver Ølgryde må være fader til Jens og Christen, men om han derfor har haft gården, er ikke sikkert. 1664 hed jo bønderne i gården Peder Jensen og Peder Christensen.

Christen Iversen var flere gange gift og havde mange børn. 1702 døde hans hustru Maren Lauridsdatter, 61 år gammel, og året efter giftede han sig med Karen Christensdatter, der bragte i det mindste fem børn til verden. 1714 døde Christen

Iversen, og Karen giftede sig med Peder Thomasen Boutrup, og der kom igen en stor flok børn. Også Jens Iversen havde mange børn, og der var immervæk bryllup i den gamle gård. Endnu 1725 nævnes Peder Thomasen, men snart efter optræder Niels Christensen som mand i gården. Han var gift tre gange, og de to gange med en Karen, og når præsten bare kalder Niels Ølgrydes kone Karen, kan det nok volde en smule genealogisk vanskelighed. Den første Karen var vistnok ovennævnte Christen Iversens datter. 1742 var hun død, for dette år holdt enkemanden Niels Ølgryde bryllup med Karen Pedersdatter fra Troldtoft i Vind sogn. Denne kone må naturligvis føle sig forpligtet til at bringe en datter til verden, som kunne nævnes op efter hendes salig forgænger, og det gjorde hun – og så døde hun 1767, da den lille nye Karen var 13 år gammel. Og så ankom Nikolaj Wissing for at registrere boet og dele det mellem Niels Ølgryde og deres i fællig aflede fem børn. Som børnenes værgere var mødt Moust Pedersen fra Kirkegård i Vind og Knud Pedersen Troldtoft. Og noterede så skriveren:

Bæster: fem i alt, hvoriblandt „en mæhr føll“.

Fæhøveder: en sorthjelmet ko og fem til.

Stude og ungnød: en „sort hjelmed qvie kalf“ og syv andre, hvoriblandt to treårs stude.

Så var der fire vædre, tre beder, 12 får og elleve lam.

Ydermere var der i gården en galtgris og en soegriis. En bistok var mådelig og for resten datterens.

Der var tre vogne, en plov og en harve med jerntænder. Og videre noterede Wissing:

Tre høleer, en hakkelskiste, en „haarstje med hammer“, to lyngleer, to jernspader, to stålgrebe, to trægrebe og to træskovle, en slibesten, en ridesadel med bidsel, en gammel stige, en sædeløb og en foderløb, tvende agerstole, to tjærekander og tvende „kastskaule“, og der var mere endnu. Man havde også de nødvendige tømmerredskaber som i andre gårde. Og så kunne man gå ind i stuen; her var: et fyrrebord med skuffer under, en fodskammel, en bilægger, et lidet fyrrebord, et

skab, en „træ tiime viser“, en træstol og tre skamler, et hængeskab med nøgle og lås, nogle glas, hvoraf tvende gebrækkelige, en tepotte og to par tekopper, en bouteille og en pæglflaske, tre „skiaægmand“, to messing lystager, fade og tallerkener, en hegle, en bliktragt, et stenkrus med tinlåg, en tobaks fyrfad, „9 skålpund blorgarn til børnenes klæder“, en øllejer, flere fade, to uldsakser, en pepperkværn o.s.v.

Om enkemandens seng og klæder får vi intet at vide, da disse ting ikke skulle vurderes. På den anden seng var der både over- og underdyne, den sidste dog uden fyld.

„Den afdødes kiste og en liden beslagen skrin med hendes klæder udi var moderens sidste vilje at tillægge den ene datter, som har en mindelse i sin gang.“

I det østre kammer var der to senge med efter tidens smag godt sengetøj.

I kælderen forefandt man dejtrug, øltønder, kærne, smørtrug, timse, sold, smørspand m. m.

I køkkenet „en gammel kobberkedel i grube og ubrugelig hat og piber og svaletønde, endvidere var der bryggekar, mælkestripper, to dusin mælkekar og seks mælkegryder.

Wissing talte sammen og fik facit 238 rd.

Så kiggede man mulige brøstfældigheder efter i salshuset, hø- og kornladen samt fæhuset, som var vesten i gården. Man spurgte, om der var gæld, og så „angav enkemanden hans salig hustrus begravelse, bekostning til præst og degn, øll og brød, piiber og tobak med videre til 8 rd. 3 sk. Hvorefter udgælden blev 238 rd. Og det var faktisk godt regnet ud. Der kunne ingen arv udredes af denne gode og velbesatte gård på godt 6 tdr. htk.

Men enkemanden skulle give børnene en kristelig opdragelse og gøre pigebørnenes bryllup „efter stand og lejlighed“.

Således endte denne skifteforretning i skønneste enighed den 22. august, og den 26. august samme år trolovedes enkemanden med den 42-årige Maren Tellesdatter fra Sandfær i Vind.

Et års tid efter fødte hun en lille pige til verden, og hun blev kaldt Karen efter den afdøde salig kone. 18 år gammel blev denne datter næste husmoder i Ølgryde, gift med Christen Olufsen fra Nagstrup i Idum.

På folketællingslisten 1787 ser vi da Karen Nielsdatter som husmoder i gården. Ægteparret har allerede en lille søn, og Karen Tellesdatter, nu 62 år gammel, bor i gården og kan bistå den unge kone med råd og dåd; hun døde nogle år efter sin mand, 79 år gammel, 1803.

Christen Olufsen blev første selvejer. Han efterfulgtes af sin søn, som fik skøde 1822. Denne Niels Ølgryde var født 1791 og blev gift med Karen Jensdatter fra St. Sognstrup. Deres søn, Jens Ølgryde, fik skøde 1860 og blev gift med Maren fra Klejnstrup i Vinding.

Den hæderkronede, gamle Niels Ølgryde, som vi husker, blev født 3. april 1869. Han fik skøde 1896; hans kone var Maren Nielsen fra Yw i Idum. Og nu har deres søn, Jens Jensen, den gamle gård, hvis bedste historie forhåbentlig er tilbage

Om jeg får afløb for mit righoldige stof om gårdens fortid, kan jeg på nærværende sted i min artikel ikke sige. Derimod må jeg ikke undlade at fortælle, at Ølgryde jo hele tiden har kunnet erkendes som en dobbeltgård, hvoraf den ene part jo blev til Over Ølgryde, medens gården ved åen har måttet antage prædikatet Neder Ølgryde.

Den 22. december 1775 ankom den skrivelystne og arrogante Wissing til den gård i *Skinbjerg*, som Niels Christensen beboede, da landmålerne var i den øde bondeby. At det just var den gård, ses af hartkornet (3.4.2.0), men nogen slægtsforbindelse finder jeg ikke. Manden, *Christen Jacobsen*, havde mistet sin kone, *Johanne Margrethe*, og nu skulle der skiftes mellem enkemanden og deres i fællig auflede tre børn. Til stede var to andre *Skinbjerg*-mænd, nemlig Peder Sørensen og Laust Pedersen. Det hele ser nyt ud. Vi tager her bare et resumé af forretningen: Der var tre bæster, men den ene

var „syg og ringe“ og vurderedes bare til 1 rd. 3 mk. Der var otte fæhøveder, hvoriblandt nogle småstude, så var der en galt og en fåreflok på 13, hvortil kom tre vædre. Der var „en arbejdsvogn med tvende beslagne hjul, haure, skrav og lejrer, puder og siller, kobler og tømme, for-, bag- og svøbe-rebe, tjærekande og videre tilbehør“, en ringere vogn med møgfjæl, plov, harve med ståltænder, tre høleer med „skaft og meigaffel“, to plejle, tre river og en fork, en spade, en ringere, en træskovl, tre stålgrebe og en møghakke, en sold og en sædeløb. Og så var der de behørige tømmerredskaber: en økse, en sav, en hammer, en knibtang og en lægtbauer.

I stuen var der bord og skammel, en træ timeviser, fem røde stenfade og en snes mælkesætter. Der var tre senge med sengeklæder af den kendte slags.

Den afdødes klæder blev tillagt den yngste datter, „helst det ikke er af nogen betydning at indbringe i penge“. „Hvorimod sønnen ved faderens død, som efter hans helbreds dagl. aftagende kræfter ej synes langt borte, tillægges ham kiste og klæder uden at bebyrde sterfboen med videre skifte efter enke-manden, da det allerede håbes, at den ældste datter bliver forsynet ved huset“. Som tænkt, så sket. Datteren hed Maren og var 17 år. Da folketællingen 1787 fandt sted, finder vi Maren Christensdatter, nu 28 år gammel, gift med Søren Pedersen, der er 38 år, og ægteparret velsignet med fire børn.

Det kunne være spændende at forfølge denne families videre bidrag til vore dages feldingboere.

Kælder og køkken blev imidlertid efterset, og der var, hvad der burde være.

Sterfboens indgæld blev 72 rd., udgælden 119 rd., altså intet at arve.

Vi får af dokumentet en smule besked om husene: Sals-huset norden i gården med stald og fæhus ibygt bestod af 18 fag med kuer. Laden sønden i gården bestod også af 18 fag med kuer. Der tales ikke om andre huse.

Prisen på 4 tdr. havre til vårsæd opgaves til 4 rd., altså 1 rd. pr. tønne. Et års tjenestefolkeløn „til en karl 5 rd. 2 mk. og

til en sommer møe 4 rd. er 9 rd. 2 mk.“. Den sommermøde synes os bedre aflagt end karlen.

Niels Jensen Post i *Skinbjerg* mistede sin hustru 1786; hun hed Karen Willadsdatter. Og forvalter Wissing fra Sønder Vosborg kom igen med sin skifteprotokol, og denne gang som beskikket administrator. Ejendommens hartkorn (0.5.1.1) viser os, at det er den, som Simon Poulsen stod for i 1688.

Salshuset bestod af 9 fag med kuer, ladehuset af 11 fag med kuer; flere huse nævnes ikke.

Posten havde to køer, fire får og to små lam. Her var lige så meget at registrere som i en gård. Man bemærker, at man havde en salmebog og „De bedens Kæde“. Der var to senge. Genstandene henførtes under stue, kælder og frammers. Vi medtager den afgangne salig Karens klæder:

Et sort skørt og trøje af tosøll tøj, et grønt firesøll skørt, et hvergarns skørt, et rødt tosøll skørt, et gammelt rødt ryes skørt, en blå tosøll kåbe med ryes dræt, en gammel brun vadmels trøje, en rød bunden trøje, et sribet livstykke, et blått tavlet forklæde, to gamle blårlærreds særke, en grøn og sort stoffes hue, to gamle fløjls pandestykker, en sort fløjls hue, to hvide hørlærreds klæder, to liiner og to par ærmer, et par gamle grå fodstrømper og et par ditto stumper, et par gamle sko med spænde. Ja, hvem der endda havde forstand på dametøj som administrator Wissing.

Året efter forefandt folketællerne herredspost Niels Jensen i huset.

Endnu et par oplysninger fra Krogsdals skifteprotokol skal gives. 1787 dør Niels Henriksen i *Hammerskel*, og i den anledning giver Kræ Resdal i Vinding, som var gift med hans datter Johanne, afkald på arv, da der i dødsboet næppe nok var penge til hans begravelse. Her hører vi for første gang en ny ejendom nævnt. Og 1797 er en anden kommet til; det er *Pølsberghorn*, et sted mellem Hede og Trug.

Fra 1787 har vi vor første fuldkomne folketællingsliste. I følge den var der nu 26 ejendomme i sognet; folketallet

164, hvoraf 86 mænd og 78 kvinder. Således bevidnet af hr. Randrup. Der er fem ejendomme i Skinbjerg foruden degnehuset, og af nye bebyggelsesnavne er der kommet *Tveskel* og *Vennevold*. I tællingslisten for 1801 anføres som afbyggere på Krogsdal foruden *Hammerskel* og *Tveskel Feldbak* og *Urenfeld*, velsagtens gamle marknavne. Og så er *Flodgård* og *Grandelag* blevet oprettet som selvstændige brug. Pølsberghorn er blevet til *Pølsbornet*. Der var altså endnu ikke megen udvikling at spore, og forklaringen mangler ikke. Hr. pastor Knudsen indberettede 1766, at antallet af fødte i Felding sogn i årene fra 1667 til 1750 havde været 73 og af døde 91. For Tvis sogn var de tilsvarende tal 95 og 75.

Og dødens høst blev rigere efter denne indberetning og helt forfærdende i vinteren 1762-63, da der fra 2. december til 10. marts døde 19 personer.

Feldingboernes vilkår var ellers i stavnsbåndsprioden gode nok. De var nu samlet i et lille godsområde, og det andre steder så forhadte hoveri tyngede ikke. Således hedder det i generalhoverireglementet:

„Dette sogns beboere foretager gårdmændene hver en halv spænddag og en hånddag til rugsæden, så og til rughøsten af hver gård to hånddage årlig, en høster og en opbinder, og boelsmændene udi kornhøsten at rive hver en hånddag årlig. Så og gårdmændene til enggrobenes opkastning årlig en spænddag og en hånddag. Til at tjene tækkemænd årlig en hånddag, og når behøves til at tjene tømmermænd og murmestre to hånddage hver årlig. Boelsmændene forretter hver otte hånddage til at høste kornet fra tofterne.“

Hvad landgilden angår, så findes den nu, 1770, præciseret: De to bønder i Tolstrup skulle hver betale 10 rd., Niels Ølgryde skulle betale 16 skpr. rug, 15 skpr. byg og 4 rd., Søren Skinbjerg skulle betale 8 skpr. rug, 8 skpr. byg, 3,32 rd., de andre bønder noget lignende. Niels Posts hele landgilde var 1 rd.

I øvrigt oplyser det nævnte hoverireglement, at Krogsdal har 66 gårdmænd og 8 husmænd, der alle gør hoveri. Det

samlede bondegods var 258 tdr. htk. Af skifteprotokollen ses, at Krogsdal havde fæstebønder i Vinding, Vind, Mejrup, Måbjerg, Borbjerg, Råsted og Nørre Felding. Hoveriet kan ikke have været af den ondeste slags, og man forstår slet ikke, hvad de hoveripligtige kunne få at bestille på en gård, hvis areal, dyrket må det vel være, opgives til 147 tdr. land. Ja, man forundres storligen, når man betragter et stykke af folketællingslisten af 1787.

Hr. Nikolaj Wissing opføres som 47-årig ugift husbonde og ejer af Krogsdal, og så følger en fortegnelse af gårdens 13-tallige folkehold. Knud Bondgård var 45 år og avlskarl, husholdersken Birgitte Jensdatter 28 år, yngst var hønsepigen Sidsel Nielsdatter; de andre havde følgende titler: andenkarl, trediekarl, teglbrænder, teglkarl, studevogter, kovogter, fårehyrde, sommerpige, bryggerspige, og så en 18-årig Poul Pedersen, hvis bestilling jeg ikke kunne finde ud af.

Fornemme folk boede hele tiden i Stavshede. Kirkebogen kender navne som Catrine Borthuus, Chr. Roth, madame Else Pedersdatter Lykkegård. I kirkens kordør ligger Maren Nielsdatters ligsten med dødsåret 1622, og foran våbenhusdøren hendes mand, Peder Nielsen Skrivers fra Stavshede. Anders Loris fra 1547 lyder også fornemt.

Vi er nu fremme ved reformperioden, og den sidste herremand på Krogsdal før godsslagtningen var Nicolaj Wissing. De nye mænd lod sognet udskifte, før bønderne blev selvejere; det skete år 1800.

Herregården havde i den tid, som lader sig undersøge, haft en snes ejere før Wissing, og efter ham en ny snes ejere, inden Kr. Østergaard købte den 1939. Deres navne kan findes hos Trap og en smule biografi hos Storgaard Pedersen.

Hr. Wissing døde „hastigt“ 1798, og hans lig blev bisat i den åbne begravelse i Felding kirke, hvorfra han havde optaget „17 lige“ og ladet dem begrave i kirkegårdens nordre hjørne.

En lidt vemodig slutning. Men der kom lysere tider, om hvilke jeg senere agter at vende tilbage. Og her er et glimt fra

den tid, Christoffer Sølling Høgsbro var præst (1841-52). Han havde en gang besøg af nogle studenter, som en søndag satte sig til at spille l'hombre i stedet for at gå i kirke. Det gik helt godt, indtil præsten kom fra kirken for at tale dem til rette. Han listede sig forsigtigt op på gæsteværelset, hvor spillet gik for sig, og han var vel forberedt; men som så ofte før og siden kom en velforberedt replik slet ikke til anvendelse. Han sagde i stedet for: Du Sofus, må jeg ikke spille den solo.

Fra Vinding Vind

For at retfærdiggøre overskriften „Bønder under Krogsdal“, bør vi vel kigge ind i et andet sogn. Jeg gør det lettest ved at vende hjem til mit eget rige. Her ligger i temmelig nært naboskab til Felding *Ramskov*, oprindeligt en dobbeltgård og liggende i den her omhandlede periode under Krogsdal.

Nicolaj Wissing registrerede den 19. november 1774 hvad der fandtes i den gårdpart, som senere viser sig at være Vester Ramskov. Gården var velbesat med tre heste, seks køer, tre stude og mere opdræt. En god hest ansattes til 12 rd. Her var tre vogne og redskaber af enhver art, lige fra plov og harve med ståltænder til hammer og knivtang. Der var 14 fag salshus, 12 fag udhus, 16 fag hølade, 12 fag fæhus og endnu 8 fag stald og fårehus. Men der blev intet at arve, for indgælden udregnedes til 133 rd. og udgælden til 200. I salshuset nævnes de snart bekendte rum: stuen, kælderen og køkkenet. Sidste sted var der en kobberkedel i gruen. I stuen var der et fyrrebord med fodskammel, en fiern viser, to træstole, fire tintallerkener, to hollandske stenfade, to bouteille og to glas, et stenkrus med tinlåg, to lysestager, den ene af messing, den anden af tin, et stålfyrfad, en snes mælkekar, velsagtens de såkaldte sorte sætter, og endeligt en kobbertragt. Det var alt. Hvorledes den salig afdøde Jens Andersen havde været klædt, får vi let at vide, for i hans kiste fandtes: en blå vadmel skjole, en lædervest, et par skindbukser, en brun firsell vest, en grøn firesell trøje, en hvid vadmels vest, en hat og

hatslag, et par strømper og et par vanter samt endelig et blåt firsell livstykke – og så var der i hans kiste et spejl.

Der var intet at arve. Enkekonen Maren Jensdatter måtte beholde fæstegården og gifte sig. Den lykkelige blev Christen Pedersen fra Hestbjerg, der blev første selvejer.

Under Krogsdal lå også en væsentlig del af *Vind sogn*, og hele otte gårdmænd i dette sogn hjemkøbte deres gårde til selveje fra Krogsdal 1801, da godset slagtedes.

En skifteforretning fra 1732 har jeg registreret i sin helhed i min bog „Vind sogn“. Det var i gården *Voldsted*, hvor der undtagelsesvis var sølv og megen velstand. Dog var der intet at arve. Men børnene skulle have deres salig faders kiste med indhold, og den var god.

Friedenreich til Krogsdal oprettede en ny ejendom i Vind sogn nede ved Fuglkjær å, og det var da vist hvad der senere under udskiftningen kaldtes at „gøre indfald i heden“. Denne gård, som kaldtes *Fuglsang* efter Fuglkjær å, er nedlagt igen; men tomten ses let og er velegnet til camping, før man en sommerdag fra Vind kører ind i *Stråse plantage* forbi det sakrale *Stolbjerg*.

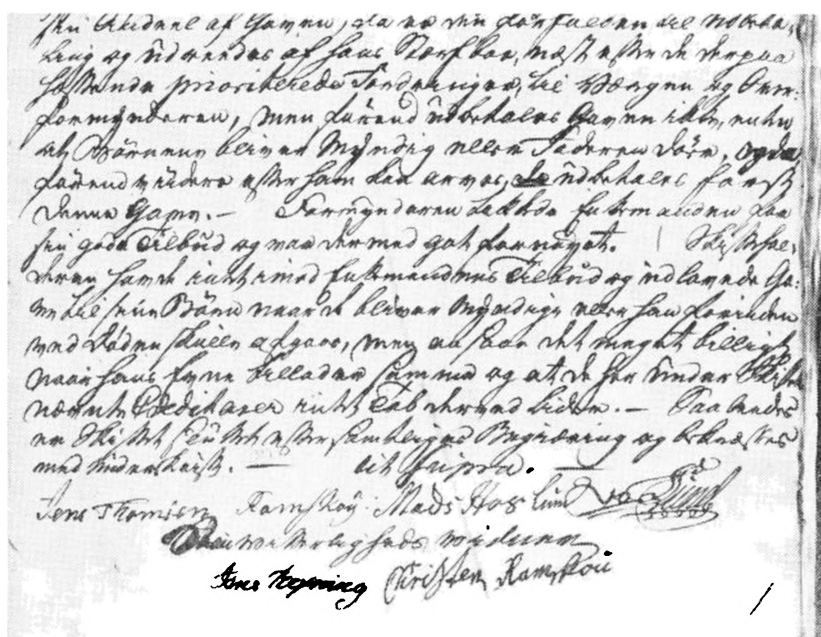
Forvalter og fuldmægtig *Lund på Krogsdal* afsluttede fæste-protokollen i *Øster Ramskov* den 11. marts 1802, hvor et skifte afsluttedes efter fæsteren Jens Thomsens afgangne hustru Margrethe Olufsdatter. Jens havde en søn og datteren Anne Margrethe. Hun og broderen skulle have noget sølv og den messing kaffekande. Og så for resten blev der et overskud på 48 rd. at arve. Deraf skulle Jens Thomsen have 24, datteren 8 og sønnen broderparten 16 rd.

Jens Thomsen kunne let få en ny kone; det var jo en god gård, og han hjemførte Johanne Marie Poulsdatter fra Spåbæk i Nørre Omme. Da der så senere skulle holdes skifte efter Jens, det skete 1827, havde han med sin sidste kone avlet syv børn, hvoriblandt den syvårige Niels. Denne huskes som en original, ugift og uden større forstand. Men han kunne de små profeter udenad på fingrene. Og til dem fortrøstede han

sig, da han lå på sottesengen. Han døde 1902, og noget af det sidste, han sagde, var dette: A ønsker å blyw salig å så te Jens Thomsen et ska ar'e mi klejjer.

— — —

Hvorledes en præstemand betragtede og vurderede forholdene i vort amt, mens bondereformerne gennemførtes, kan vi læse om i den følgende artikel.



Hver blidene af Gamle, da de sin dorfællesan see tilhede,
 krig og indvendes af fane Brøstkes, må på første skode
 Jyllandens prioritetes i arve, der og sige sig
 for mig og erav, man daktind indhæleer fagom idde, auhu
 ab. Østmannen brian og Brønning eller fædrene vde, og de
 faderne og rædve af de fader den er og, da indhæleer fag og f
 Jannus Gagn. — Derrigindarnu de kke fædremædne ræ
 sin gode vilde og maer ræmad gah fædremæd. | Julekjæper
 hvoran fader indhæleer fædremædne vilde og indlæge de fæ
 om de sin Odnæ være og brian Brønning eller fædremædne
 med de sine fædne og fædne, man af fædne indhæleer vilde og
 Oran fædne fædne fædne fædne og at de fædne vilde og
 indhæleer vilde og fædne vilde og fædne vilde og fædne vilde
 og fædne vilde og fædne vilde og fædne vilde og fædne vilde
 med indhæleer. — *1902*
 Jens Thomsen Kamplovi Neds Høstind
 Kens Tegning Christen Kamplovi

Således slutter skifteprotokollen.

FRA WEDELS INDENLANDSKE REJSE OMK. ÅR 1800

Af *Esbern Jespersen*

LAGO MATHIAS WEDEL blev født på Gudum Kloster 1752 og døde som sognepræst i Everdrup 1827.

Han hørte til i rationalismens og oplysningstidens periode og virkede for fremskridt og oplysning på mange områder, drev selv sin præstegård op til et vigtigt mønsterbrug og virkede for alle slags agrariske fremskridt ud fra den kendsgerning, at dette nærværende jordeliv var man i alle tilfælde sikker på, hvorfor det skulle udnyttes på bedste måde, som den Guds gave det var.

Af hans ret omfattende forfatterskab har vel nu kun en ringe del interesse, og til denne „ringe“ del hører hans „Indenlandske Rejse“.

Her følger nogle smagsprøver:

På Liden Kirstens grav i *Vestervig* ses endnu en sten, 5 alen lang og 2 ophævede krusifikser, hvorom der tales i de danske kæmpeviser. *Jegindø* er ganske omflydt af vand; den har en kirke og egen præst. Den er ligesom grænsepunktet mellem Aalborg, Viborg og Ribe stifter, hvorfor man her kan høre klokkerne ringe i alle tre stifter. Øen har 87 tdr. hartkorn, 28 små gårde og nogle huse. Personernes antal er 205. Agerdyrkning er den vigtigste næringsvej; thi fiskeriet drives kun af enkelte husmænd. Mangel på ildebrændsel føles betydelig; dog har der tilforn været meget skov, som stedernes navne endnu bærer vidne om.

Rimeligvis er *Tby* en af de provinser, der har kunnet vedligeholde forfædrenes sprog ublandet, såvidt dette er muligt.

De har ord, som er ubekendt for andre egnens beboere: Ti qvarr, æ Bar roel – ti stille, børnene græder.

Beboerne betegner alle ting efter vindene: Bordet står nord i stuen; der ligger en øre vesten i gården; han lå i sengen østen for Peder.

Fra *Ottesund* kom jeg til *Weyberg*, en stor sædegård, anselig i bygning, med smukke, skønt små, værelser. Agerbruget til gården var efter egnens, dog ikke efter bedste, sædvane. Men kvæget er stort og godt.

Strandberggaards bygninger og værelser er større og i nyere smag; her tæt ved ligger *Wennøe*, det mindste sognekald i Jylland. Præsten har næppe 100 rigsdaler årlig. Ved begge disse gårde er der skøn udsigt over fjorden. Ved *Vejbjerg* begynder Ribe stift, som fjorden adskiller fra Aalborg stift lige op til Agger og Harbøre ved en smal strimmel land, hvorpå ligger *Røn* og *Langhuse*, som kun er en halv fjerdingvej bred; thi ellers gik Vesterhavet ind i fjorden; men de høje sandklitter dér gør foreningen umulig. Vesterhavet går således langs med hele stiftet lige til Ribe og Møgeltønder, en meget lang strækning.

Om-Mølle og *Trabjerg* ligger ved en å og en hessellund, som er meget rar og sjælden i denne egn, da man ikke ved af skov at sige eller plantager; thi de fleste træer, som opelskes, bortvisner i toppen af de skarpe havvinde; dog lykkes lavstammede frugttræer ret godt i haverne, når meget høje diger indhegner dem, ligesom allehånde jordfrugter ses i den ønskeligste vækst, når kun vinden ikke kan bestryge toppen deraf.

Gudum Kloster er en herregård, som min fader fordum ejede tillige med et par andre i nabolaget. Den er opbyggt efter nyeste smag med store skønne vinduer. Kirken er fløj af gården og meget udpyntet og ret smuk. Jeg kunne næsten intet kende igen af de forrige bygninger på gården; thi alt var forandret, dog savnede jeg en sten over døren, som burde have været indmuret igen formedelst inskriptionen:

Post conflagrastas ædes, Belovius omnem
Extruxit tandem Regi jubente domum 1630.

En betydelig hedestrækning og skønne tørvemoser hører til gården, hvor der er mange harer, uhr- og agerhøns.

– Når Wedel så gerne ville have haft den nævnte sten bevaret, kunne han godt have oversat den latinske indskrift, som nok skal betyde: Efter branden opførte Belov hele huset på kongens befaling. – Om Wedel i øvrigt har husket det rette årstal, er uvist. Dr. O. Nielsen har årstallet 1656.

Gudum præstegård er anselig og særdeles prægtig bygget, så kun få i Sjælland kan dermed sættes i ligning. Men agerbruget og sammes drift synes jeg at være misfornøjet med; dog når vedkommende dermed er fornøjet, bør jeg som rejssende hertil også være det.

Haven er stor og veldyrket. En høj banke udenfor i *Raabjerg* giver en sjælden skøn udsigt, da derfra i klart vejr kan tælles henved 40 kirker. Herfra til Lemvig er megen hede og nogle enlige gårde af tarveligt udseende, store moser, lyng og adskillige kornagre, som just ikke er slette i afgrøde (det var altså ikke helt skidt, som vestjyder siger, når det er helt godt).

Bøndernes brød er godt, og øllet velsmagende. De lever bedre og klæder sig smukkere end vendelboerne, men forstår sig ikke så godt på prangeri og kvægs opdræt som hine (sikken alvidende præst). Her er kornet bedre, og ukrudtet mindre, thi jorden afveksler med hvile og sæd. Her mangler intet uden skov, da kornagre, enge, tørv og en sund eng findes de fleste steder (altså hatten af for den rationalistiske præst og fremragende foregangsmand, der således tog sig af det praktiske liv, mens Oehlenschläger og Grundtvig sværmede for fortidige guder og slagsbrødre). Men videre med Wedel til *Lemvig*. Det er en købstad ved en arm af Limfjorden. Den ligger i en dybde omgivet med en cirkeldannet bykerne, hvorfra den har et skønt syn, såvel som når man sejler op ad bugten mod den. Den er meget gammel, men har tidligere været meget større, især i 14. cekulo. Nu har den omtrent 100 huse, hvoraf kun såre få er teglhængte. Kirke er stor og smuk. Torvet, hospitalet og rådstuen er små, men smukke bygninger.

Folkemængden omtrent 300. Handelen er ikke ubetydelig, især ved at købe bondens produkter til udførsel igen, men kramvarer er meget dyre, som forårsages af den lange transport fra Aalborg hertil. Et par købmandsgårde er store og indrettet med megen merkantilsk kundskab. Et par andre gårde nede ved stranden er store og smukke, og i det hele taget er byen, så liden den er, ret smuk og velbygget. En sø bagved byen er meget fiskerig, og derved er dejlige enge (vi lægger mærke til forfatterens sans for skønhedsværdier i naturen). Ovenfor byen ligger en stor kostbar hollandsk vejrmølle, som har søgning af mange egne. Foruden handelen er håndværkerstanden, agerbruget og brændevinsbrønderiet de vigtigste næringsveje; thi skibsfarten siger ikke meget, især med byens egne små fartøjer, der desuden ikke går længere end til Aalborg og Løgstør.

Nørre Winkel er en stor selvejergård, som min fader ganske af nyt har opbyggt i årene 1760-66, dels af grundmur, hvortil han selv lod brænde stenene, dels af egebindingsværk, med store værelser og bekvemme indretninger i stalde, lader og udhuse. Tørvemosen leverer ildebrændsel endog til det betydelige teglværk, hvis produkter overgår i godhed de flensborgske.

Cabbel er en herregård lige over for på den anden side af fjorden, godt bygget, har en skøn have, en liden nydelig lund, fortrinlig gode jorder, fiskeparker, springvand og en behagelig udsigt til alle sider.

Tørring præstegård ligger i en dyb dal med frugtbare agre på brinkerne. Tæt ved ligger *Horren sø*, meget fiskerig; i dens udkant har stået en fordums borg, da man endnu ser grundstenene i bunden ved lavt sommervand. Denne sø kunne vist nok udgraves og megen eng vindes, da fjorden er så nær ved, hvis flade efter øjensyn at dømme er lavere end søens. I den lille bæk derved fanges undertiden hele læs aborre, gjedde og helt – (der følger nu en del om indvånerne, som klæder sig ret godt, hvis huse er nette og til dels bygget af egetømmer,

nemlig skibsvrag fra havsiden. De er meget gæstfri mod fremmede og har en slags levemåde i tale og omgang).

I *Skodborg* og *Wandfuld* herreder er der just ingen egentlig udskiftning, men dog ej heller noget fællesskab, da enhver har sin jord for sig selv, omendskønt samme ikke er fragrøftet med noget hegn. Ej heller er markerne inddelt i visse bestemte sædskifter. Kvæget går løst mellem kornagrene og vogtes af hyrder, der med røsten og svøben gjenner enkelte stykker tilbage, som hensniger sig til kornet.

I middagsstunden og om natten er alle kreaturerne dreven i hus eller fold. At være hyrde er et slemt arbejde, især i regnvejr, og dertil bruges for det meste 16-18 årige knøse; thi de anses ikke for karle, før de har været hyrder.

Kornet opbindes af pigerne straks efter leen i små neg.

Der lægges megen vind på studeopdræt og heste; dertil bruger bonden sit rene korn. Haverne er indhegnede med høje jorddiger, hvor der kan have de nødvendige madurter, men sjældent træer, hvis toppe afsvies af vinden. Jordforbedring med brakgrøfter, plantninger og oftere pløjning er ikke kommet meget i brug. Bonden bliver ved det gamle, og de fleste lever vel og står sig godt, hvorfor de og smiler, når man taler om sjællandsk udskiftning o.s.v.; thi deres korn, kvæg, heste, får, enge, gårde, stuer, værelser, udhuse, tilstand, formue, kundskab o.s.v. overtræffer sandelig vore bønders i Sjælland.

Beckmark er en liden herregård med gode jorder, fiskeri, mølle og parker, som min fader ejede fordem og kort tid beboede. De gamle bygninger er istandsatte, og de store grave omkring borgergården er tildels opfyldt til nyttige havepladser. Hovedgårdstaksten er 31 tdr. hartkorn; der er ca. 300 tdr. land ager og eng og næsten lige så megen mosejord og hede; der kan holdes 100 kvæghoveder og en snes heste, et hundrede får o.s.v. Der findes en liden kratskov på marken; fiskeri er der af alle sorter.

Herefter går *Wedel* over til at fortælle om *Vosborg*, men ikke særlig interessant. Og så følger:

Holmsland er en omflydt ø, en mil lang, og har to kirker, hvoraf *Gammel* er den mindste, men *Ny* den største, ja anseeligste kirke i hele egnen, stor, lys og smuk. Her har min morbroder været præst og provst i mange år. Indvånerne lever af agerbrug og fiskeri; de er store og stærke, men har noget eget ved deres væsen, der ej behager ubekendte; gårdene er bygget af skibsvrag og har et godt udseende.

Ringkjøbing ligger ved den store *Stauning fjord* og har sit udløb til Vesterhavet ved *Nymindegab*; derfra dannes en lang strækning af sandbjerge lige til *Wersø* (*Vedersø*), ligesom en mur mellem havet og fjorden. Byens gader er meget regelmæssige og ganske lige anlagte – ja, de påstødende gader har en ret vinkel på hjørnerne; der er omtrent 130 huse, der for det meste er stråttækte, ret kjønne, men små.

Handelen er ganske god, og købmændene opkøber landets produkter til udførsel, ligesom de også forskafter bonden de fornødne varer igen, dog ikke så dyre som i de andre købstæder. Folkemængden skal være 400, hvoriblandt 8 er købmænd, 12 professionister og nogle skippere, som mest sejler på Holland. Men skibene må ligge i vinterleje i *Haurvig*. Byen selv har ingen havn. Næringsvejene er ellers betydelige, godt fiskeri, endog af østers, og agerbrug af omtrent 66 tdr. hartkorn. Kirken er liden, med skævt spir, indvendig er den smuk og symmetrisk. Her er en god dansk skole og amtshus samt en kongelig toldbod. Torvet er en aflang firkant. Haver og indelukker til byen er kønne og veldyrkede. For resten er byens mark under fællesskab for alle borgerne. Indvånerne er jævne, simple og flittige. Luksus har ikke stort herredømme, men man lever godt ved tarvelige retter, som gæstfrihed fremsætter tillige med vine og likører.

Situationen er ikke behagelig, da egnen er skovløs og beliggenheden lav ved fjorden, hvis vande ofte stiger over bredderne og gør skade. Af ildebrændsel haves intet andet end tørv, som for størstedelen tilføres fra *Lemb, Dejbjerg* – og er temmelig dyrt.

Forfatteren fortæller videre om Lemb og fortsætter med beskrivelsen af *Timgård*, som er et gammelt herresæde med store bygninger af hugne stene, 4 stokværk høje af gotisk arkitektur – gården ligger i en ubehagelig egn, omgivet af lyngheder; vejen til Holstebro er kedsommelig og vildsom over bække, heder og sumpe. Men *Holstebro* købstad ligger ved en betydelig stor å, der uden om byen deler sig i flere grene af forskellige navne. Over samme (å) er en 80 alen velbygget bro og skønne enge ved siderne som marskbund.

Byen har omtrent 150 huse, hvoraf de fleste er kønne, fordi de ved branden desværre er blevet nybygte. Der skal være 700 mennesker, 10 købmænd og henved 100 professionister. Kirken er en stor korskirke med et lavt tårn. Situationen (d.v.s. naturforholdene) er ret køn. Her holdes betydelige markeder, hvoraf der købes mange trævarer, som hidsendes fra skovegnene, såsom vogne, grebe, skovle, skafter, plejle, træsko m. v. Her købes og sælges meget kvæg og heste, fedevare, hjemmegjort tøj og andre af bondens produkter.

Handelen er ikke af stor betydning, da varerne må føres over land fra de nærmeste søstæder og følgelig derved bliver dyrere. Men brændevinsbrænderi er næringsvej for mange, såvel som håndværkerne, der for største delen er i god drift og virksomhed.

Videre fortæller Wedel om sædskifte, hestepriser, studepriser m. v.

Tjenestefolkene er ikke for husbonden, som de burde være, og dog fordrer de en stor løn og meget god føde, en karl 20-30 rd., en dreng 8, en røgter om vinteren 6, en pige 12, daglejere 20 skilling om sommeren og 8 om vinteren.

De fleste her i egnen er udskiftede af fællesskabet, men arealerne af jordene, endog efter lige hartkorn, er forskellig, 4-10 tdr. land til en td. hartkorn.

Byens egen fattige plejes godt, men de fremmede betlere er en daglig plage og til stor udgift årlig, da man undertiden daglig kan udgive 10-12 skilling til omløbende tryglere – og hvorledes blev man dem kvit uden at købe sig fra dem med

almisse, hvortil de som oftest er uværdige og utrængende.

Wedel rejste med egen befordring. Han bedede med hestene 3-4 gange daglig, og hans dagsrejser var kun nogle få mil. Han skulle jo have tid til at se sig om og indhøste pålidelige oplysninger.

Vil man vide mere om Lago Mathias Wedel, kan man læse indledningen til F. Elle Jensens artikel i Hardsyssels Aarbog for 1964, side 263. Denne artikel handler om hr. Lagos splittergale søn, som avlumboerne først efter tre års anstrengelse slap af med.

SØNDER FELDING SOGNS HISTORIE

Af Esbern Jespersen

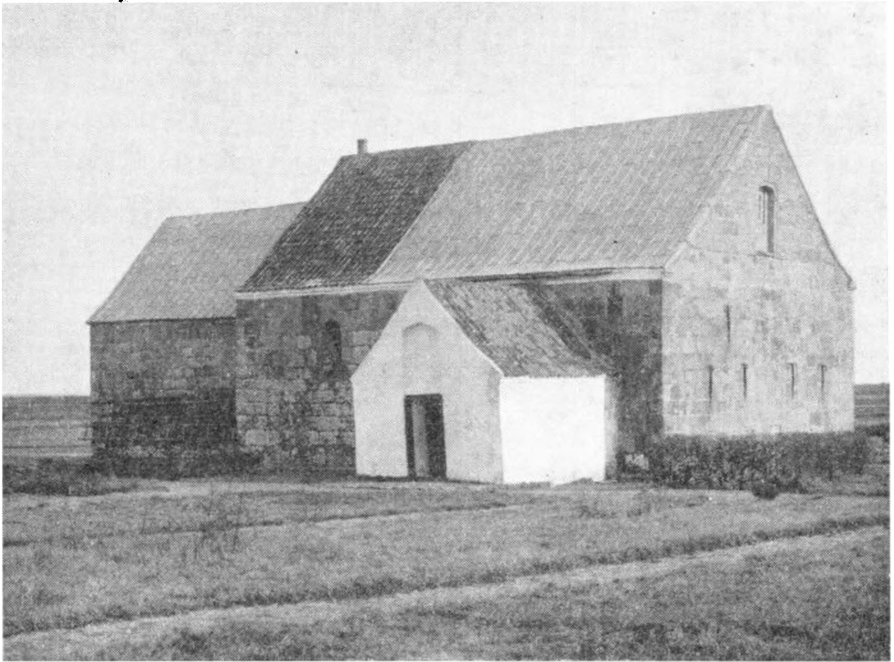
EN LILLE PERLE. Bare en bog på 111 sider. Og udgiveren, lærer S. K. Risbjerg Thomsen, holder sig beskedent tilbage, anfører brødrene Jens Kjær og Eli Kjær som forfattere, og forbinder disses navne med sit eget ved et „samt“. – Men hvori består så Risbjerg Thomsens bedrift? Deri at han har udnyttet de to bekendte brøders forarbejder, i væsentlig grad indsamlet arkivstof, til den foreliggende lille bog, der aldeles ikke betegnes som en sognebeskrivelse, men bare som „Brudstykker“, hvorefter man ikke skal bebrejde forfatteren for, hvad der mangler, men meget snarere takker for, hvad der er meddelt.

Nej, en ordentlig sognebog blev det ikke til. Og Risbjerg Thomsen har ikke på langt nær udnyttet det indsamlede materiale. Det kan udnyttes senere, formoder han; men det formoder jeg ikke. Det er fantastisk dyrt at lave en sognebeskrivelse, som, når den endelig er færdig, kun tør trykkes i nogle få hundrede eksemplarer.

Denne lille bog er smukt trykt hos Poul Kristensens bogtrykkeri i Herning, hvorfra den vist bedst kan rekvireres. Omslaget er lavet efter Videnskabernes Selskabs kort af 1803.

Hvad der mangler, eller hvad jeg øjeblikkeligt savner, er en overskuelig registrering af de gamle gård- og bynavne. Jeg ved ikke, om en sådan var at finde i brødrene Kjærs samlinger, men den var da ellers let nok at skaffe til veje, t. eks. efter den færdige matrikel af 1688, hvis man ikke ville have ulejlighed med at undersøge Markbogen.

Man kunne i det mindste have bragt Henrik Pedersens fortegnelse efter hans bog, De danske Landbrug 1682.



Sdr. Felding Kirke (før 1909)

Navnene er følgende, her ledsaget af Traps ældste dateringer: Nederby 1512, Overby 1553, Drongstrup 1498, Tarp 1512, Mindstgård 1553, Skovbjerg 1688, Gårsvig 1500, Mosegård 1553, Nødvig 1554, Fruergård 1553, Elkjær 1688, Borkergård 1688, 1554, Høgsvig 1536, Lillebjerg, Vesterbjerg 1688, Østerbjerg 1688, Klokkerhøj 1688.

Overby og Nederby har været bondebyer, bestående hver af 6-7 gårde; deres evt. specielle navne har Henrik Pedersen ikke; men at der har været flere gamle gårdnavne end de nævnte, fremgår af det meddelte stof. Vi savner en rimelig oversigt over disse gårde, det gamle Sønder Felding, samt en forklaring af deres navne.

Man savner også besked om, hvorfra det indsamlede arkivstof hidrører. Christian den Femtes landmålere forefandt ca. 35 gårde i Sønder Felding, og blandt disse den tidligere herregård Fruergård.

Og så ikke et ord mere om, hvad jeg savner.

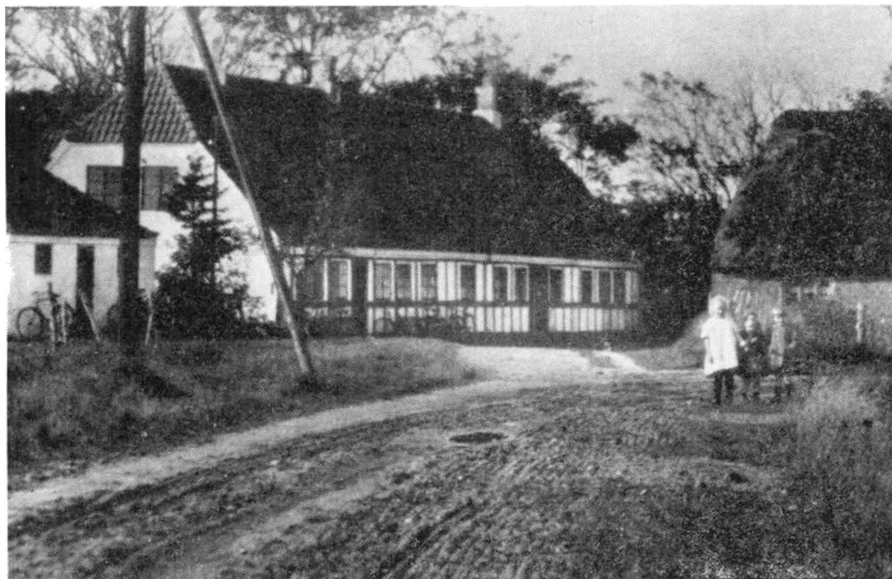
Om geologiske og arkæologiske forhold, hvormed sognehistorikere gerne indleder, er der så godt som intet – og det kan da også være det samme; thi hvorfor skal man i enhver sognebog tyre dette stof igennem, afskrift bliver det jo i alle tilfælde. At der i Sønder Felding har været oldtidsliv (at rekonstruere) er klart nok. Derom vidner fundne oldsager, oldtidsagre og fremfor alt 85 oldtidshøje; i nabosognet Assing skal være optalt 270.

Der startes med en beskrivelse af Sønder Felding kirke og dens skæbne gennem århundreder. Her er de gamle kirke-regnskaber flittigt benyttet. Skjernåen, som en præst tror har været vandrig som Elben, har været en livgivende men tillige besværlig nabo. Den lavede i tidernes løb en krigerisk bue mod kirken og bortskyllede dele af kirkegården, så rester af ligkister og skeletter flød bort med strømmen. Omsider skar man løkken bort, lavede et nyt åleje og blev således fri for den stedse truende synflod. Men forinden ålejets flytning måtte man gøre lange rejser efter lange bjælker, som rammedes ned og foredes med lyngknipper, et endeløst og håbløst arbejde, for vandmasserne bortskyllede både bjælker og lyng, og arbejdet måtte genoptages år efter år. Selve kirkebygningen var i fare – og bravt var det af assingboerne, at de uden anden vederlag end en tønde øl kom deres naboer til hjælp. Det gamle åleje kan ses endnu, hedder det i bogen. Og man får lyst til at køre en tur til Sønder Felding.

Det var skik, at folk af stand, og da især præsterne med deres familie, blev begravede inde i vore kirker, hvor de kunne sove trykkeligt til opstandelsens morgenrøde. Et lille kapitel vies dette emne.

Og så følger et særdeles givtigt stykke om stolestader. Sådanne oplysninger får man også i andre sognebeskrivelser. Men de her meddelte er bedre end hvad man andensteds får at se. Vi ser regulativet, og vi overværer den tragiske ufred inde i kirken om retten til de øverste stole:

„Da konen Maren Svendsdatter fra Fruergård stod uden for den øverste stol, som hun ville ind i, kom præsten hastig



Sdr. Felding gamle præstegård

ned fra alteret, tog hende hårdt ved hånden og sagde, hun skulle sætte sig bagved, hvad hun også gjorde. Præsten gik derpå op til alteret, men da han vendte sig om og så, at to andre Fruergårds-koner ville søge øverste stol, hvori hans datter sad, gik han atter ned i kirken og bød de to koner sætte sig i samme stol som Maren Svendsdatter.“

Historien om striden om de øverste pladser er længere. En anden søndag måtte præsten, hr. Søren, lægge messeklæderne fra sig for at få albuerum og lejlighed til at bruge en pisk. Selvfølgelig måtte parterne mødes i retten, og der kom det for en dag, at man inde i Guds hus havde brugt grov mund. Præsten spurgte et vidne, om F. Broch ikke havde sagt, at han bad djævelen besætte hr. Søren's hjerte. Jo, vidnet mente, det var noget lignende. Og så havde Broch såmænd sagt, at han ville skide præsten et stykke.

Og det var der flere, der ville. For præsten, hr. Søren, var splittet. Thi hver by har sin heks og hvert sogn sine præster.

Brødrene Kjær har stof til ca. 40 bogsider om Søren Munk. Vi får en ekstrakt på seks sider. Hr. Søren havde det skidt; onde ånder råbte efter ham, når han stod på prædikestolen, han hørte fløjtetoner i luften, og der var folk, troede han, der ville slå ham ihjel. En kvinde kaldte ham i hvert fald en narr, mens han en søndag oplæste en epistel om, at vi „måtte bo tryggelig og i fred“.

Om de gamle feldingboer i det hele taget har udmærket sig ved sagtmodighed, kan man ikke være helt forvisset om. De lavede et farligt postyr, da de efter 1737 skulle lære „Sandhed til Gudfrygtighed“ efter hofpræsten Erik Pontoppidans Forklaring.

At historien er medtaget, forekommer mig ganske rimeligt, selv om den står at læse i vor årbog for 1911, hvor Storgaard Pedersen har fortalt den efter Kirkehistoriske Samlinger 6. r., 1. bd.

Bøndernes bagmænd var for resten et par præster, brødrene Tøxen, men ellers kan man godt få den forestilling, at bønderne fulgte en slags inertiens lov, skiftede nødigt spor – og i hvert tilfælde kæmpede andre bønder lige så bravt for at bevare Pontoppidans kristendom, da hans sandhed til gudfrygtighed skulle afløse af biskop Balles lærbog, hvori folk jo opfordredes til at bruge deres sunde fornuft, så de kunne finde ud af, at verden ikke havde skabt sig selv.

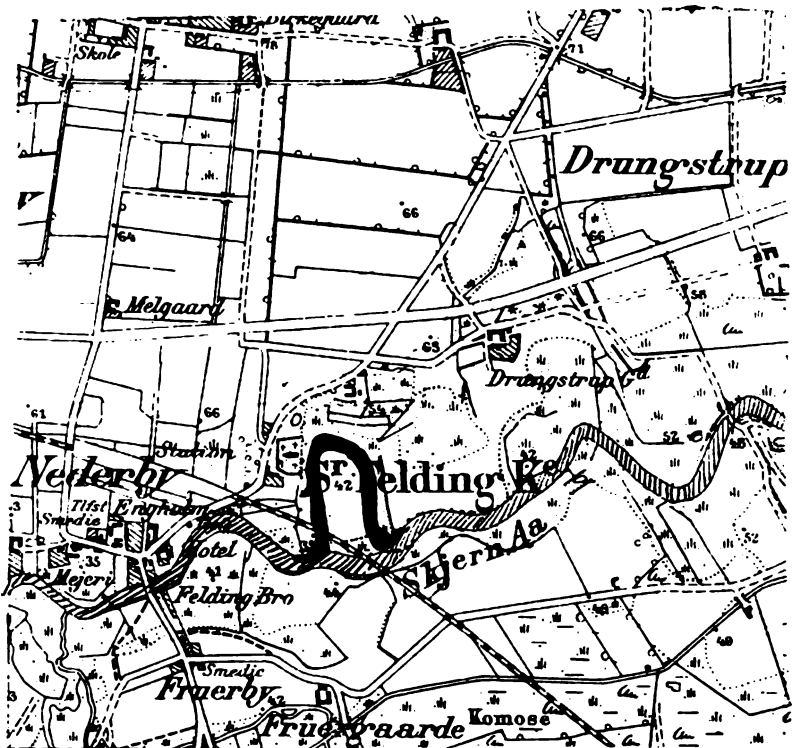
Risbjerg Thomsen bringer god besked om præster og degne. Og der gives en fortrinlig oversigt over sognets udskiftning af fællesskabet, o. år 1800. Uagtet jeg selv har udnyttet udskiftningsarkivalier til en afhandling i vor årbog om dette emne, ser jeg først nu, hvad den forretning kostede bønderne i penge. Også andre oplysninger er meget kærkomne, således under afsnittet Levevilkår i ældre tid, i hvilken præsten Jens Broch giver besked om øde gårde o. 1690. Øde var Vester Klink, Søren Olufsens gård, Abrahams gård, Jens Christensens gård, Klokkerhøj, den halve Vesterbjerre, den halve øster Kogsgård, Gaden, Kolding, Nødvig, Vinbæk, hvis jord er underlagt Alergård. Og præsten tilføjer: „Om som (da) disse

steder er ganske øde, kan jeg med sandfærdighed sige, at det halve sognefolk i Felding betler deres brød.“

Disse oplysninger om fattigdom i de usle tider er næsten værre, end hvad man andenstedfra finde oplyst.

Et halvt århundrede senere synes det at have lysnet en smule. Man skulle i hvert fald hverken gå sulten eller tørstig fra pastor Berings begravelsesfest. Den regning, som præsenteres, er alle pengene værd, så man kan roligt skynde sig med at udrydde den lille bog.

Laust Snedker fik 7 rdl. for ligkisten, man købte to pund kaffebønner, lige så megen chokolade, halvandet anker bedste fransk vin, seks boutiller rinskvin, tre potter aquavit, ydermere tre potter fransk vin, tolv boutiller rød vin og meget mere, så man tør tro, den præstemand fik en hæderlig begravelse.



Det gamle åløb er markeret med sort

PEDER JENSEN OG SKINKELSØ

Af Esbern Jespersen

TRÆHANDLER *Peder Jensen*, Ringkøbing, vil huskes af lidt ældre læsere, såvel for sine mundtlige som skriftlige bidrag til vor hjemstavns historie. I vor årbog for 1941 fortæller han om, hvorledes bønderne i Stadil blev selvejere, i årbog 1945 om Jens Kamp og 1953 om Blegdammene.

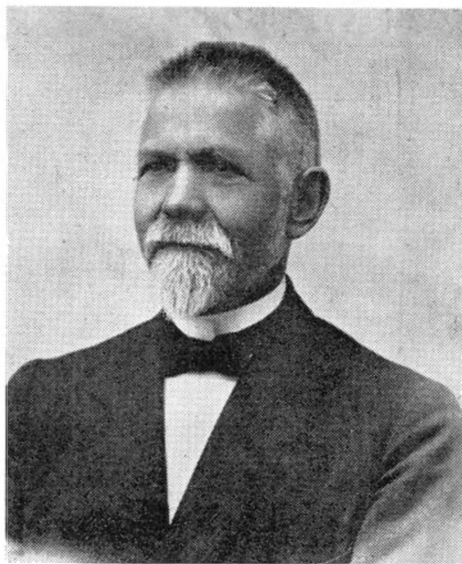
I vort arkiv findes et par småting, som vi ikke hidtil har fået placeret; kladdeagtigt som det er, overgives det til bålet. Men først et lille resumé:

„Det var omkring året 1900, at regering og rigsdag begyndte at øse penge ud til unyttigt skolebyggeri“. Men i Rindum havde man faktisk, hvad man behøvede, en god bolig til læreren og dertil et lille landbrug. Men sognerådet ville jo dog gerne have del i de statens penge, som nu skulle øses ud til alle sider. Men der var visse vanskeligheder at overvinde, og da ganske særlig den at få en udmærket skole erklæret saneringsmoden.

Lærer *Chr. Madsen Skovgaard* entledigedes 1906, hvilket bevidnes i Ejnar Poulsens Degnehistorie, hvor det også ses, at lærerparret med deres tre børn døde af tuberkulose, og det har Poulsen måske fået at vide af træhandleren.

Da nu *Ole Sørensen*, som blev efterfølgeren, travede rundt til skolekommission og sognerødder for at undersøge sine chancer eller få dem forøgede, fik han af andre på sin vej lysten til at søge embedet betydeligt neddæmpet på grund af al den tuberkulosesnak. Og for en sikkerheds skyld gik han til distriktslæge Melchiorson for at få ordentlig besked. Og han erholdt da den besked, at der intet var i vejen med den fortrinlige lærerbolig, som naturligvis for længst var forsvarligt desinficeret.

Han søgte så og fik embedet. Og det var forhistorien, som ikke kan undværes. Og så er det, at Peder Jensen fortæller, at for at få del i statens skolebyggepenge måtte sognerådet også konsultere den distriktslæge, som uden lang snak erklærede, at den gamle skole var en værre tuberkulose-rede. Og så fik man ministeriets velsignelse til at bygge en ny skole.



Peder Jensen

Kigger vi nu efter hos *Ejnar Poulsen*, så ses det, at Rindum i 1735 hverken havde skolehus eller skolemester, men 1741 fik man en sædedegn, funderet af degneembedets indtægter, som hidtil havde beroet hos rektor i Ribe. Den første degnebolig og skole opførtes ca. en kilometer syd for kirken på en parcel fra *annexgården Holmgård*; en ny skole byggedes 1820; i 1862 byggedes en ualmindelig smuk og solid degnebolig henne ved kirken, og der tillagdes den en god jordlod på 7 tdr. land. En ny skolebygning opførtes 1911. Og det må vel så være den, som man efter træhandler Peder Jensens udsagn kunne have sparet. *Rindum Centralskole* blev 1961 udbygget i forbindelse med sognegården. Dette sidste beretter Peder Jensen dog intet om, men han fortæller, at den kas-

serede degnebolig med skolestue blev til brugsforening. Og ingen har mærket noget til tuberkulose indtil den 30. oktober 1954, da han nedskrev sin historie efter lærer Sørensens pas-siar.

Peder Jensens historie om Skinkelsø er knap så mager. Han indleder med at minde om professor J. Østrups udsagn om, at historiske sagn ofte indeholder mere eller mindre spor af sandhedskorn. Og så fortæller han, at – som alle ved – *Stadil-Vedersø* i gamle dage dannede en ø, og den bedste forbindelse til øen var endnu indtil for 150 år siden en elendig engvej, nu en fin bilvej kaldet *Spangvigvejen*, og det er jo et dejligt navn, som bør bevares fra forglemmelse. Hvor denne vej går ud i engen på Stadilsiden – øst for mejeribyen og nord for gården *Korsholm* – lå siden oldtidsdage en sø, som kaldtes *Skinkelsø*; men den forsvandt, da man gravede en grøft gennem Brunhøj. Der var dog endnu i Peder Jensens barndom sivbuske, hvor søen havde været, men nu er her agerjord.

Sagnet fortæller nu, at en trop af krigere fra øst trængte frem ad engvejen, men blev imødegået på Stadilsiden af *general Skinkel* og hans tapre krigere. Skinkel blev dræbt, og søen fik navn efter generalen; hestene blev begravet øst for søen i Brunbjerg.

Videre beretter Peder Jensen om *Skinkelslægten*: Kongedatteren Leonora Kristine Ulfeldt fortæller i Jammersminde om Morten Skinkel, som var en brav karl; han var kammerherre hos prins Christian, den senere Christian den Femte. Peder Jensens omtale af flere mænd ved navn Skinkel skal ikke her refereres. Deres data kan efterses i Dansk biografisk Leksikon. Slægten kan føres meget langt tilbage og nævnes allerede 1284, og dele af slægten kom i forbindelse med *Gyldenstjerneslægten*, som i ca. 400 år besad Timgård, der ligger nogle få kilometer øst for Skinkelsø. Af denne slægtsforbindelse slutter Peder Jensen, at en general Skinkel nok kan være faldet i kamp i det sagnagtige slag. Slagsmål har der jo alle

dage været, og *Nødskov* har ladet gamle timboere fortælle, at der har stået et slag ved Tim kirke, hvis stendiger tjente som skanser. Sagndigterne vidste endog, at slaget stod i Peder Knudsen Gyldenstjernes tid, og han døde 1592. Men inden sin død formåede han i det berømmelige kirkedigeslag at skabe sig en talrig hær af nogle „der voksende sivbuske“. Men Peder Jensen lader nu den danske hærafdeling trække sig tilbage ad den dårlige engvej til Stadil, „og der ovre ved vejens snævring optage kampen mod den overlegne fjende, der ikke her kunne udfolde sin styrke“.

Og at en officer af Skinke-slægten har haft ophold her en kortere eller længere tid hos de fjerne slægtninge „ligger inden for mulighedernes grænse“. Borgen lå jo ude i engen, og der er intet minde bevaret om, at den har været erobret af fjenden. Men der fandtes endnu 1780 blykugler i borgens træværk, hvoraf *Nødskov* pillede nogle ud som minde om den tid, han var godsforvalter på Timgård.

(Om *Nødskov*, se *Hardsyssels Aarbog* 1941).

Når Peder Jensens sagn ikke kom med i årbogen med det samme, så var årsagen ikke alene den kladdeagtige form, men tillige visheden om, at „lægmænd forholder sig til stednavne som kvaksalvere til kræftpatienter“, hvilket ikke er ment som en anbefaling, selv om det vel ikke kan bestrides, at kvaksalvere undertiden kan gøre nytte.

Men vi har afæsket *Stednavneudvalget* en forklaring, og her er den:

„Navnet Skinkelsø finder vi kun to steder i vort arkiv, ældst på matrikelkortet fra 1796 (kopieret 1817) Skinkel Sø, yngst fra indberetning fra Stadil sogn 1927 Skinkelsø. Navnet kan forklares ud fra det vestjyske ord skinkel, der dels betyder „skindkjole“, dels „grønt overtræk på stillestående vand“ (se H. F. Feilberg. *Bidrag til ordbøger over det jyske almuemål*, København 1886-93). Søen kan da have fået navn efter dens form (som en skindkjole, men er dog snarere knyttet til den sidstnævnte betydning. Søen har åbenbart været meget lavvandet og er langsomt blevet udtørret. På kortet

1796 er der på søens sted mose-(eng) signature. At slægtsnavnet Skinkel skulle have givet navn til søen, som sagnet fortæller, er nok muligt, men ikke meget sandsynligt. Snarere har man sat sønavnet i forbindelse med slægtsnavnet, således at sagnet kan være opstået ad denne vej. Med venlig hilsen, Gerd Kjellerup.“

Træhandler Peder Jensen var født i Opstrup i Stadil den 2. august 1871. Som soldat, men i fritiden, kom han således til skade, at han mistede sit ene ben, og han fik ingen erstatning, før J. C. Christensen skaffede ham 100 kr. om året, senere reguleret efter pristallet. Sin uddannelse som snedker udnyttede han kun en kort tid, bl. a. i Vejen, hvor han fandt sig en kone, lærerdatterens Martha, med hvem han opnåede at holde guldbryllup. Han uddannede sig i træskofaget og fik sit livslange virke i Ringkøbing, hvor han sammen med sin hustru dannede et skønt og levende engageret hjem, med virksom sans for de åndelige værdier, vi havde arvet fra vore forfædre, og som han efter bedste evne søgte at øge. Ægteparret var med til at danne valgmenigheden, og Peder Jensen bidrog meget til at vække og vedligeholde den historiske sans inden for sin beskedne cirkel. Han døde i marts 1964 i en alder af 92 år, men åndsfrisk til det sidste. Foruden datteren i Ringkøbing havde ægteparret en plejesøn, en datter, der er overlærer i Svendborg, og en søn, der er overlærer i Sønderborg.

FATTIGANSTALTEN I MÅBJERG

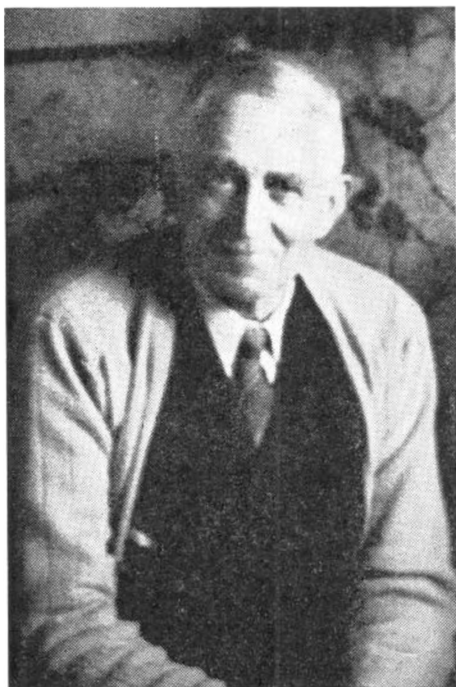
Af *Esbern Jespersen*
efter *A. Kr. Kjeldahls* optegnelser

VI HAR fra A. Kr. Kjeldahls hånd en mængde optegnelser af forskellig art, men desværre ikke bearbejdet til artikler. Blandt disse er der nogle udtog af Måbjerg sogneråds forhandlingsprotokol vedrørende fattigplejen, der kan præsenteres som en fortsættelse af min afhandling om dette emne i vor årbog for 1954 under titlen *Den fattige mand og hans Hjælper*. Vi naaede her frem til den periode, hvor man rejste *fattiggårde*, og jeg henviste til *Henrik Pontoppidans* lille novelle *Naadensbrød*, hvori livet på „Kassen“ skildres i mørke farver:

„Det er de udslidte kræfter, de forkomne eksistenser fra herredets hytter og huler, der samles herinde, når hånden blive for svag, og ryggen for kroget til længere at bære livets byrde. De sidder her nu, ens i dragt med pletfri linned, og så kæmmede og renvaskede, som de næppe har tænkt sig at skulle blive i denne verden“ – og videre:

„Tavse og andægtige flytter de deres stive, krogede fingre i det uvante arbejde, fæster simen til halmen, knytter på og trækker til, time ud og time ind . . . nu og da skræmmet ved lyden af inspektørens knirkende morgensko, når han nærmer sig ad trapperne . . . madklokken klemter . . . om morgenen er det en halv pot kogt, opspædt vand – øl kalder de det – og et kvart pund tørt rugbrød, hvilket sidste de ihærdigt og begærligt sutter i sig med de tandløse gummer, idet de flittigt bløder det i vandet. Til middag er det vælling og en sild, eller grøn søbekål med roer og kartofler – samt duften af inspektørens bøv . . . Flæsken serveres til aftensmålet sammen med endnu en skive tørt rugbrød og en halv krukke mælkevand,

hvorpå opsynet gør en runde gennem stuerne for at påse, at intet unødigt bortspildes eller overflødigt forputtes . . . Overhovedet går alt for sig med præcision og orden, der må kaldes mønsterværdig. Fra lemmerne om morgenen klokken fire purres op af sengene, og indtil den reglementerede aftenmøn-



A. Kr. Kjeldahl

string, hvor blandt andet dagsarbejdet udmåles og bedømmes, hersker der punktlighed og disciplin, der ikke kan være bedre på nogen kaserne . . . I kælderen findes en række små, mørke, velaflåsede rum – „brummerne“ kaldet – hvor syndere sættes ind til en træbriks, en halmsæk og et nyt testamente for der et par dages tid i ro at overveje og angre“.

Skildringen lader jeg ukommenteret stå for Pontoppidans egen regning.

Lærer *A. Jørgensen*, Måbjerg, var primus motor i kommunen gennem en menneskealder. Han besøgte fattiganstalter i Sottrup, Felsted, Gråsten og Broager for at kvalificere sig til

fattigplejen. Og det ses af Kjeldahls optegnelser, at Måbjerg sogneråd allerede 1879 var optaget af at få opført et nyt *fattighus*.

Man havde godt nok hele *tre kommunehuse* med plads til fattiglemmer; men der skulle kostes noget på dem, og det var sognerådet ikke meget for; de var det ikke værd, og så billige amtet, at sagen stilledes i bero, bare der blev gravet ordentlige brønde. Vand skulle fattigfolk have.

Lærer Jørgensen meddelte amtet, at der var langt til vand, og det vand, man havde ved rønnerne, var lige så godt som andet vand i Måbjerg. Og brønde gravede man ikke for skatteydernes penge. I Grethe Bødkers hus manglede der vinduer, og nye skulle efter amtets mening indsættes – men da man nu ville til at bygge et fattighus, så kunne amtet billige, at sagen stilledes i bero, hvis Jørgensen og hans fæller ville sørge for, at fattighuset blev færdigt inden udgangen af 1881.

Nu gav sognerådet sig til at reflektere *fattighus eller fattiggård*. – Spørgsmålet drøftedes meget alvorligt; man stemte om det; fem stemte for hus og to for gård.

Men sognefolkene snakkede jo også med, og rådet besluttede derfor at holde folkemøde om sagen. På dette møde stemte 22 for fattiggård og kun 21 for fattighus.

Der blev så tale om at købe en gård, der tilhørte *Kr. Tofts enke*; men hun ville have 16.000 kr. (uden besætning), og det var for meget, hvorfor sognerådet besluttede at bygge selv. Men trods det, at der hidtil efter mødet tales om gård, holder man dog nu licitation over arbejdet til et *fattighus*. Og det skulle stå færdigt den 1. august.

Lærer Jørgensen og de øvrige råder delte pænt arbejdet imellem sig. Jørgensen med flere skulle købe tømmer, *Jens Ilsvad* og *Niels Meldgaard* 40-45 tønder kalk. Og man vedtog, at der skulle være fælles husholdning på *Anstalten*, som den nu benævnedes.

Den 11. august 1881 hedder det, at man har lejet *Sine Kristensen*, for tiden tjenende hos løjtnant Knudsen i Struer, til husholderske for en årsløn på 85 kr.

Mens græsset gror, dør horsemor. Det vidste Måbjerg sogneråd såre godt og bevilgede *Grethe Bødker* to tønder korn og 20 kr. En anden *Grethe* fik også lidt korn; men derefter frygtede *Jørgensen* og fæller, at de fattiges „kasse“ skulle løbe tom, og man ansøgte amtet om tilladelse til at tage 4 tdr. korn og 65 kr. af kommunekassen til fattigplejen.

Imidlertid byggede man på det af landinspektør *Rønn* udmålte areal, som man havde købt af *Gudik Vejstrup* for 300 kr.

Under al denne travlhed indløb der brev fra *Sine Kristensens* forlovede, at han agtede at gifte sig med sin pige, så hun kunne ikke tiltræde pladsen. Og sognerådet skønnede, at det ikke kunne betale sig at tvinge pigen.

Man måtte så søge en anden, og da *Jens Svejdal* havde snakket om stillingen med murer *Mads Vejs* i Ringkøbing, bestemtes det, at lærer *Jørgensen* og *Niels Meldgaard* skulle rejse til denne stad for at få en aftale i stand. Man bød ham 1 kr. for at bespise tre fattiglemmer; men han ville ikke gøre det under 1,25 kr.

I december måtte rådet drøfte den situation, der var opstået ved, at tre fattiglemmer var bortdøde, og det nærmeste resultat, man kunne nå til, var, at fattigligningen kunne nedsættes til 15 tdr. rug og 5 tdr. byg, hvilket var en halvering fra forrige år.

På samme møde forelå amtets godkendelse af anstaltens spisereglement, som vi om lidt skal se lidt nærmere på og beundre – og jævnføre med *Henrik Pontoppidans* digtning.

Hvad jeg under læsningen af *Kjeldahls* optegnelse savner, er beboere til anstalten. Men den 8. maj 1882 var der dog nok to, nemlig *Jens Madsen*, som *Mads Vejs* skulle bespise for 46 øre daglig, og *Benedikte Madsen*, som mentes at kunne spise for 50 øre. *Mads Vejs* skulle i øvrigt for senere tilkommende have 45 øre for voksne og 35 øre for ukonfirmerede børn. Blev der sygdom blandt lemmerne, skulle sognerådet sørge for vågekone.

Hele anstalten kostede i følge Kjeldahls afskrift 4596,37 kroner.

Vi springer så frem til 1902, da der oprettes en kontrakt med *Kristen Sørensen*, der overtager pladsen som bestyrer. Han skal pleje og bespise de fattiglemmer, som sognerådet indlægger på anstalten og derfor erholde 45 øre for voksne, 30 øre for børn mellem 10 og 14 år og 25 øre for børn under 10 år.

Sognerådet leverer fornøden belysning til de fattiglemmer, som indlægges, og for vask erholder bestyreren 4 kr. årlig af hver, og for opvarmning af fattiglemmernes værelser 3 kr. månedlig.

Bestyreren får rådighed over køkken, spisekammer og sovekammer samt del i arbejdsværelset, et stykke havejord, hvoraf han dog skal svare 20 kr. årlig. Gødning må endelig ikke fjernes fra anstalten.

En med denne enslydende kontrakt underskrives 1903 af *Kristen Nielsen*.

Og så følger vi Kjeldahls optegnelser:

VEDTÆGTER for Fattig Anstalten i Maabjerg

§ 1.

Anstaltens Formaal er at forsørge Kommunens Fattige med Livets Fornødenheder, idet den giver Børnene en god Opdragelse, skaffer de Gamle og svage en omhyggelig Pleje og sørger for at skaffe de Arbejdsløse Beskæftigelse.

§ 2.

Enhver, som begjærer Fattighjælp for sig eller Familie eller uden at melde sig til Fattigvæsnet lider en saadan Nød eller lader sin Familie lide en saadan Nød, at Sogneraadet skjønner offentlig Understøttelse er fornøden, er forpligtet til at indtræde i Anstalten, undtagen Trangen er forbigaaende eller der er Forhold til Stede, som af vedkommende Øvrighed –

Amtet, Indenrigsministeriet – erkjender at burde hindre Indlæggelsen. Spørgsmaalet derom afgjøres forøvrigt af Fattigvæsenets Overbestyrelse – Amtet, Indenrigsministeriet – efter Indstilling af Sogneraadet.

§ 3.

Sogneraadet, der udgør *Anstaltens Bestyrelse*, sørger for Fattiglemmernes Underholdning *endten* ved at leje en Husholderske til paa Kommunens Regning at føre Husholdningen i Fattiganstalten og have det daglige Tilsyn med Fattiglemmerne *eller* ved at antage en Familie til mod Betaling at paa tage sig Fattiglemmernes Bespisning og Pleje i Anstalten overensstemmende med Spisereglement og Vedtægter .

§ 4.

Sogneraadet bestemmer, hvem der skal optages som Fattiglemmer paa Anstalten og hvem, der skal udskrives af den, afgjør alle andre Anstalten og Fattiglemmerne vedkommende Spørgsmaal og vaager over, at enhver nyder den ham tilkommende Ret, og at de i denne Vedtægt indeholdte Bestemmelser efterleves.

§ 5.

Sogneraadet udvælger af sin egen Midte 3 Medlemmer til at føre det *særlige Tilsyn* med Anstalten; af disse 3 Medlemmer afgaar et hvert Aar, de 2 første Aar ved Lodtrækning, og senere det Medlem, som er først valgt; de kunne gjenvælges. Tilsynsudvalget samles i Anstalten mindst een gang hver anden Uge og enkeltvis saa ofte som muligt. Udvalgets Medlemmer bør ved disse Besøg

1. erkjendige sig om Lemmernes Forsørgelse og Behandling,
2. undersøge og afgjøre Lemmernes Besværinger og Fordringer samt mulig opstaaede Tvistigheder mellem dem indbyrdes eller med Husholdersken eller Bestyrelsen.

§ 6.

Tilsynsudvalget optegner de i Anstalten gjorte Besøg i en af Sogneraadet autoriseret Protokol, der opbevares i Anstalten. I nævnte Protokol indføres tillige de Bemærkninger, Udvalgsmedlemmerne finder Anledning til, ligesom ogsaa Spørgsmaal, der ønskes bragt frem for Sogneraadet, optegnes i Protokollen. Skulde der foreligge Sager til hurtig Afgjørelse, meldes dette straks til Sogneraadets Formand, for at han kan træffe de fornødne Foranstaltninger.

§ 7.

Husholdersken har at rette sig efter Sogneraadets Bestemmelser og skal aflægge Regnskab for Raadet. Hvis Sogneraadet antager en Familie til at bespise og pleje Fattiglemmerne, maa den ligeledes rette sig efter Sogneraadets Bestemmelser og den for Anstalten gjældende Vedtægt. Bestyrelsen eller Husholdersken er at betragte som Husbond og Madmoder og har samme Myndighed over Fattiglemmerne som Tyende-loven indrømmer saadanne over for deres Tyende.

§ 8.

Skulde Bestyreren eller Husholdersken vise sig uduelige til at udføre, hvad nærværende Vedtægt paalægger dem, eller være efterladende og skjødesløs i at udføre Vedtægtens Bestemmelser eller begaa Utroskab, har Sogneraadet Ret til uden Varsel at afskedige dem og er de tillige Erstatningskrav undergivet efter Loven.

§ 9.

Bestyreren eller Husholdersken maa ikke uden nødvendigt Ærinde forlade Anstalten; til Fraværelse om Natten eller længere Tid end en halv Dag udkræves Tilsynsraadets eller Sogneraadets Tilladelse.

§ 10.

Anstaltens Bestyrer eller Husholderske er ansvarlig for Inventarium, hvorover en Fortegnelse bør findes hos Sogne-

raadet og en ligelydende i Anstalten. De maa sørge for, at det ikke beskadiges eller ødelægges og betids anmelde, naar det trænger til Istandsættelse eller Fornyelse.

§ 11.

Bestyreren eller Husholdersken bør anvise ethvert Fattiglem dets Arbejde og paase, at de i Arbejdstiden flittig og rolig arbejder efter deres Kræfter, hvad enten det er i Huset eller i Haven.

§ 12.

Alle Værelser bør hver Morgen fejes og udluftes, og alle Senge straks redes.

§ 13.

Bestyreren eller Husholdersken kan med Sogneraadets Samtykke lade Anstaltens Medlemmer, naar de dertil er villige, gaa i lønnende Arbejde hos dem, der ønsker Arbejde fra Anstalten. Den herfor indkomne Betaling deles mellem Lernerne og Anstalten, saaledes at disse erholder $\frac{1}{3}$ og Anstalten $\frac{2}{3}$ af nævnte Betaling; dog kan den, som ved Drukken-skab eller paa anden Maade har vist sig uværdig til at overlades Penge, ikke faa Andel i Betalingen.

§ 14.

Bestyreren eller Husholdersken bør vaage over, at ingen af Fattiglemmerne forlader Anstalten uden hans eller hendes Tilladelse, og at de, naar de erholder Udgangs-Tilladelse, igen kommer tilbage til den fastsatte Tid. De, der ønske det og have opført sig godt, kan han give Udgangs-Tilladelse for Søn- og Helligdage, naar de opgive, hvor de går hen. Til anden og længere Frihed udfordres Tilsynsudvalgets Tilladelse.

§ 15.

Bestyreren eller Husholdersken bør paase, at Fattiglemmerne til bestemte Tider faar deres Maaltider efter den be-

stemte Spisevedtægt, og at Maden i enhver Henseende er, som den bør være. Der maa vaages over Orden og Sømmelighed ved Bordet, og dersom nogen af Lemmerne forstyrrer Bordskikken ved usømmelig Tale eller Adfærd, er Bestyreren eller Husholdersken bemyndiget til at bortvise denne fra Bordet, og den Bortviste maa da ikke tage videre Del i dette Maaltid. Hvis et saadant Tilfælde indtræffer, meldes det for Sogneraadet.

§ 16.

Bestyreren eller Husholdersken bør holde over god Tone paa Anstalten. Lemmerne maa ikke nægtes Adgang til den offentlige Gudstjeneste, og var det ønskeligt, om der kunde blive læst en Prædiken paa Søn- og Helligdagene for dem, som ikke har kunnet overvære Gudstjenesten.

§ 17.

For saa vidt der findes Børn i Anstalten, maa Bestyreren eller Husholdersken holde et vaagent Øje med disse, sørge for, at de regelmæssig besøge Skolen og i Anstalten holdes til at læse og ellers beskæftiges paa passende Maade; for forældreløse Børn, som maatte være optagne i Anstalten, bør Bestyreren eller Husholdersken saa vidt muligt træde i Forældrenes Sted. – Dersom de Forældre, som med deres Børn ere optagne i Anstalten, ikke opfylde deres Pligter mod Børnene, kan Sogneraadet unddrage Forældrene den Ret og Myndighed, der ellers naturlig tilkommer dem.

§ 18.

Det paalægges Bestyreren eller Husholdersken at have tilbørligt Tilsyn med de Syge, sørge for, at de faar en omhyggelig Pleje, og at Lægens Forskrifter iagttages.

§ 19.

Det maa paases, at alle Fattiglemmerne senest Kl. 9 Aften gaar til Sengs, men dog maa det ikke formenes Børn, Gamle

og svage at gaa tidligere til Hvile. De sunde maa ikke ligge i sengen udover den bestemte Sovetid. Hver Aften maa Bestyreren eller Husholdersken, inden de gaa til Sengs, efterse om alt er i Orden i alle Værelser, om Ilden er slukket over alt i Huset og om Dørene ere aflukkede.

§ 20.

Bestyreren eller Husholdersken bør alvorlig bestræbe sig for at omgaaes de fattige med Velvilje og Kjærlighed, men ogsaa med den fornødne Alvor. Naar et Fattiglem ikke vil gjøre sin Pligt og viser sig ulydig mod Bestyreren eller Husholdersken eller i høj Grad uartig mod dem, bør vedkommende Fattiglem først ved alvorlig Formaning tales til Rette; frugter Formaning ikke, har Bestyreren eller Husholdersken Ret til at nægte Vedkommende det for en Dag bestemte Sul til Middagsmaden, eller Udgangs-Tilladelse om Søndagen, men det passerede maa inden 24 Timer meldes for Tilsyns-udvalget. Derimod maa der ikke anvendes legemlig Tugtelse til Lemmerne, kun naar nogen gjør sig skyldig i Opsætsighed og frugter Formaning ikke, har Bestyrelsen eller Husholdersken Ret til at indespærre Vedkommende, hvilket da øjeblikkelig maa meldes for Sogneraadet, for at dette kan tage fornødne Forholdsregler, navnlig i Henhold til Pl. af 14. Dec. 1881, §§ 21-24.

§ 21.

Husbestyrerinden bør holde Orden og Renlighed i Huset, efterse at de Fattige holdes renlige, at deres Linned skiftes tilstrækkelig og at Lagnerne paa Sengene skiftes i det mindste hver Maaned.

§ 22.

Naar nogen indtræder i Anstalten, optages en Fortegnelse over hans ellers hendes Ejendele med vedføjet Værdi; ved en eventuelt Udtrædelse tilbageleveres der Vedkommende hans Ejende eller disse erstattes ham. Enhver beholder sine medbragte Klæder, ere disse opslidte, gives der ham andre.

§ 23.

Alle Fattiglemmer, som ikke ere syge, bør staa saa tidlig op, at de kunne have sig vaskede og Værelserne være fejede og Sengene redt inden den bestemte Davretid.

§ 24.

Straks efter at Davren er spist, begynder *Arbejdstiden*, om Sommeren (Mai-August, begge medregnede) Kl. 6 Formiddag; om Vinteren (Novbr.-Febr., begge medr.) Kl. 8; om Foraar (Marts-April) og Efteraar (Septbr.-Oktbr.) Kl. 7. – Naar der Kl. 12 kaldes til Spisning, søger enhver sin bestemte Plads ved Bordet og Kl. 11½ gaar enhver atter til sit Arbejde, der vedvarer til Kl. 8 Aften.

§ 25.

Til de fastsatte Spisetider skal der gives de Fattige tilstrækkelig god og sund, men tarvelig Kost efter Spisevedtægten. Brændevin maa ikke med Undtagelse af den i Spisereglementet bestemte Snaps til Mandfolkene ved Mellemmaden, ligesom heller ingen Kaffe bør bruges uden for Spisevedtægten Bestemmelse. Tobaksrygning maa ikke finde Sted uden i Fritiden.

§ 26.

Saavel under Maaltiderne som ved Arbejdet bør Fattiglemmerne leve i Fred og god Forstaaelse med hverandre og i det hele iattage et sømmeligt og anstændigt Forhold. De bør med Flid og Villighed udføre de dem paalagte Arbejder og nøje efterleve de Bestemmelser, som Sogneraadet finder fornødent at tage, men ogsaa være *Bestyreren* og *hans Hustru eller Husholdersken lydige som deres Husbonde og Madmoder og vise deres Foresatte den skyldige Agtelse*.

Tilsynsudvalget kan tilstaa som en Opmuntring for særdeles Flid og Villighed en lille Pengebelønning, ligesom ogsaa de Lemmer, der i deres Fritid udføre et eller andet Arbejde, kunne tilstaa en Godtgørelse. Formener et Fattiglem at have

grundet Anledning til Klage i nogen som helst Retning, kan det henvende sig til Tilsynsraadet, der vil undersøge Klagen.

§ 27.

Børnene bør ligeledes ære og lyde Bestyreren og Hustru eller Anstaltens Husholderske, og Forældrene maa ikke modsætte sig de Paalæg der gives eller de Bestemmelser der tages med Hensyn til Børnene.

§ 28.

Ingen maa forlade Anstalten uden Tilladelse. Enhver, som har erholdt en saadan Tilladelse, maa afholde sig fra Tiggeri, Drukkenskab og enhver anden Uorden og komme hjem til befalet Tid. Ingen af Fattiglemmerne maa modtage Besøg uden Bestyrerens eller Husholderskens Tilladelse.

§ 29.

Naar et Fattiglem ønsker at *udtræde* af Anstalten, skal det anmelde det for Sogneraadet, der ikke bør nægte sit Samtykke dertil, saafremt Vedkommende kan ernære sig og sin Familie paa lovlig Maade, hvilket maa godtgjøres for Sogneraadet, saa at Raadet kan forvisse sig om, at vedkommende Fattiglem kan finde sit Udkomme. Finder Sogneraadet ikke det opgivne Erhverv antagelig, og Forlangende om Udtrædelse fastholdes, bliver Spørgsmaalet at afgjøre af vedkommende Øvrighed, ligesom Lemmerne altid, naar Sogneraadet nægter at opfylde deres Forlangende om at udtræde af Anstalten, kunne fordre Spørgsmaalet afgjort af vedkommende Politiovrighed, hvis Bestemmelse dog kan indankes for vedkommendes højere Øvrighed.

§ 30.

Fattiglemmerne bør gjøres bekendt med de i denne Vedtægt dem vedkommende Bestemmelser, hvorfor et Eksemplar eller et Uddrag af den bør være fremlagt i Anstalten og være tilgængeligt for Fattiglemmerne.

§ 31.

Det højeste Antal Personer, der samtidig kan anvises Ophold i Anstalten, er 8.

(Fastsat ved Amtets Skrivelse af 16-2-1881).

Foranstaaende Vedtægt stadfæstes herved.

Ringkjøbing Amtshus, den 9. December 1881.

Bardenfleth.

Spisereglement for Maabjerg Fattiganstalt

1. Middagsmad Kl. 12 hele Aaret.
 Søndag: Salt eller fersk Suppe. Eftermad: Kjød.
 Mandag: Opvarmet Suppe. Eftermad: Pluksul eller Plukfisk.
 Tirsdag: Sød Grød. Eftermad: Tør Fisk og Kartofler.
 Onsdag: Kaal eller Ærter. Eftermad: Kjød eller Flæsk.
 Torsdag: Ærter eller Kaal. Eftermad: Pluksul.
 Fredag: Kjærnemælks Grød eller Vælling. Tør eller fersk eller sød Grød eller Vælling. Eftermad: Fisk og Kartofler eller Æggekage.
 Lørdag: Øllebrød eller Mælkebrød. Eftermad: Pandekager.
2. Fra 1. Oktober til 1. April:
 Davre Kl. 8: Grød eller Brød i kogt Mælk eller Øllebrød, hertil 1 Stk. Smørrebrød.
 Eftermiddag Kl. 5: 1½ Stk. Brød med Smør eller Fedt. Paalæg paa det ene Stykke.
 Aftensmad Kl. 8: Nykogt Grød med Mælk eller Øl, eller: Smørrebrød og Tevand.
3. Fra April til 1. Oktober:
 Davre Kl. 5½: Grød eller Brød i kogt Mælk eller Øllebrød, dertil 1 Stk. Smørrebrød.
 Mellemmad Kl. 9: Et Stykke Brød med Smør eller Fedt.
 Eftermiddag Kl. 5: 1½ Stk. Brød med Smør eller Fedt, Paalæg paa det ene Stykke.
 Aftenmad Kl. 8½: Nykogt Grød med Mælk eller Øl, eller Smørrebrød og Tevand.
 Anmærkning: Hver Søn- og Helligdags Morgen erholde

hvert Fattiglem 1 Kop Kaffe og til Mandfolkene 1 Snaps til Eftermiddags-Mellemmad.

Af Davre og Middagsmad bør leveres saa meget, at Lemmerne kan forsyne sig efter Behag.

Af Eftermad til Middagsmaden er Maximum: 20 Kv. Flæsk, 30 Kv. Kjød, 24 Kv. tør Fisk og $\frac{1}{4}$ Pot Pluksul; af Brød leveres saa meget som ønskes; Salt til Fornødenhed. Der leveres fornødent Drikke-Øl. Nævnte Maximum gjælder de nævnte Næringsmidler i kogt eller stegt Tilstand. Bruges salt Kjød i Stedet for fersk Kjød eller Flæsk, bør Vægtmængden være 50 pCt. større.

Foranstaaende Spisereglement stadfæstes herved.

Ringkjøbing Amtshus, den 9. December 1881.

Bardenfleth.

★

Det er klart nok, at lærer A. Jørgensen og hans sogneråd har tænkt sig en „anstalt“ etableret, hvilket fremgår af den meddelte vedtægt og af spisereglementet, men det ses også, at om nogen egentlig fattiggård eller arbejdsanstalt bliver der ikke tale. Hvad man fik, var et fattighus med ringe eller slet ingen brug for vedtægter eller spisesedler. Men „anstalter“ var der ellers nok af trindt omkring i landet. Derom vidner en lang række lidenskabsløse protokollater fra lærer Jørgensens smukke hånd.

Smedesvenden P. Jensen

Den 5. marts 1886 hedder det, at den forsørgelsesberetigede smedesvend P. Jensen er ankommet hertil med tvangspas fra *Mariager*, og det vedtoges at give ham et lille beløb, så han kunne rejse bort fra Holstebro, samt forsyne ham med papirer. På samme møde tog man til efterretning amtets bekendtgørelse om udstationering af *gendarmer*.

På næste møde, som holdtes den 19. april, forelå der meddelelse om, at smedesvenden P. Jensen var ansat i 90 dages *tvangsarbejde i Odense*, hvorfra man måtte hente ham efter

udstået straf. Den 19. maj søgte man politimesteren i *Ringkøbing*s bistand til at få Jens Vedersø anbragt i hans *tvangsarbejdsanstalt*.

Den 18. juni er der ansøgning fra smedevenden om 10 kr., som han vil bruge til en rejse til København, hvor han tror at kunne få arbejde.

Lærer Jørgensen og kolleger var naturligvis ikke så letsindige at betro P. Jensen så mange penge, men korresponderede med bestyreren på *tvangsarbejdsanstalten i Odense* og byfogeden i Middelfart om sagen. Vist skulle Jensen have lov til at rejse; man ønskede ham slet ikke hjem. Derimod måtte Jens Vedersø godt komme hjem igen, bare han ikke mere ville drikke sig fra sans og samling.

Den 13. oktober forelå der meddelelse om, at P. Jensen var arresteret i *Thisted*, hvorfra han ville blive hjemsendt. Sognerådet vedtog at skaffe ham arbejde i Holstebro, eventuelt sende ham på *tvangsarbejdsanstalten i Ringkøbing*. Jens Vedersø var kommet i tjeneste i Gårdhøje, men ville ikke understøtte sin familie. Jørgensen foreholdt ham, at han ville blive behandlet efter lovens strengeste straf. Så indgik Jens på at overlade 3 kr. af sin 5 kroners månedlige løn til sin kone. Dette skete den 8. december – og så kunne Jørgensen meddele rådet, at smedevenden nu af politiet i *Randers* var indlagt på sygehuset for fnat.

Den 3. marts 1887 forelå der besked om, at smedsvend P. Jensen efter en tur på *Horsens arbejdsanstalt* havde været sat i arbejde hos Niels Kirkegaard, men var bortgået fra sin plads. Man vedtog at bede politibetjent Hansen, Holstebro, om at anholde ham og transportere ham til tvangsarbejdsanstalten i *Ringkøbing* på sognerådets regning.

Den 12. april slap man ham ud igen, og man lod ham få et par kroner i rejsepenge, så han kunne søge arbejde.

Den 16. november måtte Jørgensen meddele rådet, at smedsvend Jensen sad arresteret i *Ribe arrest*, og han havde sendt 4 kr. til bemeldte P. Jensen for at undgå at få ham hjemsendt. Men Jørgensen havde nægtet at sende politimesteren

i Ribe penge, som skulle bruges til nye klæder til Jensen. „Disse foranstaltninger billigede rådet“.

Den 13. september 1888 findes P. Jensen hjemsendt fra *St. Heddinge*, hvor han havde haft 90 dages ophold på denne stads *tvangsarbejdsanstalt* for betleri. Nu var han altså hjemme, og sognerådet overvejede, om det skulle sende ham til tvangsarbejdsanstalten i Ringkøbing eller lade ham gå frit omkring og søge arbejde. Det sidste ville Jensen helst. Og man gav ham mange gode formaninger med på vejen.

18. marts 1889. Smedesvend P. Jensen var nu snart færdig med et 90 dages ophold på *Mariagers tvangsarbejdsanstalt*. Forespørgsel, om man ønskede ham hjem! Man ønskede det ikke og vedtog at sende 3-4 kr. til rejsepenge, så han kunne søge arbejde.

Jens Vedersø hævdede, at han nu var blevet afholdsmand og ville derfor gerne have 1 kr. månedlig i understøttelse. Bevilgedes – foreløbig, under betingelse af, at han vedblev med at være afholdsmand.

Men nu sad Jensen på vand og brød i *Holstebro arrest*.

Den 21. juli 1890 gav man ham en skærslipperbør – hvor efter han nok kunne ernære sig selv. Men snart efter fik man besked om, at han var anbragt på *anstalten i Saxkøbing*, hvor han skulle være i 90 dage. Politimesteren ville gerne vide, hvad han skulle gøre ved manden efter udstået straf. Sognerådet drøftede sagen samvittighedsfuldt og bad den politimester om bare at lade Jensen gå efter udstået straf, og ville politimesteren ikke det, ja, så ville Måbjerg sogneråd nok selv hente deres sognefælle hjem fra anstalten. Det blev til, at Laust Nørlund skulle hente ham den 3. august 1891.

Men om Laust kom ud at rejse, ser jeg ikke, derimod under 23. januar 1893 at *skærslipperen P. Jensen var syg*, og under 30. maj samme år at han var *død i Kalundborg*. Og så kommer der en rebus:

„Kalundborg fattigvæsen har tilbudt sognerådet hans efterladenskaber mod, at man ville betale begravelsesomkostningerne“. Det ville sognerådet ikke. Derimod ville man have

hans slibeværk; thi „den havde sognerådet ladet koste ham“. Og det vedtoges, at „formanden skulle gøre krav på den“. Ingen skulle snyde Måbjerg sogneråd, mens lærer A. Jørgensen sad for bordenden. Og hvem der begravede skærslipper og smedesvend P. Jensen forbliver uopklaret.

Sognerådet havde også andet at bryde hovedet med. Anstalten – om jeg har tydet Kjeldahls optegnelse ret – skiftede bestyrer eller bestyrerinder en halv snes gange, mens Jensens tragedie afvikledes.



Måbjerg Fattiggård, 1965

FORSORG I LANDKOMMUNERNE

Af pens. politiassistent *N. Jensen Dam*

JEG vil hermed i det efterfølgende forsøge at give en skildring af, hvorledes forsorgsbestemmelserne i det forrige århundrede, ja helt indtil den nye forsorgslov i 1933 trådte i kraft, blev praktiseret i landkommunerne, samt hvilke besværinger de medførte på de respektive kommunalbestyrelser. Mit kendskab til disse forhold har jeg erhvervet mig under min tjeneste i Skodborg-Vandfuld Herreder i tiden fra 1925 til 1965.

En person, der var født i ægteskab, var forsørgelsesberettiget i fødekommunen, indtil han eller hun i en uafbrudt periode havde haft ophold og ernæret sig i en anden kommune i 5 år, i så fald var denne kommune pågældendes forsørgelseskommune.

For personer, der var født udenfor ægteskab, var forsørgelseskommunen den kommune, hvor moderen havde haft ophold på 10 måneders dagen før fødselen, dersom ikke en ny kommune var erhvervet som forsørgelseskommune efter 5 års regelen.

Disse bestemmelser har voldt mange kommunalbestyrelser megen spekulation og meget hovedbrud, når en familie meldte sig til forsørgelse enten af den ene eller den anden grund, der kunne være sygdom, arbejdsløshed eller arbejdsmodvilje, og familien i det hele skulle på „sognet“. Men på den anden side har også mange af de gamle rutinerede sognerådsformænd fundet en vis „sport“ i at granske i disse ikke altid lige let tilgængelige forhold, i bestræbelserne for at skåne netop deres kommune for de uforholdsmæssige udgifter på de dengang beskedne budgetter.

Inden hjælpen kunne tilstås, skulle først forsørgelseskommunen udfindes efter ovennævnte regler, og det kunne jo godt volde nogen vanskelighed, men til støtte heri blev der optaget en forsørgelsesrapport, som skulle omfatte alle den pågældendes opholdssteder i kronologisk orden fra det 18. år til dato, og dersom det så viste sig, at pågældende havde erhvervet en anden forsørgelseskommune, skulle forhandlinger indledes med denne på grundlag af forsørgelsesrapporten, da denne kommune jo efter reglerne skulle yde de $\frac{3}{4}$, medens opholdskommunen skulle yde $\frac{1}{4}$ af udgifterne til forsørgelsen. Selv denne beskedne del af forsørgelsen kviede opholdskommunen sig ved, og kunne der findes en grund til, at familien blev „hjemsendt“ til forsørgelseskommunen, blev denne udvej prøvet. Lykkedes det ikke, forsøgte opholdskommunen at få sikret „fuld refussion“ for den ydede hjælp, men det lod sig som regel heller ikke gøre, og den bestemmelse om fjerdedelen til opholdskommunen har sikkert også været indført i loven for at modvirke, at opholdskommunen skulle være for rundhåndet overfor familien, der jo ikke gerne skulle ydes mere end allernødtørftig til underholdet.

Blev resultatet, kommunerne imellem, at hjemsendelse skulle finde sted, kunne en sådan familie blive revet ud fra det miljø, som det til nu havde opholdt sig i, og komme ind under helt fremmede forhold, eventuel til en kommune, hvori forsørgeren – manden – kun havde haft de 5 års ophold for flere år siden, måske helt tilbage i de unge år, og hustruen og særlig børnene var helt fremmede der, og set med nutidens øjne var denne bestemmelse også bleven i den grad forældet, at forsorgsloven af 1933 kom som modvægt mod denne menneskelige uret.

De ændrede bestemmelser i 1933 loven blev dog ikke med eet ændrede tilbunds, da en person ifølge denne lov efter uafbrudt i tre måneder „at have haft et til forsørgelse egnet opholdssted“ i en anden kommune end fødekommunen fik denne kommune til forsørgelseskommune, og refussionsordningen var fortsat den samme kommunerne imellem.

Først i 1964 blev også 3 måneders reglen ændret således, at enhver person eller familie nu har forsørgelseskommune, hvor de pågældende bor, altså i opholdskommunen.

Når en familie havde meldt sig til kommunens forsørgelse, blev fattigudvalget – det svarede til vor nuværende socialudvalg – „sat“ på familien for nærmere at undersøge trangen, boligen, beklædning, renlighed i hjemmet og bl. a. også at familien ikke levede over evne, men udviste yderst sparsommelighed i husholdningen – var dette ikke tilfældet, og levede familien for „flot“, kunne ydelsen nægtes i penge og i stedet gives i naturalier, der så af kommunen blev anvist til udlevering ved købmand, slagter o. l. med bestemte beløb ugentlig, og når der skulle indkøbes beklædning til børn og familien iøvrigt, skete det under fattigudvalgets medvirken, og det bestemte så kvalitet, mængde og det samlede beløb til indkøbet.

En sådan familie kunne stedse volde sognerådene mange kvaler, idet, når først det var gået så vidt, der immervæk blev krævet, så et og så andet – men mange muntre episoder kunne også fremkomme ved sognerådsmøderne i en sådan anledning. Engang mødte en hustru op i sit allerdårligste tøj og forlangte penge til beklædning, og da det ikke gik så let, som hun havde tænkt sig, undslog hun sig ikke for at knappe kjolen og og vise, at hun slet intet undertøj havde.

Jeg erindrer også en familie, som engang havde klaget skriftligt til sognerådet og bl. a. forlangt penge til tøj, idet, som de skrev, de ikke havde det, de kunne vise sig i, „hverken for Gud eller mennesker“. Fattigudvalget fandt i dette tilfælde både rigeligt og pænt tøj i klædeskabet i hjemmet, så heller ikke dette forsøg kunne bevæge sognerådet til at udbetale penge.

En familie i et vestjydsk sogn var ca. 1917 kommen i trang og var nødsaget til at melde sig til sognet. Familien bestod af mand, hustru og 6 ufonfirmerede børn, og manden ejede et lille boelssted til et par køer, men han foretog sig intet udenfor hjemmet, hvorfor kommunen måtte overtage forsørgelsen,

men da manden ikke var forsørgelsesberettiget i opholdskommunen, blev forsørgelseskommunen pålagt de $\frac{3}{4}$ af forsørgelsen, medens opholdskommunen måtte bære den sidste $\frac{1}{4}$ heraf.

Familien havde imidlertid misbrugt den tilståede understøttelse, og det var resulteret i, at den blev sat på naturalier med varer i en brugsforening for 25 kr. ugentlig, og ingen kontante penge, men så skete der det, at manden kom i restance med kreditforeningsrenterne, og han gjorde flere forsøgs på at få kommunen til at yde ham de fornødne penge til renterne, og i sin kvide herover henvender han sig nu til forsørgelseskommunen direkte, og her lykkedes det ham at få det nødvendige beløb udbetalt, og således få rettet sin restance til kreditforeningen.

Dette forhold kom imidlertid sognerådsformanden for øre, og han fik ved manden bekræftet, at han havde fået den direkte hjælp fra forsørgelseskommunen, og det blev også derfra bekræftet.

I den anledning stillede sognerådsformanden nu forsørgelseskommunen overfor det alternativ, at enten måtte den yde fuld refussion – forsørgelse – eller i modsat fald få familien „hjemsendt“, men ingen af delene var forsørgelseskommunen villig til, hvorfor sagen blev forelagt amtet, der afgav kendelse om, at forsørgelseskommunen skulle yde opholdskommunen fuld refusion, og hermed havde sognerådsformanden i opholdskommunen opnået det tilsigtede – en god økonomisk „indenrigspolitisk“ sejr.

En familie i et andet sogn var omtrent på samme tidspunkt kommen „på sognet“, og det var også en familie med flere børn. Manden angav dels sygdom, dels arbejdsløshed, men det rigtigste var, såvidt vides, arbejdsmodvilje. Hjælpen havde i en årrække udstrakt sig til flere tusinde kroner, og sognerådsformanden havde gransket over, hvorledes man kunne slippe for den store udgift på de årlige budgetter, og han fandt ud af, at manden var født udenfor ægteskab, og en indgående afhøring af manden blev foretaget, og den viste, at

han ikke havde erhvervet sig en forsørgelseskommune ved et uafbrudt 5-årigt ophold i en sådan, og det var heller ikke tilfældet i opholdskommunen på det tidspunkt, da hjælpen var bleven tilstået, og så kunne jo kun moderens opholdssted på 10 måneders dagen før fødselen blive afgørende som forsørgelseskommune. Og det skyldtes kun et rent tilfælde, at sognerådsformanden fik forevist en gammel skudsmålsbog fra moderens tid, og uagtet at den kun indeholdt et par løse blade, var det nok til at bevise, at moderen på 10 måneders dagen havde haft ophold i en vestjydske købstad, og dette ophold var af en sådan varighed, at enhver tvivl kunne udelukkes, og på grundlag heraf blev der nu fra sognerådet indledt sag mod den pågældende købstad om at tage familien hjem, men det lykkedes ikke i første omgang.

Amtet, der fik sagen til kendelse, gav sognerådet medhold i, at betingelserne for hjemsendelse var tilstede, og den endelige kendelse herom blev truffet af Indenrigsministeriet, hvorefter familien også omgående blev hjemsendt til købstaden.

Fra sognerådets side blev der nu indhentet en udtalelse fra en overretssagfører om eventuel sagsanlæg mod købstaden til refusion af den ydede hjælp, der havde andraget noget over 30.000 kr., men et sagsanlæg blev dog frarådet, idet sagføreren tilrådede sognerådet, som han havde udtrykt det: „Tag hjem og vær glad for, at De kom af med familien.“

RAVSAMLERE OG RAVSLIBERE VED JYLLANDS VESTKYST

Af pens. politiass. *N. Jensen Dam*

SOM indledning til nærværende artikel bør vel først nævnes, hvad *rav* er? – og herom findes i Allers illustrerede Konversationsleksikon af 1898 følgende:

– Rav (Bernsten) et i forskellige nuancer fra gulhvidt til rødbrunlig farvet gennemsigtsstof, der især findes skyllet i land på Østersøens kyster, navnlig i Nordtyskland og ved Vesterhavets kyst i Jylland eller, som på den preusiske kyst fiskes op fra havbunden. Det er meget let, kun lidt tungere end vand, er hårdt, men temmelig sprødt og kan antage en overordentlig smuk politur, hvorfor det fra ældgammel tid er bleven anvendt til perler, smykker og forskellige ravarbejder, i Jylland er der således ikke sjældent i moser blevet fundet store mængder af rav, der var forarbejdet på forskellig vis i Nordens såkaldte yngre stenalder, også fra den senere bronze- og jernalder haves talrige fund, der viser, at dette stof har været anvendt og skattet til prydelser.

I vor tid er ravet langt mindre yndet, men finder dog en ikke ringe anvendelse til forskellige udskårne smykkearbejder, til pibespidses, cigarrør o.s.v., ligeledes benyttes det til røgelse, til fremstilling af ravfernis, ravolie, ravsyre o.s.f.

Rav er forstenet harpiks, der er flydt ud af en tidligere jordperiodes nåletræer, undertiden findes der inde i ravstykkerne fuldt bevarede insekter og andre leddyr af arter, der nu er helt uddøde, og som i levende live er blevet indesluttet i den da flydende masse. Ved tør destillation af rav fås ravolie og ravsyre, der anvendes i farmacien.

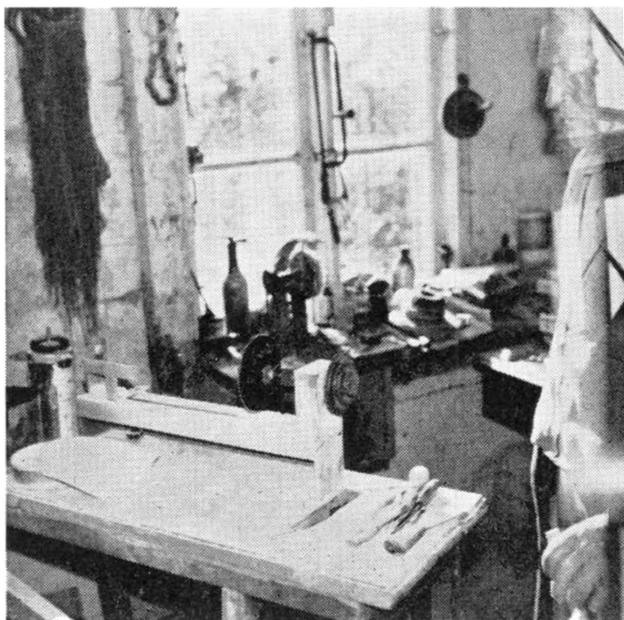


Jens Christian Jensen ved sit drejebord

Det kan heraf uddrages, at rav fra den ældste oldtid, længe før noget skriftlig foreligger, men dog sikkert konstateret ved arkæologiske fund, har været eftertragtet af den tids beboere langs Vestkystens strande. Rav blev også på den tid benyttet som handelsvare, idet det blev „tusket“ bort til oversøiske lande med metaller af forskellig art, som vor land ikke havde råstoffer af.

At samle rav ved havet har helt siden holdt sig, og det er stadig en hobby for mange, både kvinder og mænd, at samle rav, og selv børn lærer fra små at få øje på rav, når de færdes ved havet.

Under min færden ved havet en tidlig marts morgen i dette år omkring ved 7-tiden observerede jeg fire lygter bevægende sig under Bovbjerg efter Harboøre, og da de kom mig nær, viste det sig at være fire børn, som gik og lyste i brændingen med hver sin stavlygte. På mit spørgsmål om, hvad de søgte? svarede de: „Vi finder rav!“ På yderligere spørgsmål, om det



Jens Christian Jensens pudse- og slibebord

kunne findes ved kunstig lys? svarede de: „Ja, for det lyser igen.“ – Rav reflekterer på lys.

Strandfoged Peder Kvistborg Larsen, Ferring, har fortalt mig, at der en dag i 1963, efter nogen dages storm, var skyllet store mængder rav ind under Bovbjerg, og der blev en sådan jagt efter det, at der formelig blev „slagsmål“ for at komme til. Børnene fik fri for skole, og alle skulle samle rav, og der blev den dag samlet for mange hundrede kroner.

Rav forekommer særlig efter vestenstorm med kraftig understrøm, og en pludselig vinddrejning mod sydøst, og samtidig faldende vandstand. Bølgerne fravrister da havbunden tang og hermed også rav, og det driver ind sammen med tang og andet letflydende materiale, og det aflejrer sig sammen med tang – særlig blæretang – på strandbredden, og da det er lettere end grus og ral, findes det fortrinsvis i eller under den bremme, som tangen danner.

Rav er ikke noget, som skal afleveres til strandfogeden eller

politiets hittegods, det er fra oldtiden en hævdvunden skik, at den, der finder rav, ejer det.

Det er muligt, at opsamling af rav har en forbindelse med fiskeriet, da det, ligesom fisk, er noget havet afgiver, og det er at betragte som bjergerens ejendom.

Der har dog engang i stavnsbåndstiden været noget om, at rav skulle afgives til strandejeren – herremanden – se herom: Hardsyssels Årbog, bind 59, side 49 – Alfred Kaae – Rysensstens restancelister, „desuden skyldte folk ved havsiden 122 lod rav“. Det var 1792, og på det tidspunkt ser det ud til, at i hvert fald en del af det opsamlede rav skulle afgives til herremanden.

Det må også på den tid have haft nogen betydelig værdi, da det er opgivet i vægtenhed som sølv, nemlig lod.

Ravsliber Jens Christian Jensen, der er født 1903 i Lomborg, gift med Kirstine Larsen Underbjerg – en broderdatter til digteren Thøger Larsen – bor på Gellerodde i Tørring sogn. De blev gift i 1927 og købte da et lille hus på Gellerodde, og Jensen ernærer sig som teglværksarbejder. Ved siden af sit erhverv har han for godt 30 år siden begyndt at arbejde med ravsliberi som hobby, og jeg lader ham selv fortælle herom.

– For blot 20 år siden var man altid sikker på at finde et stykke rav, hvis man spadserede en tur langs Vesterhavet, men i dag er rav ved at være en sjælden vare. Det kniber mere og mere for mig at skaffe tilstrækkelig med rav.

I mine unge dage, mens min hustru og jeg var forlovet, kom jeg stadig til Gellerodde, og i den tid samlede jeg et parti rav – ene store stykker – på ca. 30 pund, og det var så dyrebart for mig, at jeg gav min unge hustru besked om, at i tilfælde af ildebrand, skulle hun, næst efter børnene – sørge for at bjerge kassen med ravet.

I 1928 fik jeg interesse for selv at bearbejde rav, og jeg kom til at lære det ved en gammel – nu afdød – mand, Peder Ørnskov, Harboøre, som havde været ravsliber al sin tid. Det tog lidt tid, inden jeg fandt frem til den rette fremgangsmåde.

Jeg ville godt ønske, jeg i dag havde haft blot halvdelen af det rav, som gik i brokkassen.

Er det vanskeligt at arbejde med rav?

Med lidt håndelag, dobbelt så megen øvelse, men særlig en god portion tålmodighed, er det såmænd ikke så slemt endda.

Det største arbejde ligger i afpudsning af de rått tilfilede ravstykker, men her gør et stykke vadskeskind og lidt kalk underværker.

For at lette arbejdet med tilfilningen og boringen af ravstykkerne, havde jeg først fremstillet en gammel spinderok som arbejdsbord, og det fungerede udmærket, men siden har jeg af en gammel trædesymaskine lavet mit nuværende arbejdsbord, og det er endnu bedre end det af spinderokken. Yderligere har jeg slibeboard og pudseboard, som jeg også selv har fremstillet.

Det, jeg fremstiller, er særlig perlehalskæder, manchetskapper, øreklips, hjerter og andre vedhæng til halsbånd og halskæder.

Varerne, som jeg sidder og bearbejder i al min fritid, samt om vinteren, sælger jeg om sommeren til turister o. l. For ca. 20 år siden fik jeg en pæn lille eksport til Amerika. Denne eksport startede med, at en dansk-amerikaner et par gange i sommerens løb tømte mit lager for færdige ting, og yderligere bestilte han en række færdige ting – forskellige smykker – som han fik med hjem til Amerika.

Om jeg selv har været ude at sælge ved omløb?

Ja i 1933 og deromkring, særlig når det kneb med indtægter, og ravlageret var i orden, tog jeg tasken over skulderen og vandrede omkring og solgte, hvad jeg kunne, men det var dog kun indenfor Ringkjøbing amt. Nu vandrer jeg ikke mere, og der bliver mindre og mindre rav, og det, der nu findes, er meget dyrt.

I de første år fandt jeg udelukkende ravet ude på spidsen af Gellerodde, men også der er det nu sjældent at finde rav.

Af særlig sjældne og værdifulde ravsmykker har jeg forarbejdet et halsbånd til min hustru, deri findes to perler med

indkapslede dyr, i den ene to fluer, og i den anden en myre, og yderligere har jeg forarbejdet to vedhæng, hvoraf det ene har en indkapslet flue med udspilede vinger, og det andet et stykke træbark. De er også begge bleven min hustrus ejendom.

Folkepensionist Christian Krarup Jensen, 80 år gammel, som nu bor på De gamles Hjem i Lemvig, har boet i Ferring fra 1908 til 1956. Han var gift med Agnes Louise Jørgensen, datter af Thor Jørgensen, Ferring, der altid havde arbejdet som ravsliber.

Krarup ernærede sig som formand ved Vandbygningsvæsenet, men da hustruens slægt, både faderen og hendes brødre, var ravslibere, fik Krarup lyst til at arbejde med sliberiet som hobby i fritiden, og han begyndte i 1922 og arbejdede hermed til 1959.

Han har kun selv undtagelsesvis samlet rav, da han ikke havde tid dertil, og i den fritid, der kunne blive, skulle han slibe, og han har derfor altid måttet købe det rav, han skulle bearbejde.

Han har ikke selv været ude at sælge – alt det, han fremstillede, blev solgt om sommeren fra en kiosk ved hans ejendom på Bovbjerg, særlig til turister og badegæster.

Han fortalte, at han til at begynde med kunne købe 1 pund rav for 12 kr. – men nu koster det omkring 400 kr. – pundet.

Krarups svoger, Gunnar Jørgensen, der nu er død, solgte ravvarer ved omløb for en broder i Ferring, men han blev for mange år siden taget af politiet på Sjælland, og han fik sin beholdning beslaglagt, da han var mistænkt for ulovlig omløben, men han fik hele sin beholdning udleveret igen, efter at det var bleven godtgjort, at de varer, han gik med, var fremstillet som husflid.

Ravarbejdet bliver mere og mere sjælden som husflid, men der findes dog stadig både ravsamlere og ravslibere langs vestkysten, og havet afgiver også mindre rav end tidligere, og dette bevirker igen, at det, som inddriver, bliver meget dyrt.

Til Krarups oplysning om svogeren, der blev mistænkt for ulovlig omløben, kan jeg meddele følgende:

Omkring 1930 fik jeg i min tidligere tjeneste som politimand tilstillet en sag fra en sjællandsk politikreds – så vidt jeg nu erindrer var det Slagelse – og den gik ud på, at foranledige undersøgt, om de pågældende ravvarer var fremstillet som husflid og da under hvilke nærmere omstændigheder.

På det tidspunkt havde jeg fået kendskab til forannævnte Peder Ørnskov, Harboøre, samt Krarups svigerfader Thor Jørgensen, Ferring, og den måde, de udøvede arbejdet på, og jeg var således i stand til at give en meget detaljeret fremstilling af at ikke alene ravarbejdet, men også de apparater – dreje-, slibe- og pudseborde –, som de benyttede, var fremstillet som husflid, og at de hver især havde et hovederhverv ved siden af ravsliberiet.

Dette blev godtaget af den sjællandske politikreds, og Gunnar Jørgensen fik udleveret sin beholdning og kunne nu fortsætte sin forretning, til hele beholdningen var udsolgt.

På det tidspunkt kunne sådanne varer, når de bevisligt var fremstillet som husflid, frit omføres til salg over hele landet.

Sognefoged Jesper Jespersen, Fjaltring, hvis fader og bedstefader begge har været strandfogeder, har fortalt mig, at hans bedstefader Jesper Olsen, der er død i 1915, var strandfoged i Fjaltring fra ca. 1870. På den tid var der ikke ansat strandfogeder i de fire len på Bøvling Klit, men lenene blev passet i turnus – på skift – af de fire Fjaltring-strandfogeder.

Når bedstefaderen så afpatrouillerede stranden til Thorsminde, samlede han rav, og han var også ravsliber, og en meget fin ravsliber. Han havde udstillet sine varer på udstillinger både her i landet og i udlandet, og han havde flere diplomer for de udførte arbejder, men han har aldrig solgt af sine varer, de blev foræret bort til familien, og han havde således ikke noget økonomisk udbytte af sin hobby.

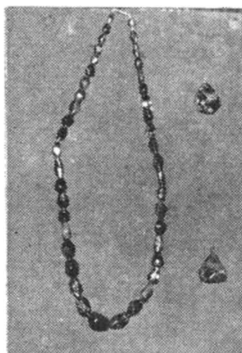
— — —

Der er i de senere år etableret virksomheder bl. a. i Skive og Holstebro, som erhvervsmæssig fremstiller ravarbejder, og

det foregår på industriel basis, idet der benyttes el-drevne maskiner.

De gamle ravslibere, som jeg foran har omtalt, leverede selv drivkraften, idet de med fødderne selv trådte dreje- og slibebænke, som f. eks. en rok eller en trædesymaskine.

N. Jensen Dam.



KONGEREJSEN 1840

Af Henry Rasmussen

I ÅRET 1840 foretog den daværende konge, Kristian den VIII, sammen med sin dronning, Karoline Amalie af Augustenborg, og en stab af hoffolk, en rundrejse i provinsen.

Når man så her godt og vel 100 år efter, anno 1966, drager en parallel mellem vore nutidige kommunikations- og samfærdselsmidler, og på den anden side, ved studium af gamle arkivalier, får et indblik i hvilket kolossalt administrationsapparat, der blev sat i gang for at tilrettelægge transporten af den kongelige ekvipage med følge, så imponeres man uvilkårligt over den tidsmæssige præcision, hvormed rejsen blev gennemført.

Her er så den detaljerede plan for turen rundt i Danmark:

*Deres Majestæter Kongens og Dronningens Reiserute
i Julii Maaned 1840.*

Mandagen den 13. Julii: Afreise fra Sorgenfri Kl. 7 over Roskilde til Sorøe, hvor allerførst hannem agter at indtræffe Kl. 7 Eftermiddag.

Tirsdagen den 14. Julii: Kl. 8 fra Sorøe over Nyborg til Odense, hvor allerførst hannem agter at indtræffe Kl. 9 om Eftermiddagen. Deres Majestæter forbliver i Odense til

Fredagen den 17. Julii om Morgenens, hvor der fortsættes over Middelfart til Fredericia og videre til Weile.

Lørdagen den 18. Julii om Formiddagen fra Weile til Horsens.

Mandagen den 20. Julii: Kl. 8 til Aarhus (den 21. til Grevskabet Frisenborg, samme Aften igen til Aarhus.

Onsdagen den 22. Julii: Fra Aarhus til Randers.

Torsdagen den 23. Julii: Afreise fra Randers Kl. 11 Formiddag til Wiborg.

Fredagen den 24. Julii: Fra Wiborg over Holstebro til Lemvig.

Lørdagen den 25. Julii: Kl. 5 Morgen til Aggerkanalen, hvorfra køres tilbage til Lemvig. – Hendes Majestæt Dronningen til Bovbjerg og tilbage igen til Lemvig. Herfra afreise over Holstebro til Wiborg.

Søndagen den 26. Julii forbliver Deres Majestæter i Wiborg.

Mandagen den 27. Julii: Afrejse til Silkeborg.

Onsdagen den 29. Julii: Afreise til Weile.

Torsdagen den 30. Julii: Afreise fra Weile over Kolding til Christiansfeldt.

Fredagen den 31. Julii: Afreise fra Christiansfeldt over Hadersleben til Apenrade.

Lørdagen den 1. August: Fra Apenrade over Sønderborg til Augustenborg.

Tilbagereisen til København foregik herfra med skib.

Det kongelige følge bestod af 22 højtstående personer og officerer, samt 4 kongelige laquaier, 12 kavallertjenere, 3 hofdamer, 1 kammerjomfru, garderobepige, 3 damejomfruer og en jomfrupige, samt en kjøkkenmester. Rejsen varede 20 dage, og var i alle detaljer tilrettelagt i forvejen, idet der overalt var udskrevet mandskab med heste til at forestå den kongelige befordring fra sted til sted på turen.

Gårdmændene skulle således stille på et nærmere angivet sted eller by med ialt 66 par forspandsheste for at viderebefordre den kongelige suite til næste skiftested, gerne ca. 2 mil. De udskrevne hesteforspand skulle ligeledes nogle dage i forvejen møde til præsentation for en særlig kommission til godkendelse.

Da der i det år, rejsen blev foretaget, endnu ikke fandtes sogneråd eller sogneforstandere her i landet, kan det vel nok have en vis interesse at få konstateret, hvorledes udskrivning af kuske og heste foregik. Ægtekørsel var jo almindelig på

denne tid, også uden for hvad der kom ind under almindelig hoveri under herremændene. Udskrivning til ægtkørsel skete da ved almindeligt ombud, og pligt til kørsel havde da enhver bonde, der havde egnede forspandsheste. Disse blev registrerede hos sognefogeden, og listen over disponible heste for den nordlige del af Ringkøbing amt ser således ud:

Estvad	19 par	Hjerm	39 par	Flønder	22 par
Rønbjerg	7 –	Gjørding	8 –	Møeborg	16 –
Sevel	48 –	Boerberg	40 –	Guddum	33 –
Ryhde	23 –	Mejerop	21 –	Fabjerg	27 –
Sahl	41 –	Nees	12 –	Nr. Lem	16 –
Eising	27 –	Ramme	21 –	Humlum	16 –
Hodsager	5 –	Fjaltring	17 –	Resen	18 –
Hadderup	26 –	Trans	10 –	Nr. Nissum	35 –
Tvis	14 –	Ferring	12 –	Sdr. Nissum	22 –
Gimsing	15 –	Dybbe	21 –	Madum	11 –
Nauer	12 –	Houe	24 –	Stabye	31 –
Wejerum	27 –	Wandborg	30 –	Ulfborg	31 –
Maabjerg	15 –	Engberg	11 –	Idum	14 –
Ølbye	8 –	Hyggum	22 –	Raasted	10 –
Asp	10 –	Harboør	13 –	Nr. Felding	7 –
Handbjerg	9 –	Heldum	6 –	Wind	8 –
Fousing	6 –	Tørring	26 –	Winding	17 –
Wem	8 –	Rom	13 –	Huusbye	17 –
Sir	7 –	Lomborg	22 –		
Buur	6 –	Bouffling	31 –		

Som et led i planlægningen af kongens rundrejse modtog amtsforvalteren i Holstebro, hr. justitsråd Skjerbeck nogle dage i forvejen da en skrivelse med følgende ordlyd:

„Nørre Jyllands Generalkommando Kontor i Fredericia har under 7de d. M. tilskrevet mig saaledes:

Idet jeg efter hans kgl. Højhed den kommanderende Generals naadigste Befaling har den Ære at tilstille det kgl. Amtshus en Afskrift af Deres Majestæters Kongens og Dronningens Reijse Route for Jylland, skulle jeg ligeledes efter naadigste Befaling anmode det kgl. Amtshuus, om til Befordring for Hans Kongelige Højhed, samt de som paa denne Reise ledsager Deres Majestæter, at ville tilsige de nødvendige Forspandsheste, hvor samme afgives af Ringkøbing Amt, hvilke

Forspand maatte overalt møde paa samme Tid og Sted, hvor det til Hans Majestæt Kongens Befordring maatte gjøres nødig.

Dette meddeles hermed tjenstlig Deres Welbaarenhed til behagelig Efterretning og videre Foranstaltning.“

F. von Tillich.

Den videre foranstaltning i ovennævnte tjenstlige skrivelse fra amtmanden til amtsforvalteren bestod herefter i, at denne skulle viderebesørge meddelelsen til de respektive sognefogder under hans område, hvorefter de pågældende sognefogder igen skulle meddele de kørselspligtige bønder indenfor sit sogn at give møde på en nærmere angiven tid og sted.

Den kgl. kortege, som udgik fra Sorgenfri slot den 13. juli bestod da af følgende personer:

Hans Majestæt Kong Kristian den VIII.

Hendes Majestæt Dronning Karoline Amalie af
Augustenborg.

Hans kgl. højhed Kronprins Frederik.

Overstaldmester, Greve Danneskiold-Samsøe.

Ceremonimester, Kammerherre von Levezau.

Hofchef for hendes Majestæt Dronningen, Kammerherre,
Grev Blücher-Altona.

Generaladjutant, Kammerherre, Oberst von Evald.

Geheime-Etatsraad, Statssekretair Adler.

Cabinetssekretair, Etatsraad Feddersen.

Cancelliadjutant, Etatsraad Lange.

Committeret i Rentekammeret, Etatsraad Lund.

Kongens Adjutanter: Kammerjunker von Bardenfleth.

— Kammerjunker von Blücher.

Kapitain Zartmann.

Kapitain Fensmark.

Canselliraad Hofgaard.

Kammerraad Hansen.

Reisecirurg, Bataillonskirurg Wicsenen.

Kancellisekretair Trap.

Kancellisekretair Mühlenfleth.

Cand. jur. Sally, Sekretair for Kammerherre von Levezau.

Kiøkkenmester Casadaban.

Kammertjener Hansen.

Kammerlaquai Glase.

Garderobebetjent Rauth.

4 kgl. Laquaier.

12 Cavaliertjenere.

Kammerfrøken von Waltersdorff.

Hofdame, Frk. von Krog.

Hofdame, Frk. von Zytphen.

Hendes Maiestæt Dronningens Kammerjomfrue.

En Garderobepige.

3 Damejomfruer.

1 Jomfrupige.

Hele dette følge blev fredag den 24. juli kl. 6 morgen modtaget ved amtsgrænsen ved Hagebro af amtmand von Tillich, Ringkøbing, og justitsråd Skierbeck, Holstebro.

Et hesteskifte fandt sted, og 66 par nye heste befordrede nu den kongelige suite videre til Skaue, hvor et nyt hesteskifte fandt sted kl. 7. Skifterne foregik herefter som følger:

Fredagen den 24. Julii: Kl. 2 Efterm. fra Holstebro til 2 Milepælen paa Vejen til Lemvig.

Kl. 3 fra 2 Milepælen til Lemvig.

Løverdagen den 25. Julii: Kl. 3 om Morgenen fra Torvet i Lemvig til Erik Langer paa Harboøer.

Kl. 4 fra Erik Langer til Pælediget ved Agger.

Kl. 6 fra Agger til Erik Langer.

Kl. 7 fra Erik Langer til Lemvig.

Kl. 12 fra Lemvig til 2 Milepælen ad Holstebroevejen.

Kl. 1 fra 2 Milepælen til Holstebro.

Kl. 2 fra Holstebro til Skaue.

Kl. 3 fra Skaue til Hagebro.

Hermed var besøget indenfor Ringkøbing amts grænser afsluttet, og de kongelige fortsatte videre ned gennem Jylland, som planlagt.

For at give en orientering om, hvordan alting var planlagt forud i alle detaljer, skal jeg her medtage en navneliste på de af egnens bønder, der skulle afgive befordring for den kgl. suite på strækningen fra Holstebro til Skave den 25. juli kl. 2 eftermiddag:

Justitsraad Skierbecks Vogn: 2 Par Heste.

No. 1 ved Stangen: Idom Præstegaard.

No. 2: Niels Qvistgaard, Mundberg.

Amtmand von Tillichers Vogn: 2 Par.

No. 1 ved Stangen: Wille til Sophienlund.

No. 2: Blesbjerg i Raasted.

Deres Maiestæters Reisekaret: 3 Par.

No. 1 ved Stangen: Knud Stroustrup, Idom.

No. 2: Vinding Præstegaard.

No. 3: Christen Sønderbek i Idom.

Hs. Kgl. Højhed Kronprinsens Vogn: 3 Par.

No. 1 ved Stangen: Lauralyst, Tvis.

No. 2: Anders Kier i Winding.

No. 3: Søren Siirgaard, Siir.

1. Vogn, med Kammerfrøken Waltersdorff: 3 Par.

No. 1 ved Stangen: Peder Madsen, Hestberg.

No. 2: Jens Ormstrup, Idom.

No. 3: Niels Æstrup, *ibid.*

2. Vogn, med Overstaldmester, Greve Danneskiold: 3 Par.

No. 1 ved Stangen: Anders Simonstrup, Idom.

No. 2: Jørgen Svendstrup, Winding.

No. 3: Peder Nyboe, Tvis.

3. Vogn, med Kammerherre von Levezau: 3 Par.

No. 1 ved Stangen: Peder Jørgensen, Idom.

No. 2: Hans Lund i Winding.

No. 3: Christen Jensen, Nørlund, Maabjerg.

4. Vogn, med Statssekretair Adler: 2 Par.

No. 1 ved Stangen: Christen Munksgaard, Siir.

No. 2: Wegen Mølle.

5. Vogn: 3 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Poul Windgab, Wind.
 - No. 2: Nørgaard, Idom.
 - No. 3: Jens Kirkegaard, Maabjerg.
6. Vogn, med Etatsraad Lange: 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Knud Siig, Raasted.
 - No. 2: Øgelstrup.
7. Vogn, med Kammerherre Bardenfleth: 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Mads Gammelraasted, Raasted.
 - No. 2: Gaardhøie, Maabjerg.
8. Vogn, Hs. Maiestæts Adjudanter: 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Christen Pedersen, Idom.
 - No. 2: Laurs Tamstrup, *ibid.*
9. Vogn, 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Rasmus Skaaning, Felding.
 - No. 2: Peder Harrestrup, *ibid.*
10. Vogn med Dronningens Kammerjomfruer: 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Christen Kleinstrup, Winding.
 - No. 2: Poul Søndergaard, Windbye.
11. Vogn med Hofdamernes Jomfruer: 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Krogsdal.
 - No. 2: Iver Gammelstenum, Raasted.
12. Vogn med Kongens Kammertjener: 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Stenumgaard.
 - No. 2: Poul Svendstrup, Winding.
13. Vogn med 2 Laquaier: 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Christen Sandfær, Wind.
 - No. 2: Christen Hinkier, Winding.
14. Vogn med Kjøkkenmester Casadaban: 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Anders Ramskou, Winding.
 - No. 2: Christen Skindberg, Felding.
15. Vogn, Pakvogn, 2 Par.
 - No. 1 ved Stangen: Henrik Tvislund, Tviis.
 - No. 2: Poul Lægsgaard, Winding.

16. Vogn, Pakvogn, 2 Par:
No. 1 ved Stangen: Niels Tjagvad, Winding.
No. 2: Iver Meldgaard, *ibid.*
17. Vogn, Pakvogn, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Peder Møller, Maabjerg.
No. 2: Laurs Morre, Tviis.
18. Vogn, Pakvogn, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Jens Bødker, Maabjerg.
No. 2: Anders Skautrup, Tviis.
19. Vogn, Tjenervogn, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Peder Blesbjerg, Raasted.
No. 2: Staushede. (Feldingholm).
20. Vogn, 1. Reserve, 1 Par.
1 Vogn med Agestol, hertil må vælges således,
at No. 1 kan medtage Vognen.
Christen Uhlund, Tviis.
21. Vogn, 2. Reserve, forbeholdt Kronprinsen, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Sønderbygaard, Handberg.
No. 2: Poul Jonge, Winding.
22. Vogn, 3. Reserve, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Anders Lindholt, Tviis.
No. 2: Jens Grydholt, *ibid.*
23. Vogn, 4. Reserve, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Jens Maygaard, Tviis.
No. 2: Didrik Grønbek, *ibid.*
24. Vogn, 5. Reserve, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Anders Boutrup, Felding.
No. 2: Christen Meldgaard, Maabjerg.
25. Vogn, 6. Reserve, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Anders Uhre, Tviis.
No. 2: Mogens Dahl, *ibid.*
26. Vogn, 7. Reserve, 2 Par.
No. 1 ved Stangen: Søren Wium, Maabjerg.
No. 2: Dahl, *ibid.*

Efter her at have givet denne detaillerede oversigt over den for rejsens gennemførelse fornødne og forbundne administration, bare for en kortere etape, vil man kunne forstå, hvor mange bønder der har været tilsagt til denne ægtkørsel provinsen rundt, når der fandt hesteskifte sted for hver ca. 2 mil (15 km).

Blev der saa betalt noget som vederlag for denne ydelse? Noget konkret herom har jeg ikke kunnet opspore, men at der til kuskene er blevet udbetalt drikkepenge, er der flere vidnesbyrd om.

Følgende lille skrivelse, som samtidig fortæller, at der blev udbetalt drikkepenge, og at der også kunne være nogle blandt de kørselspligtige, der tog sig tilsigelsen temmelig let.

Skrivelsens ordlyd er som følger:

„I Anledning af Deres Velbaarenheds behagelige Skrivelse af 13de d. M. undlader jeg ikke hermed at meddele, at de 3 Mænd, som med deres Heste forlod Agger Kanal uden Tilladelse af den derværende Opsynsmand med Hs. Maiestæt Kongens Ophold sammesteds, endskjønt de skulle have gjort Befordring med Hs. Maiestæt tilbage til Langer, aldeles bør udelukkes fra Andeel i Drikkepengene.

Iøvrigt kan jeg med Hensyn til Kobberholms Skrivelse til Deres Velbaarenhed ikke lade ubemærket, at der ikke er mig noget Lovbud bekjendt, som kunne være til Hinder for, at bemeldte J. Kobberholm, naar han skal afgive Befordring for Hs. Maiestæts Suite bliver tilsagt af Sognefogden“.

Ringkjøbing Amtshuus, den 17. August 1840.

F. von Tillich.

Til Amtsforvalter, Justitsraad Skjerbeck.

— — —

De kongelige fik iøvrigt overalt, hvor de kom frem på denne tur, en begejstret modtagelse, og ved hjemkomsten til København var begejstringen så stor, at befolkningen spændte hestene fra den kongelige vogn, og trak derpå selv majestæternes vogn til Amalienborg slotsplads.

DEN SPRINGENDE OVN

En sagnforklaring

Af August F. Schmidt †

FRA mange Egne af Danmark kendes Overlevering om fritliggende, primitive *Bageovne*, der på Afstand kunde se ud som små Jordhøje. De var almindelige både ved Gårde og Småhjem, og de var kendt til henimod Slutningen af forrige Århundrede.

Man opførte Ovnene på den Måde, at man tog nogle Tørv og lagde sammen i Form af en Ovn, så klinede man et forsvaret tykt Lag Ler udenpå, derefter stak man Ild i Tørvene, der så brændte langsomt. Når de var udbrændte, var Leret tørret, og så stod Ovnene der. Meddelt o. 1895 fra *Vedersø* af Lærerinde Maren Bonde ¹⁾. Af Hensyn til Brandfaren var Ovnene hyppigt opførte i nogen Afstand fra Beboelseshusene. En gammel forladt Ovn, hvis Ruinrester dannede en lille Forhøjning, kunde give Anledning til Samtaler, og der kunde knyttes Sagn til sådan en fordums Ovn, især hvis dens Beliggenhed var noget mærkelig. Det forholder sig da også således, at der findes et særegent Sagn om formentlige gamle, forladte og sammensunkne Ovne. Sagnet, der hos *E. Tang Kristensen* udgør en lille Sagntype for sig selv under Betegnelsen: „Flyttede Ovne“ ²⁾, er optegnet allerede i 1667 i en Præsteindberetning til *P. Resen* fra Præsten og Ordsprogssamlere *Peder Syv* (1631-1702) i Hellested på Stevns. I Nutidsoptegnelser er Sagnet overleveret fra Krarup Sogn (Midtfyn) ³⁾, fra Bjerling mellem Randers og Viborg ⁴⁾ og fra Hove og Råsted mellem Lemvig og Ulfborg. Herfra er fire Optegnelser ved *Evald Tang Kristensen*. Disse skal vi nu stifte Bekendtskab med.

„I *Hove* (Vandfuld Herred) ved Lemvig boede en gammel kone, der hed Ellen Bredkjær, og var ret en pulverheks.

Hun havde en dreng ved sig, der efterhånden fik nogle af hendes kunster lært. Så var det en gang hun flyttede og vilde da gjerne have sin gode ovn med sig, at hun sagde til drengen: „Tag nu et ris, dreng, for jeg lægger et tøj på ovnen og trækker med den, så skal du gjenne på den, men du må passe på ingen ting sige“. Så trak hun af med den, men når den blev krodden (stædig), piskede drengen på den. Således blev de ved et stød, til de kom til åen, der løber gennem Hove. Her ville den ikke over, men drengen han piskede på, til den også gav et forfærdeligt hop over åen, som ikke er så meget smal på dette sted. Da sagde drengen: „Det var da et Fandens spring af en lerovn!“ Og kvas! den væltede ud fra hinanden og lå der på den østre bred, fortæller en gammel mand, der selv har lejet eng der ind til og set denne lerknold ligge på naboengen. Nu blev kjællingen vred på drengen, og hun var hård ved ham herefter . . .“⁵)

Denne Optegnelse har Evald Tang Kristensen hentet fra Svend Grundtvigs Samlinger, så den er den ældste af Meddelelserne fra Egnen.

I en anden Optegnelse, meddelt af Niels Lisbjerg, Hove, fortælles om Ellen Bredekjær, at hun i Hove kom i den største Armod, endda hun var en ægte Troldeks. Hun løb fra det hele og kom så til at bo i et bitte Hyssel, der hørte til Vadskærgård i Tørring Sogn. Det var som et Hus, de havde at gjenne Fårene ind i, og hun havde en kjælle selvråds Knægt med sig derind. „Da hun nu havde fået huset standet så nogenlunde, kan hun jo forstå, det vilde ikke koste så lidt at få en ovn banket sammen, og sådan én manglede hun. Men hun havde en forfærdelig god ovn på Bredekjær, som hun yndede så godt, og så bestemmer hun, at den skal hentes. Den kunde nu ikke lade sig hente om dagen, de skulde have natten til det, og hun får drengen med sig. Så får hun en strikke på den og skal til trækken, og drengen har en pisk at gjenne på den med, når den bliver kræven (stædig). Men de må ikke sige et eneste ord. Da væggene var faldne ned, kunde de let få den ud af huset, og de slæber af med den, og det går helt

herligt, til de kommer til åen, der er mellem *Hygum* og *Tørring*, dér bliver den kræven. Kjællingen hopper over, og hun rykker, men nej. Så kommer turen til drengen. Han giver et skrald på den, og så stier den over som en loppe i en bøtte sur mælk. Da slår han en stor flanni (latter) op og siger: „Det var endda et Fandens spring af en lerovn!“ og det ord er endnu et mundheld der nede. Men ovnen bliver standende og vil nu ingen steder, og står der da endnu, knoppen kaldes Ellen Bredekjærs ovn den dag i dag, og har vel stået her i hundreder af år . . .“⁶⁾

„I *Råsted* (Ulfborg Herred) ved Holstebro var der en gang for mange år siden en gård, der brændte, men ovnen stod hel og holden uden for gården“ . . . Nu skulde Ovnene „flyttes op på den anden side åen, og konen på gården, der kunde hekse lidt til husbehov, syntes, der var megen ulejlighed spart, hvis de kunde få ovnen flyttet hel op, hvor den ny gård skulde stå, men det skulde gøres stiltiende og om natten. Så en nat satte kjællingen et tøj på ovnen og gav datteren en pisk i hånden til at gjenne på den med. Det gik godt, til de kom til åen, da skulde pigen slå rask til, for at den kunde hoppe over; kjællingen sprang over i ét trin, og ovnen gjorde også et vældigt hop; men da kunde pigen ikke dy sig, men råbte: „Det var da et Fandens stort spring af en lerovn!“ Med det samme faldt ovnen sammen i én klump.“⁷⁾

I en anden Optegnelse hedder det, at i *Råsted* skulde en Gård flyttes fra den ene side af Åen (det var nok Lilleå), til den anden. „Så havde de en gammel lerovn, den vilde de have flyttet hel, og det kunde også ske, da konen var en heks. Hun fik et tøj på den og trak af sted med den, og pigen havde en pisk og skulde gjenne på den med. Det gik nu så udmærket; de kommer ned til åløbet, og dér træder konen først over, og bag efter kommer ovnen. Den gav et ordentligt hop, og da siger pigen: „Det var da et Fandens spring af en lerovn“. Da klaskede den sammen og faldt ned i åen i en stor dyng. Sådant gik det, fordi hun snakkede, det havde konen jo forbudt hende.“⁸⁾

Gamle forladte Ovne eller Sten- og Jorddynger, der på Afstand kunde ligne en Ovn, er Forudsætningen for det ovenanførte Sagn, henholdsvis fra Hove og fra Råsted. *Beliggenheden* af de formentlige Ovne skulde have en Forklaring, og denne blev givet i Sagnets Form. Ovnene ligger nær et *Vandløb* eller i et sådant, og så har man ment, at Ovnen ved Hjælp af en *Heks* er hoppet over Strømmen, men den faldt her sammen, fordi Drengen (Pigen), der jog på, af Forbavelse kom til at tale, men det måtte han (hun) ikke. Arbejder, der havde Forbindelse med det overnaturlige, skulde ifølge Folketroen altid finde Sted *stiltiende*, ellers kunde de ikke gennemføres.

Udtalelsen om det Fandens Spring af en Lerovn har sin nære Parallel i nogle Sagn om Skattegravning. Da man lige er ved at bjærge Skatten op af en Kæmpehøj, optræder de Underjordiske med Kogleri. Et Læs Hø forspændt med seks Kokkemænd kommer kørende. Den ene slog bagud, så Stjærten på Vognen derved gik i Stykker. Det var for meget at tie stille til, og den ene Skattegraver råber: „Det var da et Helvedes Spark af en Kok!“ Og med det samme sank Skatten i Jorden. – Der findes flere lignende Sagn, også fra Ringkøbing Amt, om uheldig Skattegravning på Grund af Tavshedsbrud, da en usædvanlig Tildragelse indtraf ⁹⁾.

Man tiltænkte Hekse Evner til at udføre de mærkværdigste Handlinger, således også at trække en Bageovn og få den til at hoppe. For den gamle Almues Bevidsthed var der følgelig intet utænkeligt i den Begivenhed, som omtales i Beretningerne om den flyttede Ovn. Det kan dog ikke være en Ovn, der er omtalt i Sagnet fra Lilleå, da man ikke byggede en Ovn ude i Vandet. Her har en Forhøjning i Strømmens Bund givet Anledning til Sagnets Tilknnytning.

Evald Tang Kristensen har med Rette anbragt Ovnsagnet i Danske Sagn VII, som omhandler Hekse og deres Idrætter.

Det naturstridige Sagn skal, som nævnt, forklare den usædvanlige Beliggenhed ved en Å eller Bæk af en formentlig Ovn. Sagnet er i sin Replik påvirket af et udbredt Skattegrav-

ningsmotiv. Tavshedsbruddet er en af Folkesagnetes Udveje, anvendelig som Forklaring på en uheldig Udgang af en særlig Handling. Sagnetes Afslutning har tilfredsstillet en Almue, der ikke havde Forudsætning for at kunne reflektere dybere over det fortalte. Det gælder her, som i overmåde megen Sagndigtning, at det, Sagnetene beretter, *aldrig* har kunnet finde Sted i Virkeligheden. Men det har sin Interesse at stifte Bekendtskab med den folkelige Evne til at kunne danne, udforme et Sagn, så det fik et Indhold med Handling i, og en Slutning, der gav Forklaring på den optænkte Begivenheds ikke heldige Udfald.

H. P. Hansen har vel næppe kendt Sagnet om den flyttede Ovn, siden han ikke nævner det i sin Bog: „Bondens Brød“ (1954), hvor han Side 60-77 omtaler talrige Ovne. Dette har givet Anledning til nærværende Redegørelse.

Endelig skal nævnes, at Talemåden: „Det var et Fandens Spring af en Lerovn“ er knyttet – med lidt forskelligt Ordvalg – til alle de kendte Sagnovne. Forudsætningen for Talemåden kan man kun gætte sig til. Det er tænkeligt, at man ved et Bygningsarbejde har skullet fjerne en Bageovn, og den kan da være blevet skubbet ned ad en lille Skrænt. Under Nedfarten har den holdt godt sammen, og ved sit Fald mod Jorden er den kommet til at trille nogle Alen ud i Terrænet, inden den brast sammen. En sådan Begivenhed kan have givet Anledning til ovennævnte Udtalelse, der er nøje knyttet til Sagnet.

NOTER

- 1) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn VII (1901), S. 200.
- 2) Smsts., S. 199-204.
- 3) August F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten (1933), S 76, 206.
- 4) E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VI (1883), S. 185-86.
- 5) E. Tang Kristensen: Danske Sagn VII, S. 200.
- 6) Smsts., S. 201-202.
- 7) Smsts., S. 200. Meddelt af Maren Bonde, Vedersø.
- 8) Smsts., S. 199-200. Meddelt af Lærer J. Søb, Gudum.
- 9) E. T. K.: Danske Sagn I (1892), S. 373-86.

SAGN FRA ULFBORG-EGNEN

Af Steffen Steffensen

Forord

Efter opfordring af Anders Uhrskov på Frederiksborg højskole 1917-18 nedskrev jeg nogle ark folkeminder og fik derigennem forbindelse med magister Hans Ellekilde, Dansk Folkemindesamling. – Under soldatertjenesten og et ophold på Militærhospitalet, Idrætshuset i København, fortsattes optegnelserne, stærkt tilskyndet af magisteren, der var soldat samtidig og året efter under en cykletur sammen med sin kone besøgte mig i mit hjem i Ulfborg. – Endnu under opholdet på Staby og vinterlærertiden i Klegod fortsattes indsendelsen af folkeminder. Det blev vel til ca. 250 ark ialt. Men i de tre seminarieår blev det ikke til noget videre – end ikke efter at H. P. Hansen havde besøgt mig – og i Sønderjylland gik det rent i stå. – Forbindelsen med de hjemlige egne kunne ikke undværes!

Men allerede først på året 1919 sendte Ellekilde ca. 50 afskrifter af mine optegnelser, dateret og kommenteret, til Storgaard Pedersen, He, daværende redaktør af Hardsyssels Aarbog. – De skulle, skrev han, tjene som eksempel på, hvad en karl på landet kunne samle i sit hjemsoqn. – Jeg blev bange og opsøgte Storgaard Pedersen en højhellig pinsedag, og vi blev enige om, at det af flere grunde var klogt at vente. – Meget af stoffet var af mindre værdi, en del bestod af „mindre høviske ting“, og endelig kunne en mængde nævne af nærliggende grunde ikke nævnes.

Og så lå bunken urørt i 45 år. – Da vågnede den tanke hos mig, om det, der i sin tid omtaltes som værdifuldt, nu helt havde mistet sin værdi, og så søgte jeg sagkyndig assi-

stance, om end med nogen bæven. – Jeg følte mig næsten forpligtet til det. – Resultatet blev, at et lille udvalg skulle trykkes sammen med en slags redegørelse.

Det var redegørelsen – og herefter følger så prøver på folkeminder. – Tidsangivelserne er efter nedskrivningen. – „Nu“ betyder 1918-19.

Ulfborg 21-1-1919. – Optegnet efter Jeppe Steffensen, fh. Naur, 73 år.

Skaderis i Lillelund

I gården Skaderis i Lillelund, der nu er nedbrudt, boede engang en mand, der hed Kræsten. Hans forældre hed „Batel“ og „Kåren“. – Kræsten lå som soldat i København, men da han så fik ende på det, var han blevet så fin i sin tale, at hans gamle forældre knap kunne forstå, hvad han sagde. – Da de en dag, kort efter at han var kommen hjem, sad ved mellem-maden, sagde han: „Jer smør er lidt smudsigt, mor!“ – „Kåren“ kunne ikke rigtig forstå, hvad det betød, og hun sagde „Hwa?“ flere gange. Men da udbrød „Batel“: „Snak dansk, Kræsten, de forstår „Kåren“ bedst!“ – Det er blevet et mundheld mellem folk siden.

Efter „Batel“ i Skaderis har man også et mundheld, der hentyder til fattige kår i hjemmet: „Hwilling og villing er Skaderis kost!“

Ulfborg 15-4-1918. – Optegnet efter Bertel Steffensen, 70 år.

Knivsmed og soldater

Min fader har fortalt mig et træk om min tipoldefader. – Han hed Rasmus Pinvig og boede her i sognet og ernærede sig som knivsmed; en stor del af året drog han Vestjylland rundt og solgte sine sager – „gik med ægtøj“, som det hed. – Det fortælles, at han engang i Holstebro by mødte en af Napoleons officerer i en smal gang. Officeren betragtede den tarveligt klædte kræmmer med foragt og udbrød: „Af vejen, bonde!“ – Dette var imidlertid for meget for Rasmus; han langede med sin mægtige egestok officeren et forsvarligt drag over nakken, så han sank til jorden.

Han var for resten altid i konflikt med soldaterne.

Ulfborg 15-4-1918. – Optegnet efter Bertel Steffensen, 70 år.

Sten må ikke flyttes

Oppe på Nørre Vosborgs gårdsplads lå der indtil for mellem ti og tyve år siden en stor sten, som havde ligget der så længe, selv de ældste kunne huske. – Den lå ikke så lidt i vejen, og forpagteren tog sig så en dag for at ville flytte den bort. Men da ejeren, etatsråd Tang, hørte det, sendte han straks bud om at lade den blive liggende; han ville på ingen måde have stenen flyttet. – Man sagde, at når der var faldet rim eller dug om natten, kunne man se spor af små fødder rundt om stenen.

(Saml. Danske Sagn III 139, nr. 717. – Tidligere ejer af Nr. Vosborg manet ned derunder.)

Ulfborg 28-6-1918. – Optegnet efter Stine Jakobsen, Ulfborg Kirkeby, ca. 75 år.

Udhugget mandehoved

På Ulfborg kirkes nordre mur, tæt ved østgavlen, findes der et udhugget mandehoved. – Om dette hoved fortalte Stine Jakobsen, at det var en herremand på Vosborg, der havde været så høj, og han havde så ladet dette hoved indhugge i højde med sit eget, når han stod oprejst. – Dette er imidlertid utroligt – dertil sidder det alt for højt.

Ulfborg 21-1-1919. – Optegnet efter Bertel Steffensen, 70 år.

Gamle Bent Kytterup

Gamle Bent Kytterup, oldefader til den nuværende ejer af gården, brændte altid store mængder af brændevin, som han solgte. Han kørte hele læs til Holstebro, hvor han fik det afsat. – Men så skete det engang, at brændevinstøjet kom i uorden, og nogle kobberrør gik i stykker, og så var der ikke andet at gøre end at køre til Holstebro med dem og få dem gjort i stand. Der var ingen nærmere, der kunne gøre det. – Han kørte så af sted. – Dengang var der ikke broer over åen som nu, og han måtte derfor køre over et „vadested“. – Men da han lige var kommen over, mødte han et par betjente, der

havde ham mistænkt for brændevinshandelen; de forlangte at få lov til at undersøge vognen. – De fandt da også kobber-rørene, men Bent påstod, at det bare var noget gammelt kobber, han ville se at få afsat i byen. Betjentene troede ikke rigtig på ham og anede nok, hvordan det var fat; men til sidst lod de ham da køre igen.

Men da han om aftenen skulle hjem, var det så mørkt, at han ikke kunne se at finde „vadestedet“. Han kørte da også ud ved siden af, hvor vandet var meget dybt. – Han slap i land, men det var nær gået galt alligevel, for han havde nogle sække kalk bag i vognen, og da de kom under vandet, kogte det forfærdeligt. Så snart han kom i land, måtte han i en fart spænde hestene fra og holde sig på afstand, til kalken var holdt op med at koge.

(Bent Bertelsen fik Kytterupgård 1803. – A. K.)

Ulfborg 12-6-1918. – Optegnet efter Bertel Steffensen, Kirstineberg, 70 år.

Fra Sønder Vosborg

Min fader tjente tre år på Sønder Vosborg: 1868-70. – Nogle år før havde gården skiftet ejer, idet den gamle havde hængt sig. – Han havde imidlertid ikke fred i graven, og ved nat-tid, sagde man, færdedes han rundt på gården, og der var mange af gårdens folk, der ikke turde vove sig uden for en dør!

Nogen tid før den morgen, de havde fundet ham hængt ude i laden, havde han været nede hos min bedstefar. Han havde fået opspurgt, at denne havde begyndt at dræne et stykke jord – noget, enkelte havde begyndt med dengang – og han ville da så gerne have et drænrør, hvis der kunne findes et, der passede ham. Han havde et mål i lommen, og røret skulle være nøjagtigt af den vidde indvendig, som målet angav. – Det lykkedes da også vosborgmanden at finde et rør, der passede. – De rør, man fik dengang, var hverken rigtig runde eller så lige som nu. – Hvad røret skulle bruges til, havde bedstefar ikke villet spørge om.

Da man mange år senere byggede gården om, fandt man indmuret netop på det sted, hvor gengangeren oftest var set, et drænrør, der var fyldt med specier. – Det var netop det rør, den afdøde havde fået nede hos bedstefar, og målet var da også taget så nøjagtigt, at specierne uden besvær kunne glide ned i røret. – Hvorfor manden havde gemt pengene der, ja, hvorfor han i det hele taget havde taget sig selv af dage, ved jeg ikke; men der er selvfølgelig en grund, som jeg endnu ikke kender. At de ældre kender en hel del mere til dette, er der ingen tvivl om.

Men siden den dag, man fandt pengene, er der ingen, der har mærket noget til spøgeriet.

Ulfborg 1919. – Optegnet efter forstander Jeppesen, Staby. 69 år.

Fra Madum kirke

En mand fra Staby fortæller, at han i Madum kirke var vidne til, at folk de tre første søndage, efter at de havde begravet en af deres nærmeste, ikke rejste sig under gudstjenesten, når præsten lyste velsignelsen. – Den første gang troede han, det var folk af et andet trossamfund, men siden forstod han, at det var en gammel skik der. – Hvorfor vidste ingen!

(Kendes også fra Fur.)

ET BRYLLUP I ÆLDRE TID

Af Jens Siggaard

ET BRYLLUP i ældre tid formede sig ikke helt, som i nutiden, på gårdene her i Midt- og Vestjylland. – Min moder, der er født i året 1844, i „Ildsgård“ (det nuv. Ilskov), fortalte mig i sin tid noget om, hvordan et bondebryllup foregik for 100 år siden eller mere. – Folk, som skulle med, blev indbudt otte dage før bryllupsdagen. – Bydemanden var en af den nærmeste familie, eller en nabo. – Når bydemanden kom ind, blev han stående ved døren, tog hat eller kasket af og sagde: „Goddaw, A ær ur o by te bøjel. A sku helsen fræ æ bruifolk o djæ foræller om I vil væ så gue o kom te bøjel hos . . . o møed o æ mån æ kl. 9 te frokost fülle møj te kjærk o hjem ijæn o så blyw o delta i æ fest“. – Der var flere dages bryllup. De unge blev indbudt til dagen efter.

Tredie bryllupsdag var for opvartere og andre, som havde hjulpet til de to første dage i bryllupsgården. – Det var skik, at fra hjem, som var indbudt til bryllup, gav man „sæ'nd“ til det hjem, hvor brylluppet skulle holdes (det var som regel brudens). Sæ'nd bestod af madvarer: Smør, æg, kød, pølser, haner og høns, mælk og fløde. De, som kom med, „sæ'nd“ fik en rund sigtekage og lidt kringler med hjem. De, der skulle møde først på bryllupsdagen, var opvarterne, dernæst spillemændene *). Når de kom, blæste de et stykke. De blev budt ind, hilste og blev budt kaffe. Så skulle de ud og se efter, om der kom nogle gæster. – For hver vogn, der kom kørende, og for hver ridende, skulle der spilles et stykke. – I forstuen

*) Folk fra egnen.

stod en opvarter, der bød en dram til hver og én, der kom – brændevin til mændene, mjød til kvinder og mindreårige børn, som var med deres forældre til festen. – Efter at være kommen ind i stuen, blev der budt til bords, som var dækket med godt, hjemmebagt brød og sigtekage, smør og æg, flere slags kogte og spegede pølser, saltet kød, rullepølse og ost, foruden godt hjemmebrygget øl og det gode gamle kornbrænde vin. Så snart et hold var færdig ved dette bord, blev de budt over til kaffebordet, der var dækket med flere slags kager og kringler, godt og hjemmebagt. – De, der ville have en kaffepunch, fik den. Spillemændene blev ikke glemt. Opvarterne skulle nok få dem trakteret. Nu var tiden ved at være nær, så folk måtte til at tænke på kirketuren. – Den gang var der næsten ingen, som havde fjedervogn på disse hedeegne. Nogle havde et par stykker jern anbragt under agestolen, der var af træ. Disse jernstykker kunne fjedre lidt. I hver af dem var anbragt en jernkrog, som var til at haspe på oven i vognkassen, andre havde runde jernstænger anbragt på overkanten af vognkassen, sådan at der kunne spændes læderremme fra agestolen derpå. Agestolen var som regel udstoppet og med hynder. Vognen var smurt og vasket. Sele-tøjet var fint pudset til festen. Hestene var også for det meste pyntet, halerne flettet og opbundet, mankerne flettet med hvidt og rødt garn. Forridernes heste var særlig fint pyntede. Af forridere var der 4-6 efter gæsternes antal. Når vognene var færdige til at køre og forriderne ankomne, var der én, som skulle ordne rækkefølgen i hvilke vognene skulle køre til kirken. Forriderne holdt i en række ved siden af hinanden. Disse forridere var bønderkarle. Bønderne var slet ikke så glade ved at aflevere en hest til dette formål, da det var en tortur for hestene, men det lod man sig jo ikke forstå med. Forriderne red ud to og to efter hinanden. Spillemændene skulle på første vogn, brudepigerne på næste. På efterfølgende vogn bruden med nærmeste familie. – Dersom brudgommen ikke kom fra sit hjem til kirken og var tilstede på bryllupsgården, kom han på den følgende vogn. Næstfølgende vogn

var nærmere og fjernere familie og naboer. – Når bruden (brudgommen) steg til vogns, skulle spillemændene blæse et nummer, derefter skulle de skynde sig hen til den vogn, der skulle køre med dem. Når alt var i orden, blev der givet tegn til spillemændene. De blæste så, og forriderne red hurtig ud foran skaren mod kirken, hvorefter hele følget fulgte efter. Når forriderne kom en tur ud ad vejen, skulle de vende tilbage for at hilse på brudefolkene. Så snart det var besørget, vendte de tilbage mod kirken. De skulle have så stort et forspring, at de endnu en gang kunne vende tilbage og hilse på brudefolkene. På vejen til kirken skulle spillemændene blæse ved hver gård og hus, de kom forbi. Når brudeskaren kom til kirken, holdt forriderne side om side. Så snart det kunne lade sig gøre, skulle spillemændene af vognen og blæse for brudefolkene, mens de steg af vognen. Så hurtig det kunne lade sig gøre, skulle kusken og forriderne have deres heste spændt fra eller aflevere disse til en staldkarl, som ville sørge for dem. Forriderne og brudepigerne blev stillet op, par ved par bag hverandre. Efter dem brudeparret og den næst den kone, som havde smykket bruden og hendes mand, derefter brudeparrets forældre og nærmeste familie, og derefter de øvrige, som det passede sig. Når dette var ordnet, var der en mand, som dertil var bestilt, til at give tegn til spillemændene, der stod ved indgangen til kirkegården, færdig til foran hele forsamlingen at blæse en march at gå efter. Når de kom forbi indgangsdøren til kirken, vendte de sig om mod skaren og blev ved at blæse, til alle var i kirken. I kirken gik alt for sig omtrent som nu. Jeg hørte jo ikke præstens tale, men den var antagelig om dyd og gode gerninger. Det var i rationalistenes tid (fornuftkristendom). Efter vielsen blev der ofret af alle, som var i kirken, til præst og dejn. Når folk gik ud af kirken, skulle spillemændene stå udenfor døren, færdig til at begynde at blæse, så snart de første var i våbenhuset, og så gå foran udenfor kirkegården og blive ved at blæse, til hele følget var der. Så varede det ikke længe, inden alle vogne og forridere var der. Nu skulle brud og brudgom på een vogn. Når det

skete, blæste spillemændene, og satte sig derefter til vogns. Når alle var færdige til afgang, blæstes der igen, og forriderne sprængte afsted foran. Derefter kørte alle vogne i samme rækkefølge mod bryllupsgården som forhen mod kirken, dersom der ikke var kommen flere til. Spillemændene blæste ved hvert hus og gård ligesom før til kirken. Forriderne skulle nu til bryllupsgården, hvor de blev modtaget og be-
værtet med en kringle og en dram – og glasset beholdt de. Så skulle de tilbage og hilse på bryllupsfolkene. De viftede med glasset i hånden for at tilkendegive, at de havde været i bryllupsgården. Så tog de afsted igen, for om det kunne lade sig gøre at komme tilbage een gang til, og når brudeskaren kom tilbage, skulle de holde ved siden af hinanden, så længe brudefolkene kom af vognen. (De stakkels dyr!) – Ved ankomsten til bryllupsgården blæste spillemændene. Så snart det kunne lade sig gøre, skulle de af vognen og hen at blæse for brudefolkene, imens de stod af vognen. Efterhånden som folk kom af vognene, blev de budt hen på en kringle og dram. (Det var kun de steder, hvor de ikke havde fået dette traktement første gang, de ankom til bryllupsgården.) Nu blev der travlt for opvarterne med at få folk til bords, thi de skulle sidde eftersom de var i familie med brud og brudgom – o de tu ti. Mens dette foregik, var det skik, at spillemændene skulle ud i køkkenet til kokekone, hvor de fik alt det suppe og gode sager, de ku' sæt nier, da det jo ville vare længe, før de fik noget igen. Når så gæsterne var kommen til bords, blev middagsmaden serveret: Suppe med boller og gulerødder og brød til – man langede til store fade, som stod midt på bordet, derefter kød, som suppen var kogt på, og dertil sovs, kartofler og brød, så fulgte sødsuppe med svedsker og rosiner – o så te sidst æn goe kringel mæ sukker o bagt af bygmel, smør og fløde, og dertil et glas vin, brændevin eller mjød, eftersom de havde og folk helst ville ha'. Under spisningen skulle der spilles over borde. Når gæsterne begyndte at spise, kom spillemændene for at spille på violin – de spillede tre numre i hver stue, mens måltidet stod på. Bordtaler kendtes ikke den gang.

Mens de fik kringler med dram, kom en opvarter med en tallerken og bad om en skærv til at få vejen til kirken forbedret, f. eks. – men det var spillemandspenge, der opkrævedes på denne måde. Før man gik fra bordene, blev der somme steder sunget en salme eller fremsat en takkebøn for mad. Så snart opvarterne kunne få ryddet et par borde, blev der dækket til opvartere, spillemænd, kogekonen og staldkarlene, hvis ikke de allerede havde spist i køkkenet. Når de var færdige med spisningen, skulle opvarterne have bordene ryddet, og i storstuen o „freestou“ skulle bordene flyttes ud. Så kom tiden, da dansen skulle begynde. Når spillemændene (eller var der kun een?) fik instrumenterne stemt og brudefolkene var kommen til stede, begyndte dansen med en vals. Den skulle brudens fader danse med bruden, og derefter føre hende hen til brudgommen. Så spillede der igen en vals, som brudeparret og brudens forældre og den kone, som havde smykket bruden, skulle danse. Det varede ikke længe, før alle var på dansegulvet, og så kan det nok være, der kom gang i støvlerne. Opvarterne kom i pausen med flaske og glas til spillemændene. Flasken blev stående i deres nærhed, så var den let at få fat i. Efter nogen tids forløb skulle brudefolkene og nærmeste familie til kaffebordet, der var dækket som om formiddagen. Når et hold var færdig kom et andet til, indtil alle havde fået kaffe, og det gik atter livlig med dansen. Karle og mænd trak frakken af, og svedte endda. Så kom tiden, da der skulle spises mellemmad. Bordene stod da dækket med lige så mange slags god mad og drikke som til frokosten om formiddagen. Der var også steder, hvor der blev serveret the og rompunche. Tobak stod til fri afbenyttelse, røg og skråtobak samt snus. (Min moder fortalte, at der var enkelte kvinder, som brugte snus dengang.) I et lidt afsides rum sad ældre mænd og spillede kort. – Første hold, der kom til bords, var selvfølgelig brudeparret og nærmeste familie, og derefter nyt hold, indtil alle havde spist. Det var nu ved at være ud på natten, og nogle af gæsterne var taget hjem – men nogle blev og fortsatte dansen med højt humør. Der var måske drukket lidt rigelig?

Til sidst skulle der igen drikkes kaffe og punche. Der blev drukket en skål for brudeparret. Så toges der afsked, for nu var det henad morgenstunden.

Jens Siggaard.

(Født i Ilskov 1881 – boede der indtil 1944.)

PEDER ROUST

Af Knud Sand

PÅ Vemb kirkegård findes et mindekors henslængt i et hjørne med navnet Peder Roust, et navn som for hundred år siden var kendt af alle, som boede omkring Vemb. Peder Roust stammede fra Hunderup ved Bramminge og havde i sin ungdom drevet med svin til Hamborg. Af udseende var han en før karl. Store øjne med buskede bryn havde han, og de stod som regel i vand, især på hans gamle dage. På sine handelsrejser var han flere gange kommet til St. Sand, Vemb, hvor sognefoged Chr. Sand boede med sin hustru, Ane Marie, der var søster til Jakob Madsen i Bur, der repræsenterede Holstebro-kredsen en lang række år. I dette ægteskab var der 5 døtre og 2 sønner, hvoraf den ældste, Christen, var udset til faderens afløser i St. Sand. Dette skulle imidlertid ikke gå således, thi da Christen Sand døde i 1848, giftede enken sig kort efter med P. Roust, der således blev ejer af gården. Han var dengang 35 år, hun var 48. Trods den store aldersforskel levede de sammen i god forståelse. Før han friede, skal han have sagt til hende: „Du håår sårn rår barn, An Mari“. At hun havde konduitterne i orden, er der ingen tvivl om. Engang klædte hun sig i mandfolkedragt og gik ind til ham og forestillede, hun ville købe stude. De gik da ind i kostalden for at få en handel i stand. Efter at de var kommet tilbage, gik hun ind i sideværelset og smed dragten og kom straks efter tilbage til den forbavsede mand, der udbrød: „Var et dej, An Mari!“ P. Roust var heller ikke tabt bag af en vogn. Engang var pastor Gerler, Ulfborg, min far, lærer Sand, Gjørding, samt P. Roust taget fra Vemb til Ulfborg. I kupeen, hvori de sad, sad samtidig en landpost fra Ulfborg, forøvrigt en tysker ved

navn Horn. Denne udbød da: „Nå, her er nok både præst og degn og provst og hele gejstligheden tilstede!“ P. Roust løftede da hånden og pegede på ham og sagde: „Hvis den mand er nøj a en stud, så er et æ bågæn!“ Noget af det første, han foretog sig som mand i St. Sand, var at mergle hele går-



*Peder Roust og hustru,
f. Vilkens*

den. Dette foregik med 3 spand heste, hvoraf min far kørte det ene spand, hans søster Stine det andet, medens det tredje var til aflæsning på marken. P. Roust så til med arbejdet, og når hestene gik for langsomme, råbte han til min far: „Pisk o em.“

I året 1841 blev oprettet en ny lov om sogneforstanderskaber, og P. Roust blev nu udpeget til sogneforstander for Vemb. Som sådan fik han opsyn med skolevæsen, fattigvæsen o. m. a.

Da degneembedet i Gørding var blevet ledigt i 1862, opfordrede P. Roust min far til at søge det. Han fulgte opfordringen og blev kaldet samme år. Så kom krigen i 1864. Nu udkom en forordning om, at bønderne skulle stille med visse

spand heste for østrigerne. I den anledning var man forsamlet i Gørding skole. Stemningen var trykket, og ingen ville byde sig til. Da blev far ærgerlig og tilbød at stille med et spand. Men dette var lettere sagt end gjort, og han måtte da afsted for at opnå dette. Han henvendte sig da til Roust, som var den nærmeste at gå til. Men denne undskyldte sig og anbefalede ham at tage hen til Rørsgård, hvor de havde nok af heste. Dette gjorde han. Men også her fik han afslag. Han gik da til sin søster, Kristiane i Galsgård i Gjørding, som hjalp ham ud af forlegenheden ved at låne ham en hest. Den anden fik han af sin nabo, Jens Bundgaard. Men efter dette lovede han sig selv, at det skulle vare noget, før han bød sig til igen.

Blandt de ting, P. Roust satte sig i spidsen for, må nævnes byggeriet. I Vemb findes endnu flere huse, som han har bygget. Af disse er gæstgivergården den største og mest imponerende. Den var så solid opført, at der nu, skønt så mange år siden, er opført en etage oven på.

I 1887 solgte han gæstgivergården for 42.000 kr., og købte derefter en mindre gård på Holmsland, som han med stort besvær lod mergle. Mergelen blev hentet fra Damhus i Vemb, en afstand af 5 mil.

Om denne ejendom skal han have udtalt: Den, som Gud er vred på, den giver han en gård.

Sine sidste dage tilbragte han hos sin søn, Kristian Roust, der var manufakturhandler i Nr. Nebel.

Knud Sand.

EN VESTJYSK HEDEGAARD

Af *J. Aas Jansen*

EN STOR DEL af Vest- og Midtjyllands Heder har nok for Aarhundreder siden været dyrket Jord, men efter Pest og Krige uddøde Folk, saa mange Ejendomme blev øde og ubeboede, og efterhaanden groede Jorden til med Lyng.. Vore Forfædre, som i de sidste godt 100 Aar har opdyrket Heden, talte saaledes om „furskaaren Hede“, dette betød, at man kunne se Plovfuren i Heden.

Saadanne Ødegaarde tilfaldt efter den tids Lov Kronen. Denne mageskiftede eller på anden Maade afhændede dem til de bestaaende Gaarde.

Vi kender saaledes fra den første Matrikels Tid Sognets faa Ejendomme med store fælles Hedearealer.

Mange Steder var Bygningerne falden ned, og den gamle Husplads blev næsten udslettet. Andre Ødegaardes Bygninger blev saa nogenlunde bevaret, og Ejendommene rejste sig efter lang Tids Forløb som „Fugl Fønix af Asken“.

Min Fødegaard er et Eksempel herpaa. Om dens Samling af Hede, Opdyrkning af denne og Udstykning skal i nedenævnte fortælles.

1578 købte Adelsmand Iver Lunge til Tirsbæk den ukomplette Hovedgaard Slumstrup i Sædding Sogn. Aaret efter mageskiftede han noget Jordegods med Kronen. Iblandt dette, Iver Lunge fik, var Gaarden „Bjerrebro“ i Sædding Sogn. Gaardens Navn stammer fra Banken vesten den og Broen over Bækken i Sogneskallet imellem Sædding og Faster. Senere skrives Navnet „Bjerrebro“, og nu „Bjergbo“. Denne Gaard havde været øde og ubeboet og var tilfalden Kronen.

Matriklen 1688 nævner en Laur. Pedersen som Fæster un-

der Slumstrup med Hartkorn 0 Tdr., 5 Skp., 2 Fk., 2 Alb., dette er sikkert „Bjergbo“.

Sædding Sogns Kirkebog, som begynder 1703, nævner Beboere i „Bjergbo“, men omkring 1780 ser den ud til at være ubeboet igen.

Gaardens Jordareal, da den blev underlagt Slumstrup i 1579, var omtrent 80 Tdr. Land, og man må antage, at dette



J. Aas Jansen

– om ikke alt saa langt den største Del – henlaa i Hede.

1796 faar Ejeren af Slumstrup, Landvæsenskommisær Sv. V. Rosvinge, Tilladelse til at udparcellere Gaarden, og han sælger da „Bjergbo“ og Slumstrup Mølle – Hovedgaardens Vandmølle – til en Morten Stokholm fra Grindsted. To Aar senere – 1798 – sælges „Bjergbo“ ved Auktion til Husmand og Tømrer Jens Nielsen, Kjelstruphus i Faster. Siden har Gaarden været i hans Slægts Eje. Gaarden har nok ikke set godt ud, da han købte den, for han boede fremdeles i Kjelstruphus ved Folketællingen 1801 og flyttede først med Familie til „Bjergbo“ i 1802.

En mundtlig Overlevering vil da ogsaa fortælle, at hans Søn, Anders Jensen, kørte med to Bøller (kastererede Tyre) fra Kjelstrup og over til „Bjergbo“ for at pløje i Hede-banken der, og ved Bækken, som snoede sig i Sogneskillet, groede der saa meget Græs i Krogene, hvor Bøllerne kunde bede, imens han spiste sin medbragte Mad. Og da Jens Nielsen selv var Tømrer, har han nok sat Bygningerne i Stand, forinden de flyttede dertil.

Anders Jensen, som var Jens Nielsens eneste dalevende Søn, fik Skødet paa Gaarden i 1808, der medfulgte da 2 Enge i Skjernaadalen. Han udvidede Gaardens Areal, først ved Køb af yderligere 2 Enge i Skjern, dernæst i 1819 ved Køb af et Engstykke – „Bjergbokjær“ kaldet – paa ca. 10 Tdr. Land ved østre Side af Sogneskillet fra Nabogaarden, Fastergaard.

De næste Oplysninger om „Bjergbo“ faar man fra Arbejdet til Matriklen 1844, som er foretaget omkring 1830. Da har Anders Jensen købt 41 Tdr. Land Hede ved en Auktion, som den daværende Ejer af Slumstrup lod afholde over Hede-parceller. Gaardens Hartkorn er da 2 Tdr., 6 Skp., 1 Fdh., 0 Alb. „Bjergbo“ er da noteret som en enlig Gaard med samlet Lod. Jord bedste Takst 11, Hedestrækningen 1/8.

Gaardens Jordareal var nu 131 Tdr. Land samt 4 Enge i Skjern, og Jorden betegnes som ret god med dyb Sandmuld og med mager Lerunderlag.

Hvor megen Hede, Anders Jensen opdyrkede, er vanskelig at beregne, men naar det ca. 1830 benævnes Hedestrækningen, maa der jo have været store Dele af Jorden, der henlå i Hede.

Man må da ogsaa erindre, at Besætningen bestod for Størstedelen af Stude og Faar, og det var jo Høet fra de fire Enge i Skjern og Hjemengens ca. 10 Tdr. Land, der var det dominerende i Vinterfoderet, ligesom Engene, Mosen og Heden til Sommergræsningen.

Som et Bevis for, at Høet spillede en stor Rolle, kan anføres, at i den Tid, Anders Jensen bjergede dette, skulde Bommen over Broen i Sogneskillet staa aaben, ellers var den

lukket, og for at passere den måtte Nøgle rekvireres enten i „Bjergbo“ eller Ny Fastergaard.

Jo, det var nok i den Tid, at Ordet dannedes: „Engen er Markens Moder“.

Forøvrigt skal det bemærkes, at af Anders Jensen og Hustrus 9 Børn hed den ældste Jens, han kom til at bo i Clausager i Sædding, blev kendt under Navnet Jens Clausager som Folketingsmand for Skjernkredsen 1849-54 og 1858-61 og som Stamfader til Clausagerslægten, der i 4 Generationer var repræsenteret i den danske Rigsdag.

En Søn af Anders Jensen udstykkede 25 Tdr. Land fra Gaarden i 1862, og „Lille Bjergbo“ byggedes derpaa (se Hardsyssels Aarbog 1964, Side 211).

Anders Jensens Datter og Svigersøn, Hans Christensen, som overtog „Bjergbo“ i 1865, tilkøbte Gaarden 60 Tdr. Land fra Dødsboet Ny Fastergaard i 1883. Heraf var 7-8 Tdr. Land dyrket Jord, Resten Hede og Mose, til Gengæld solgte han 3 af de 4 Enge i Skjern.

Gaardens Jordaeral bestod nu af 165 Tdr. Land, heraf var ca. 25 Eng og Mose, 60 dyrket Agermark og ca. 80 Lynghede.

Hans Christensen overlod Gaarden til sin Datter og Svigersøn, Maren og Anders Jansen, i 1884. Det faldt i deres Lod i en 40-aarig Periode at forvandle denne gamle Hedegaard, som Forfædrene yderligere havde tilkøbt Hede- og Mosearealer, til opdyrket Jord og Udstykning i ny Ejendomme.

Opdyrkning af Heden foregik paa den Maade, at man først afbrændte Lyngen, og saa pløjedes Jorden tynd. Havde denne saa henligget et Par Aar eller saa længe, at der begyndte at gro Græs paa Plovfuren, saa pløjedes den dyb. Herved kom en Masse Sten til syne, mange af dem var saa store og sad saa fast og dybt i Jorden, saa denne maatte graves fra dem, saa de kunde vippes op med lange Bjælker, eller var de for store dertil, maatte de udkløves i flere Stykker.

Hist og her i Heden laa der Stenbunker, som Forfædrene langt tilbage i Tiden havde samlet. Med en dertil indrettet Plov kunde de pløjes op, naar en Karl trykkede paa Plovens

Aas. Naar Hedejorden saadan nogenlunde første Gang var rensed for Sten, blev den tilført Mergel for at mætte Lyngsyren. Den Mergel, der var tilført Jorden før omkring 1875, blev opgravet i Ejendommen. Saadan Mergel fandtes paa lavtliggende Steder, hvor Jorden var Overgang fra Agerjord til Eng eller Mose. Den indeholdt meget lidt Kalk, og Arbejdet med at faa den op, var besværlig. Senere blev Mergel hentet fra Lejer, hvor det var bedre, men Afstanden var 6-7 km, og det var ikke hverken med Mergelspor, Lastbil eller Traktor med Gummivogn paa asfalterede Veje, men med Heste- og Studespand for jernbeslaaede Vogne paa dybsporede Veje.

Hedejorden blev besaaet med Rug, graa Havre, Kartofler og atter graa Havre med Græsudlæg. Disse første Afgrøder var i Almindelighed ret gode, men Græsmarken blev mindre god, og havde den henligget 3-4 Aar, som var almindelig dengang, begyndte Lyngen at vise sig igen. Man tog den saa under Plov igen med Afgrøder som i første Omgang; men nu blev disse daarligere, ja tit usle. Man havde ikke dengang ret begyndt at bruge Kunstgødning. Heraf Fyndordet: „Mergling uden tilstrækkelig Gødning giver en rig Fader men en fattig Søn“!

Da man omkring Aarhundredskiftet igen merglede med god Mergel og kom til at bruge Kunstgødning, kom Hedejorden ret hurtig i god Kultur.

Man optog Vandet fra Bækken for at overrisle Engen. Niveleringsstøjet maatte tit i Brug i Efteraarstiden for at anlægge Vandingsrender, og Gravning eller Rensning af disse fordrede meget Arbejde.

Paa Bakkeskraaningene fra Agermarken ned mod Engen tilplantedes ca. 4 Tdr. Land med Fyr, Gran og Lerketræer.

Mosen brugtes udelukkende til Afgræsning og Klynekastning. Afdøde Statsgeolog V. Milthers har i et lille Hæfte omtalt, hvordan han som Dreng passede Stude i Løsdrift paa sin Fødegård Ny Fastergaard, hvortil Mosen da hørte. Hvordan Studene under stadig Græsning jævnt og langsomt skulde gaa

den 7-800 meter lange Mose igennem æ Røjt, æ Søndermues, over æ Waas (Vejen til Bjergbo), for til sidst at ende i æ Narmues, hvor det bedste Græs var.

Gaardens Bygninger blev ombygget fra 1891 til 1900. Som almindelig i Hedeegne anvendtes Hedens Kampesten til Sokkel under Husene; men som noget enestaaende blev den udvendige Lademur sat i Skift af tilhugne Kampesten i Lighed med de gamle Stenkirker. En Svensker, Gustav Johnsen, der kom til Danmark, da Vestbanen byggedes, var Mester for dette.

Arbejdet paa saadan en Hedegaard krævede stor Folkehold, selv om Arbejdstiden var betydelig længere end nu; tidlig op om Morgenens – i Høhøstens Tid 4-5 – og gik ikke hjem af Marken før Kl. 8 Aften for derefter at forrette indendørs Arbejde: Malkning, Hestepasning, skærping af Leer i den Tid de brugtes m. m.

Før Maskinerne begyndte at komme i Brug, var Folkeholdet her 2 Karle, 2 Piger, en konfirmeret Dreng og en Hyrde-dreng, ja før Indhegningerne til Ungkvæget blev benyttet 2 Dreng – 1 Kuhjor og 1 Studhjør.

Omsider var Heden omtrent bleven opdyrket, og der avledes mere, end Lade og Stald kunde rumme til Omsætning deraf, derfor udstykkedes der i 1912 45 Tdr. Land og paasattes Bygninger ligeledes i 1917 45 Tdr. Land, og da var Grantræerne, som plantedes i 1880erne, bleven saa store, at de delvis kunde benyttes til Bygningstømmer.

— — —

Der findes mangfoldige af saadanne Virkelighedens Historier om Mænd og Kvinder, der forvandlede Vestjyllands Hedesogne til frugtbar Agermark med lykkelige Landbohjem, og da økonomiske Modgangstider kom i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, fandt de sammen i Fællesskabet i Andels-tanken og lagde Grundlaget for det danske Landbrugs Produktion baade i Kvantitet og Kvalitet.

„Henfarne Slægter – forglem dem ej“!

Oplysninger om J. Aas Jansens sognehistoriske arbejde, som vi forhåbentlig senere kan benytte, giver det følgende brev besked.

„Kærminde“, den 26. Juli 1965.

Kære Lærer Jespersen!

Jeg lovede vistnok dig et Billede af mig og nogle Oplysninger om mit Liv og Levned.

Jeg er født i Slægtsgaarden „Bjergbo“ i Sædding Sogn den 3. September 1886. Mine Forældre var Maren og Anders Jansen. Havde Ophold paa Særsløv Højskole Vinteren 1908-09 og paa Borris Landbrugsskole 1910-11. Overtog en Udflyttergaard, „Stensbo“ kaldet, fra Fødegården i 1912. Den var beliggende i FASTER Sogn. – Blev den 30. September 1915 gift med Kristiane Nielsen fra Stauning, som i 11 Vintre havde været Lærerinde for Smaa børn og i fem Somre Haandgerningslærerinde og Gymnastikleder paa Ungdomsskoler.

I min Ungdom blev jeg Formand for den nystiftede Borris Landbrugsskoles Elevforening og ligeledes for den nystiftede FASTER Ungdomsforening, fortsat paa Bagsiden i Brev af 26/7 1965.

Jeg burde jo have opført Kilder, hvorfra jeg havde Oplysninger til min Sognehistorie, men da jeg skrev den, tænkte jeg ikke på at faa den trykt. – Her er de:

Udskrift af Markbog fra 1683 og Folketællingslister.

Gamle Skøder og andre gamle Dokumenter, som er funden paa Sognets gamle Gaarde.

Slægtsbøger om Fastergaard, Astrupgaard i FASTER og Søndergaard i Borris.

Om kommunale Forhold – herunder Skolen – er funden i Sogneforstander- og Sogneraadsprotokoller.

Om Kirken og Præsteembedet er hentet fra den gamle Protokol liber daticus.

Om Foreninger giver disses Forhandlingsprotokoller Oplysninger.

Jeg skylder Hr. Toldinspektør A. Clausager en Tak for værdifulde Oplysninger fra Rigsarkivet, den bringes her.

OM NAVNENE IKAST OG ISENVAD

samt nogle »dyrenavne«

Af dr. phil. S. A. Andersen

I Hardsyssels Aarbog har professor *Peter Skautrup* gjort sig til talsmand for, at forstavelsen i Ikast skulle være navnet på taks-træet, som man her skulle have „kastet“, hugget om, for at bruges til de berømte takstræs-buer. Taksen var helliget skytteguden Ullr, der boede i Skyttens (Sagitarius') bolig i Asgård (d.v.s. Dyrekredsen), der kaldes Y-dalir. Ullr har da også givet navn til adskillige lokaliteter, hvor taksen skulle have vokset, men at man skulle have givet Ikast navn efter taksen, kan vel betvivles. Navnet skulle da forventes at være knyttet til et skovnavn, således som det er skik og brug.

Det er jo velkendt, at endelsen „kast“ er navne for grøfter og grave, som er blevet „kastet“, således som Storekast og Lillekast i Sønderbork Mærsk ved sydenden af Ringkøbing fjord, og Kastbjerg syd for Hadsund, hvor der findes en gammel forsvarsvold. Og spørger man, hvad der er blevet kastet, gravet, ved Ikast, ligger svaret lige for, eftersom der her er gravet og fortsat graves store mængder af myremalm. Selv om udsmeltingen af myremalm i større stil var ophørt ca. 1600, slået ud af det norske og svenske jern, har der her været gravet myremalm til rensning af gassen fra byernes gasværker. For Isenvads og Isenbjergs vedkommende kunne man jo tænke sig, at de havde navne efter den sidste markerede banke, idet man andre steder, f. eks. norden for Varde, har isolerede bakker, der bærer navn af Is-, men når denne forstavelse her knyttes sammen med -kast, kan der næppe være tale om andet end jernet, myremalmen, hvis forled betyder mose, mens bag-

leddet naturligvis hentyder til, at der kan smeltes metal ud af det. I sin oprindelige betydning angiver „malm“ blot „sand“ – fordi man oprindeligt brugte sand med korn af guld, magnetjærnsten o. l. som råstof for metaludsmeltning – ligesom jord – Erde på tysk – blev til „erts“. Malmø betyder således Sand-højen, og kvartererne Norrmalm og Södermalm i Stockholm, der ligger på en nord-sydgående sandås, har navn efter sandet, de ligger på.

Selve jernet lærte menneskene først at kende fra de mørke sten, der tid efter anden faldt ned fra himlen, d.v.s. meteorsten, og grækerne kaldte derfor jernet for sideros, der betyder: fra stjernerne, som på latin hedder sideris, og dette navn fik også det jern, man senere fremstillede af sand – malm – med ildens hjælp. Fra himlen og dens stjerner kom der også et hvidt stof, som grækerne kaldte kryos. Det var is eller hagl (som kom fra det høje-hagal). Vel kalder vi det, der „giver is“ for frost, men vi kalder det blot „is“, og nordboerne kaldte himmelhvælvingen, hvorfra haglene kom, for bifrost. Det græske ord kryos betyder også det, der kommer fra himlen, krystalhimlen, som den senere kaldtes, og de klare sten, som man fandt i jorden og havde een af regnbuens farver, kaldte man krystaller, da man mente, at de var faldet ned fra himlen. Det var også „himmelsten“, hvorfor man smykkede sig med dem, også for at få del i deres kraft og beskyttelses-evne. Navnet „Juvel“ er ligeledes et navn, der stammer fra navnet på „himlen“ i formen „Gimle“ = Juvel.

Også vort navn for „jern“ er da i familie med navnet „stjerne“, „star“ på engelsk og „aster“ på latin, og formerne „Eisen“ på tysk, iron på engelsk og isen og is på dansk er da af samme „himmelske“ oprindelse. Jernet tillagde man da også trolddomskraft. For at gøre sagen fuldkommen må nævnes, at også vor lille sjæl, den lille „sol“ inde i os „selv“, mentes at komme fra en stjerne på himlen (eller selve solen), så vi har ord af samme rod som i is og iron, i selve det, at vi „er“ og du „est“ og i englænderens: he „is“ og we „are“.

Den tilsyneladende tilfældige lighed mellem disse ord for jern, is og vor egen tilværelse, vor egen sjæl, er således ikke tilfældig.

Lad os tage et enkelt eksempel, nemlig isfuglen, der sidder ved vandløbene og styrter sig ned i dem efter småfisk. Den er pragtfuldt farvet, mere strålende end vi er vant til. Sprogforskerne påstår, at navnet ikke har noget at gøre med „is“ på vandet, men er det „is“ vi har i isenkram, og at fuglen har fået sit navn på grund af en stålblå farve, som den har. Dette kan dog næppe være rigtigt heller, eftersom man altid har knyttet den røde farve til jernet. Sandheden er da sikkert, at vel er forstavelse „is“ det samme ord, som vi har for is (på vandet) og som isen (for jern), men fuglen har ikke fået navn efter dette ord i disse to betydninger. Fuglen har regnbuens strålende farver i sin fjerdragt, så den er ligesom isen og jernet blevet opkaldt efter himlens stjerner: himmelfuglen eller stjernefuglen, is-fuglen. Megen overtro har været knyttet til denne mærkelige, næsten sagnagtige fugl, som man mente rugede på en svømmende rede ude på havet og havde evnen til at stilne stormen, hvorfor den gav navn til stille, fredfyldte dage omkring vintersolhverv.

Dette eksempel skal belyse, at det ved tolkningen af mange navne ikke er tilstrækkeligt at finde et beslægtet navn – dem er der ofte mange af – eller et lignende navn – dem er der oftest endnu flere af – men der skal være en fornuftig og rimelig grund til at finde frem til ordet i den betydning, det har haft, da vedkommende lokalitet eller genstand fik sit navn. Har man fundet denne, skal man ikke derfor benægte, at ordet også kan være det samme som andre lignende navne, som nu har en tilsyneladende ganske anden betydning.

Selv om I-kast således må anses for at indeholde navnet for jern i sit forled (så navnet skulle have været „Iskast“, men er blevet gjort lettere at udtale ved at ændres til Ikast), kan man ikke udelukke, at vi også træffer forstavelsen i navnet på det hellige træ taksen på svensk „idegran“, det engelske

„yew“ og det islandske „yr“ – ja, det må endog anses for sandsynligt, hvilket da kun vil understrege, at det ikke er muligt på enkelt sprogvidenskabeligt grundlag at træffe en afgørelse. Men for *Ikasts* vedkommende kan der ikke være tvivl om, at det er isen, jern, som man har „kastet“.

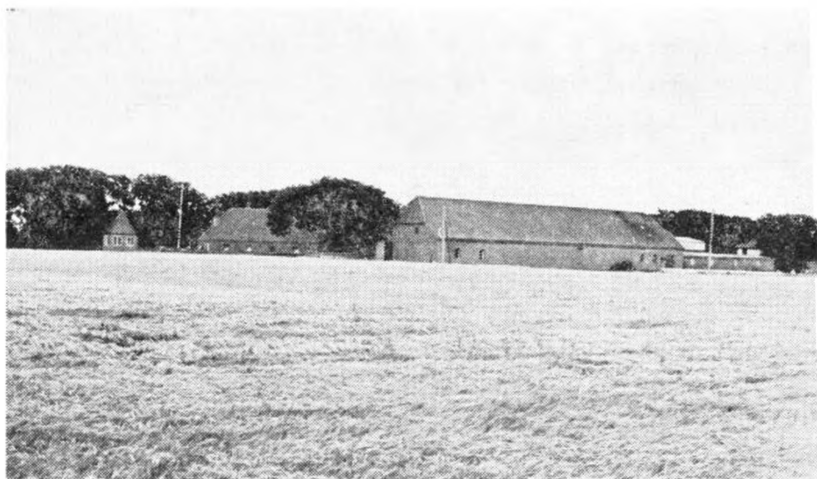
Vi er jo også her i den klassiske jyske myremalmsegn, i hvert fald tæt uden for sydenden af *Ginding herred*, hvor myremalmsudsmeltningen også på anden vis har sat sig spor i navngivningen. *Gedehuset* ved *Sunds*, som før hed *Gæthuset*, har navn efter, at der her har været en smelteovn (se P. Storgaard Pedersen: *Hardsyssels Aarbog*, side 66-67), svarende til det tyske navn *Giethaus*. Ved *Tvis* å findes tilsvarende såvel et *St.* som et *L.* *Gjetbo*, og så er der selve *Gedhus* sydvest for *Karup*, der har givet navnet til *Gedhus plantage* nord for selve *Myremalm plantage* ved *Ilskov*. At *Aulum* indeholder ordet *avl* som navn for magt og kraft (iflg. Kr. Hald, se årb. LIII, s. 15), kan vel ikke betvivles, men byen har dog sikkert navn efter en smelteovn, på islandsk „*afl*“ (P. Storgaard Pedersen, anf. sted), hvilket bestyrkes gennem P. V. Glob's afhandling i *Kuml.*, 1959, s. 69-80 om „*Avlsten*“, der brugtes ved jernudsmeltning. Man må her tage i betragtning, at jernet blev frembragt med ild, og at ild oprindeligt blev skabt ved at bore med en træpind i et hul, hvorfor såvel ilden som jernet fik navn efter hullet (Latin: *foris*) som „*fyr*“ og det latinske „*ferrum*“.

Gedhus har således ikke navn efter geder, og tilsvarende har navne som *Hane*, *Høne*, *And* (*An*) og *Ende* ikke noget med dyr at bestille. Der kan naturligvis være steder, hvor dette virkelig er tilfældet, men sædvanligvis er navnene knyttet til områder eller isolerede bakker af sand, så det vil være rimeligt at opfatte navnene som værende naturnavne og at indeholde et navn for (s)andet, der findes i dem. Der tænkes i denne forbindelse på steder i Nordvestjylland som *Hannerred*, *Hansted*, *Henne* og *Anerbjerg* ved sydenden af *Ringkøbing fjord*, som har givet navn til plantagen på *klitrækken*,

da denne blev dannet ved bygning af værn i begyndelsen af 1700'erne.

Af samme slags er navnene som Oks og Øksne, der er forvanskninger af navne på Huk for en fremstående ombøjning af kysten som i Blåvandshuk, inden for hvilken man har Oksby, og Nørreøkse og Sønderøkse i Hanherred, selv om der ikke her længere findes noget „huk“, men der må have været et sådant her, øst for Brovst, i tidligere tid.

PEDER KJØLHEDE
En dansk præst i Amerika
Af Jesper Søndergaard Jacobsen



Gården Kjølhede

I GAARDEN Kjølhede i Bøvling Sogn fødtes 16. Marts 1844 en Dreng, som ved Daaben i Bøvling Kirke 24. Marts s. A. fik Navnet Peder Kjølhede. Som voksen kom han vidt omkring, sejlede 13 Gange over Atlanterhavet, og efter hans Død som 93-aarig skrev en af hans Kolleger i en Mindeartikel: Lemvigegnen kan være stolt af at have fostret en saa betydelig Mand.

Gaarden, hvor Peder Kjølhede blev født, ejedes da af hans Morfar, Johan Kjølhede. Denne var en stor og statelig Mand. Dattersønnen skildrer ham mange Aar senere som en Mand, der hver Søndag havde sin Plads i Bøvling Kirke. Det var ellers i en Tid, hvor næsten ingen andre i Sognet søgte Kir-

ken. Han var i sine Velmagtsdage en meget velstaaende Mand, hvad ogsaa den Skildring, vi faar af Husets Indre, vidner om: „Dets flotte Maling og Dekoration, dets tre Himmelsege, flere Stenborde og mange Bøger“. Velstanden svandt i hans ældre Aar noget ind, men der var dog ved hans Død i 1854 en ret anselig Bunke Sølvdalere. „Jeg saa dem blive talt. Knud Beck fik 100 Daler for at tage sig af vi Drenges 100 Daler for hver. Vor Mor havde faaet nogle Hundrede Dalere, som blev trukket fra hendes Arv“.

Peder Kjølhede og en yngre Bror voksede op her i Gaarden, medens hans andre Søskende voksede op i St. Bjerregaard i Nees og senere i en mindre Ejendom i samme Sogn. Der besøgte Peder Kjølhede mange Aar senere sin Mor for sidste Gang, efter at han i mange Aar havde virket i Amerika.

Sin Skolegang havde han i Skolen paa Bøvlingbjerg. Læren dér var en Søn af Præsten i Nørre Nissum, og han havde selv i nogle Aar studeret til Præst, men var saa under Opholdet i Hovedstaden skejet ud. Han fik da 25 Aar gl. Lærereksamen fra Snedsted Seminarium og blev 1841 Lærer i Bøvling, men hans Ungdoms Tilbøjeligheder fulgte ham Livet igennem, hvilket selvfølgelig gik ud over Skolen, saa der var ikke meget at hente der for den begavede Dreng. Derimod omtaler han sin Konfirmationsdag som en Dag, der paa særlig Maade fik Betydning for ham. Det var den gamle Pastor Dreyer, som ellers næsten ingen Tilhørere havde paa de almindelige Søndage i den store Kirke, og han betegnes ogsaa som en meget maadelig Prædikant. Konfirmationsdagen var dog Kirken proppende fuld, selv om Gudstjenesten denne Dag varede ca. 4 Timer. Det var derfor ikke ubetimeligt, at der efter Præstens Prædiken blev holdt et Frikvarter, hvor Konfirmander og Kirkegængere kunde gaa udenfor et Øjeblik, inden den omstændelige Overhøring begyndte. Det var for os at synes meget indviklede Spørgsmaal, der blev stillet de unge, men for dem, der kendte Balles Lærebog paa Fingrene, som man skulde dengang, var det hele ligetil. Peder Kjølhede var af dem, der kunde svare, og han kunde endnu,



Bøvling Sognekirke

da han var 92 Aar, gengive hele Gangen i Katekisationen. Han var saa levende med i det, saa han som gammel Mand kunde sige: „Der var det mærkelige ved denne min Konfirmation i Bøvling Kirke, at det ringede til Kirke første Gang for mig. Herren min Gud var det, der spurgte mig, og jeg gav ham mit Hjertes Ja, men det var der ingen, der vidste, uden Han og jeg, men Indtrykket deraf fulgte mig indtil denne Time“.

Det var, som sagt, ikke Sædvane i Bøvling at gaa i Kirke, men der var paa den Tid 3 Familier i Sognet, som man kaldte „de helle“, og som Kjølhede siger: „Man kaldte dem ikke saadan for at hædre dem“. Men han kunde beundre dem for, at de om Søndagen kunde gaa flere danske Mil for at høre en Prædiken, som de kunde opbygges ved, og naar de ikke var til Kirke udensogns, gik de i Bøvling Kirke, selv om de ikke fandt nogen Opbyggelse ved Dreyers Forkyndelse, men, som de sagde: Vi har da Guds Ord i Evangelierne og Salmerne. Han nævner Navnene paa 2 af disse Mænd: Eskild Højland og Erik Bjerg. Den tredie nævnes ikke.

Peder Kjølhede gik dog ikke i Kirke, selv om han havde

haft sin første store Oplevelse der paa Konfirmationsdagen, og de næste fire Aar har han ingen store Minder om, kun om Slid og Slæb. De fire Aar var golde for ham. Han var sunket hen i en Dvaletilstand og vidste intet om, at den gamle Præst var blevet tvunget til at holde Kapellan, og der saaledes var kommet en ung Præst til Sognet. Denne unge Præst, J. C. C. Bertelsen, senere i Jetsmark, var en stor Elsker af Sang. Han gik næsten hver Dag ind i Skolen, hvor Lærer Clausson gerne overlod ham Styret, og han indøvede da med sin smukke Stemme Salmer og Sange med Børnene. Men alt det kendte Peder Kjølhede altsaa ikke noget til, da han Juledag 1862 gik over til Nabogaarden Fjordside. Da han kom ind, sad fire Børn, som var alene hjemme, omkring Langbordet og sang med andægtig Glæde: Dejlig er den Himmel blaa. – Dette var ham saa gribende at høre disse Børn, uanfægtet af hans Komme, synge deres Juleglæde ud, at han regner denne Oplevelse som sin Livsvækkelse. Han følte sig saa lykkelig og glad, da han gik hjem fra dette Børnemøde, og fra nu af gik han i Kirke hver Søndag. Skete det en enkelt Gang, at han var forhindret, syntes han, Dagen var spildt.

Nogle Aar senere kom han til at tjene i Gaarden Skalkhøj i Fjaltring, og der fik man i 1869 den levende Forkynder M. A. S. Lund som Sognepræst, efter at han i nogle Aar havde været Kateket i Lemvig. Der udbrød da en stærk Vækkelse. Forkyndelsen her var rigtig noget for Peder Kjølhede. Desuden havde han ofte Lejlighed til Samtaler med Pastor Lund. Præstegaardens Jord blev nemlig paa den Tid drevet sammen med Skalkhøjs, saa Peder Kjølhede kom næsten daglig i Præstegaarden, og han havde ofte Lejlighed til berigende Drøftelser med Præsten.

Dette sammen med den Forkyndelse, han hørte i Kirken, gav Peder Kjølhede Tanker om at ændre Livsstilling, og han tog da til Seminariet i Gedved. Han siger selv, at han ikke kom der med et bestemt Maal, men han var glad for den Udvikling, han fik der under Forstander P. Bojsens Ledelse. Han fuldførte heller ikke Uddannelsen der, men tog til Askov

Højskole, hvor der paa den Tid var Uddannelsesskole for Præster til de danske Menigheder i Amerika, men medens han i Gedved ikke havde noget bestemt Maal for Uddannelsen, tog han til Askov for at blive klar over, om Gud vilde bruge ham i en Gerning blandt Landsmænd i Amerika, ikke fordi han havde særlig Lyst til at forlade sit Fædreland, som han holdt saa meget af, men fordi han følte Kald til ovennævnte Gerning. Han gik dog i nogen Tid og overvejede, om han turde tilbyde sin Tjeneste. Men endelig Lørdag Aften den 8. Februar 1879 fik han den fornødne Frimodighed til at gaa over Gaarden og banke paa hos Forstander Ludvig Schrøder, hvor han saa tilbød sin Tjeneste som Præst i Amerika, „hvis han da ikke var for gammel dertil“. Han var jo snart 35 Aar. Det mente Schrøder dog ikke var nogen Hindring. Tværtimod mente han, det var en Fordel med den modne Alder. Da Kjølbede ogsaa udtalte sine Betæneligheder ved, om han kunde skaffe de fornødne Midler til Uddannelsen, sagde Schrøder: Vil Gud have Dem til Præst, skal han ogsaa nok sørge for Midlerne til det.

Efter at Schrøder nu havde talt faderligt og alvorligt med ham om hans fremtidige Gerning, sagde han: „I Morgen Aften skal der være gudelig Forsamling hos Niels Kristensen i Føvling. Der skal Nørgaard og Laust Jensen tale, og der vil jeg raade Dem til at gaa med“. Da Kjølbede svarede, at det vilde han gerne, sagde Schrøder: „Godt. Gaa saa hjem i Deres Kammer og skriv en Prædiken. Læs Teksten til i Morgen og skriv en Prædiken over den“. – Kjølbede skrev da en Prædiken over Teksten: Sæden er Guds Ord. – Det var nemlig Septuagesima Søndag.

Næste Aften var han saa til Mødet i Føvling, og her holdt han sin Prædiken, saadan som han havde faaet den nedskrevet i de sene Nattetimer. Den var blevet ret lang, men det var saa meget mere paa sin Plads, som den ene af de to andre Talere ikke kom. – En Maanedstid efter kom Schrøder en Dag ind til ham paa hans Kammer og spurgte, om han havde Opskriften til den Prædiken, han havde holdt i Føvling, i saa

Fald vilde han gerne laane den, for „Udvalget“ – de Mænd, som stod for Ansættelsen af de amerikanske Præster – vilde gerne se noget skriftligt fra hans Haand. Han blev hed om Ørerne, for han havde nok Opskriften, men den var kun skrevet for ham selv, og nu skulde den uden videre udleveres til de lærde Mænd, men siden indsaa han dog, at denne Form for Prøve var bedre, end hvis han havde skullet skrive med Prøven for Øje, for her havde man netop et Udtryk for, om den, der stillede sig til Menighedens Tjeneste, kunde vidne og tale til Opbyggelse. Det, han havde skrevet, blev da ogsaa godkendt, og han kunde fortsætte sin Uddannelse, til han i Foraaret 1880, 15. og 16. Marts, kom til Prøve for Udvalget. Han bestod og fik dermed Ret til Kjole og Krave og blev antaget til Udsendelse.

Derefter var han kørt fuldstændig træt og blev endnu en Maaned i Askov for at komme lidt til Hægterne, og han siger, at det er den eneste Hviletid i hans Liv, fra han var 12 Aar, til han blev 92. Et andet Sted siger han dog, at han havde sin Hviletid, naar han rejste over Atlanterhavet, og det gjorde han, som nævnt, 13 Gange. Med Hviletiden i Askov var det dog saa som saa; thi han benyttede den til at skrive de Taler, som han holdt ved 4 Møder paa Fyn og 5 i Jylland inden sin Udrejse.

Den største Oplevelse ved disse Møder havde han dog i sit Hjemsovn Bøvling, da han Søndag Aften den 9. Maj 1880 holdt Møde i Forsamlingshuset der. Børneskolen, hvor han havde gaaet i 8 Aar, laa tæt ved, og alt var saa hjemligt. Paa denne Egn var der næsten ikke en Plet, hvor hans Barnefod ikke havde traadt. Hans Tema var „Minder og Haab“. Det første var nær ved at overvælde ham, og om det sidste sagde han, at det var hans Haab, at han efter sin Gerning i Amerika kunde komme hjem og nyde sin Livsaften i Barndomsegnen. Da han havde sluttet, og der var sunget en Aftensang, ventede han, at Forsamlingen vilde bryde op, men saa skete det, som Kjølhede kalder det mest hjertegribende, han i hele sin Tilværelse havde oplevet. Den gamle Eskild Højland, han, som i

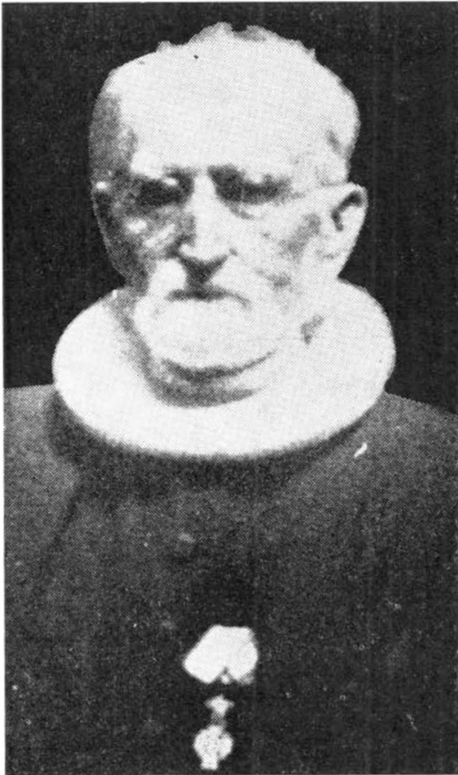
Kjølhedes Barndom var en af „de helle“, og som nu vist var den ældste i Forsamlingen, rejste sig og kom op til Kjølhede, lagde begge Hænderne paa hans Hoved og sagde: „Vor Gud og Fader velsigne dig og bevare dig. Han lade sit Ansigt lyse over dig og være dig naadig; Han løfte sit Aasyn paa dig og give dig Fred; Herren, vor Gud og Fader, lede og opholde dig nu og evindeligt. Amen!“



Eskild Højland

Næste Søndag, Pinsedag, holdt Peder Kjølhede Møde i Fjaltring, og Dagen efter forlod han saa de hjemlige Egne, og efter en Uges Ophold i Askov satte han Kursen mod Amerika sammen med sin Kammerat fra Askov, Kr. Sv. Nørsgaard, med Tog til Hamborg og derfra med Skib 26. Maj. Den 8. Juni naaede de Amerikas Kyst, men først næste Morgen fik de Lov at komme i Land. Han naaede Chicago den 12. Juni, og da der i disse Dage blev holdt et stort Møde, blev han straks sat i Arbejde og blev kendt med en Del af dem, der arbejdede i den dansk-amerikanske Kirke. Faa Dage efter var han om Bord i et Skib, der sejlede paa Michigansøen og gik næste Dag i Land i Muskegon, en By paa den vestlige Side af Søen. Her skulde han have sit Virke, foreløbig dog som

uordineret, da Ordinator, Pastor Andreas Sixtus Nielsen, først vilde ordinere ham ved Aarsmødet sidst i September. Ordinationen fandt da Sted 28. September i Cedar Falls i Iowa. Denne Dag gav ham et af de store, uforglemmelige Minder.



Pastor Peder Kjølbede

Teksten var: Gud har ikke givet os en Fejheds Aand, men Krafts og Kærligheds og Sindigheds Aand. – Disse Ord greb ham straks og holdt ham fast, saa han ikke havde Tanke for noget andet, hverken sin Medkandidat eller den Prædiken, som han skulde holde bagefter. Siden, da han selv kom til at ordinere saa mange Kandidater, syntes han ikke, at han kunde tale over dette Ord ved nogen Ordination. Det var Guds Budskab netop til ham.

Nu tog han saa fat paa sin Præstegerning i Muskegon, men selv om han fik Venner der for Livstid, og han fik en stor

Kirkegang, kom han dog aldrig til helt at føle sig hjemme der. I det hele blev Kærligheden til Hjemlandet ved at være stærkt fremtrædende hos ham. Saa sent som i 1930 skrev han til sin Søster: „Vi er vel og har det godt i alle Maader. Saa godt, som man kan have det i et fremmed Land. Ikke saadan, at vi har noget at klage over. Tværtimod, vi har gode Kaar, men hvem der har levet i Danmark og kommer til Amerika eller andet fremmed Land, han (eller hun) kan aldrig blive andet end Danske, og som saadan vil han ogsaa være mest for det Land, der optager ham“.

Kort efter sin Ordination blev Kjølhede, 19. Oktober 1880, gift i Muskegon med Caroline Amalia Brandt, f. 5. Juni 1848 i Aunslev paa Fyn som Datter af Møller C. A. Brandt. Hun har antagelig været derovre i Forvejen, da han ikke taler om, at hun var med paa Udrejsen. I Ægteskabet kom der 3 Børn, Marie, Axel og Theodor.

Da Kjølhede i 1880 begyndte sin Præstegerning i Muskegon, var der til dette Embede 3 „Annexer“, Grand Rapids, Big Rapids og Ashland. Hver af disse Steder var der aarlig 6 Søndagsgudstjenester og 6 Søgnedagsgudstjenester. Der var dengang hverken Biler, Telefon eller Radio, ja, ikke engang elektrisk Lys, saa Forbindelsen med de 3 Udsteder var besværlig, og der var ogsaa kun faa Medlemmer i de forskellige Menigheder. Af disse 3 Udsteder var Kjølhede straks særlig indtaget i Ashland. Han mener, det var, fordi der her var helt landlige Forhold, og Menigheden bestod næsten udelukkende af Jyder. Han blev særlig Ven med en Familie paa 5 Medlemmer, og han talte tit om, at han hellere vilde bo her end i Muskegon, som var en ikke saa lille By. Hans Ven foreslog ham da at bygge en Højskole der i Ashland, og Vennen mente, at naar Kjølhede havde gaaet 9 Vintre i Aftenskole og gaaet 4 Aar på Højskole, saa maatte han have nogen Forstand paa at lede en Højskole, og det var Kjølhede for Resten heller ikke utilbøjelig til selv at mene. Der gik dog et Par Aar, inden der blev gjort noget ved det, og det blev en anden, der tog fat, nemlig H. J. Pedersen, der før havde haft Høj-

skole i Elk Horn. Skolen blev begyndt 1. Maj 1883. Kjølhede virkede som Lærer ved Skolen, saa nu blev der mange Rejser at gøre fra Muskegon og hertil. Her virkede han sammen med Kristjan Østergaard fra Hjerme, en kendt Forfatter til adskillige Fortællinger, Sange og en enkelt Salme, Nr. 325 i vor Salmebog. Han blev senere Præst og døde 1931 i Tyler.

Kjølhede flyttede dog allerede i Efteraaret 1884 fra Michigan til Sheffield i Illinois, og det varede 22 Aar, inden han igen kom til denne Egn. Han kom senere til Looking Glass i Nebraska og til Newel i Iowa. Her døde hans Hustru i Februar 1901. 2 Aar senere gjorde han en Rejse hjem til Danmark, og under Opholdet herhjemme blev han 24. August 1903 gift i Immanuelskirken i København. Hans anden Hustru hed ogsaa Caroline Amalia Brandt og var ligesom hans første Hustru en Møllerdatter fra Fyn, f. 1868 i Maare, Herrested Sogn. Efter Navneligheden er det jo sandsynligt, at de to er Kusiner.

Medens Kjølhede var i Nebraska, blev det bestemt, at der skulde oprettes en Præsteskole i Des Moines, og i Arbejdet med at få denne Skole bygget var Kjølhede den ledende Kraft, og det gav ham meget Arbejde i 10 Aar, fra 1894 til Skolens Indvielse i 1904. Denne Skole fik gennem Aarene stor



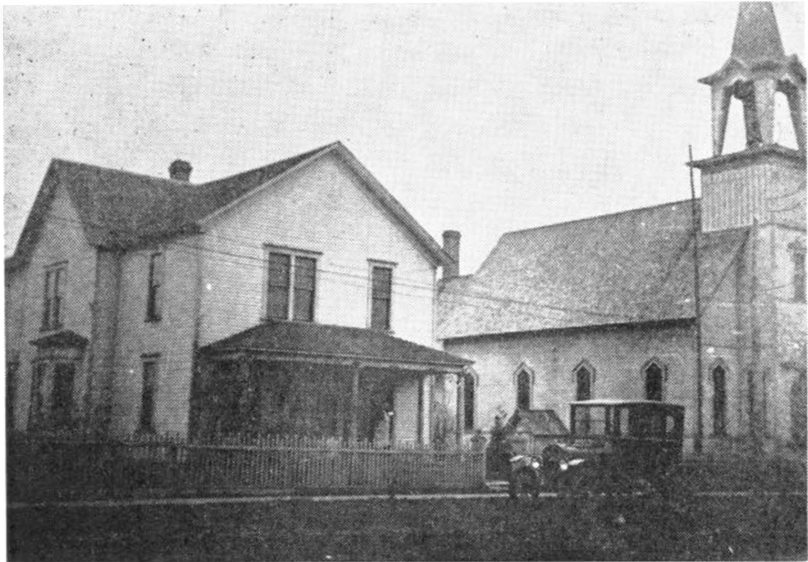
Præsteskolen i Des Moines

Betydning for den danske Kirke i Amerika. Mange af de Præster, som udgik herfra, var betydelige Mænd, som fik en velsignelsesrig Gerning i de danske Menigheder.

Med Højskolen i Ashland gik det derimod ikke saa godt. Efter faa Aar maatte den midlertidigt nedlægges som Skole, og 1. Maj 1906 flyttede Kjølhede ind i Bygningen. Han ventede her at faa klosterlig Ro, saa han kunde faa fuldført et historisk Arbejde, som han da syslede med: Den danske Kirkes Historie fra 1872 til Nutiden. – Han fik dog snart den kirkelige Betjening af 3 danske Menighedskredse, saa det blev ikke til meget med den klosterlige Ro, som han havde ventet, men ikke desto mindre fik han dog sit Værk fuldført i 1908.

I den Tid, han boede i Ashland, var Præstegerningen altsaa nærmest Fritidsbeskæftigelse, men da han var færdig med sit historiske Arbejde, fik han fast Præstegerning i Grayling i Michigan, en By paa mellem 1000 og 2000 Indbyggere, langt mod Nordøst fra Muskegon. Her virkede han i 23 Aar, den længste samlede Virketid, han havde under sin lange Præstetid. Fra 1901 havde han været den danske Kirkes „Ordinator“, altsaa den, der skulde ordinere de nye Præster og saaledes den fungerende Biskop. Han benævnes da ogsaa ofte med Bispetitelen.

Fra Tiden i Grayling foreligger der endnu en Del Breve fra ham, som han har skrevet til Søsteren Marie, der boede i Smedsgaardshus i Bøvling og var gift med Peder Skov. Det er mest Julebreve eller Takkebreve for Hilsener, han har faaet til sin Fødselsdag. I det første af de bevarede Breve (fra 1910) skriver han: Næst efter min Broder Jens, som jeg til mit elvte Aar opvoksede sammen med, synes du at staa mig nærmest af alle mine Søkende. Om det er fordi du er den yngste, eller fordi du hedder Marie, eller fordi du mere end nogen af os andre ligner Moder, ved jeg ikke. – Han fortæller saa her, som i flere andre af sine senere Breve, om sine 3 Børn. Marie er gift med Pastor Rodholm, som foruden at være Præst ogsaa var Lærer ved Præsteskolen i Des Moines. De havde paa det



Præstegaard og Kirke i Grayland, Michigan. Fotograferet 16/11 1919

Tidspunkt 4 Børn. Tallet voksede efterhaanden til 9 foruden 2, som var døde. Axel, som var Murer, var paa dette Tidspunkt ugift. Theodor var Maler, men han benævnes senere som Gaardmand, „som I kalder det i Danmark“. Han boede kun 200 engelske Mil borte, „og det regner vi her i Landet for Naboer“. Han slutter dette Brev, ligesom de fleste andre Julebreve, med: Gud give dig og dine glædelig Jul og et vel-signet Nytaar i Jesu Navn.

I 1913 var Kjølhede en Tur i Danmark, og efter sin Hjemkomst skrev han i dette Aars Julebrev: Jeg husker ikke, om jeg har skrevet til dig, siden vi saas. Men det, som mest optager mig denne Gang, er 2 Ord af Jesus: „Jeg giver“. Tænk engang over, hvad dig her er givet, og du vil snart se, at det altsammen er givet dig. Du og jeg er hovedsagelig kun modtagende. Men er vi saa ogsaa takkende?

Nu gik der 3 Aar, inden det næste Brev blev sendt. I Mellemtiden havde han hørt, at Søsteren havde mistet sin Mand, og han fremførte da nogle trøstende Ord om „Enkers Beskyt-

ter og de faderløses Fader“. Han haabede, at Brevet matte naa hende i det gamle Hjem.

Der gik igen 3 Aar, inden det næsten Brev blev sendt. – I Julebrevet 1919 skrev han: Jeg har vist intet hørt fra dig, siden din gode Mand er død, uden hvad Jens har meddelt mig. – Saa berettede han, at han Aaret før, ind til Jul, havde været meget syg. Det var i Den spanske Syges Tid. Andetsteds fra ved vi, at han havde en dobbeltsidig Lungebetændelse og i lang Tid svævede mellem Liv og Død. Naar det tog saa lang Tid for ham at komme sig, mener han, det skyldes, at han ikke længere er ung.

I Genforeningsaaet 1920 foretog Ægteparret en Rejse hjem. Efter Tilbagekomsten skrev Fru Kjølbede i et Brev: Aldrig har jeg været saa hjertensglad for at gæste mit Fædreland som det Aar; der var jo Fest og Jubel derhjemme; thi „en røvet Datter, dybt begrædt, var kommen frelst tilbage“. Hvor var det dog dejligt at komme hjem og dele Glæden lidt med de glade Sønderjyder . . . For alle os, der fra Barn af har hørt om Sønderjyderne og lidt med dem, blev Oplevelsen 1920 nok den største og herligste, vi fik paa Jord. Den stadfæstede Guds Trofasthed som aldrig før. – Inden Parret igen rejste tilbage, gæstede de ogsaa Slægt og Venner paa Lemvigegnen, og inden de tiltraadte Tilbagereisen, sendte Kjølbede til Lemvig Folkeblad „Et Farvel til min og mine Forfædres Hjemstavn“, skrevet i Tørring 6. September 1920, hvor han ud fra Blichers Digt „Sig nærmer Tiden, da jeg maa væk“ taler om sin Hjemrejse. Han havde nu 5 Gange besøgt Danmark, og nu havde han det saadan, at hvad enten han rejste mod Vest eller mod Øst, saa gik det hjemad, „og det bedste ved at rejse er at komme hjem. Det gælder baade den timelige og den aandelige Rejse. Den sidste er vi alle paa. Og har vi ikke Øje for, at det bedste paa denne Rejse er at komme hjem, saa rejser vi i Taage og ved ikke, hvor vi rejser hen“. – Han sluttede med, at denne Rejse blev hans sidste, for selv om han havde Lyst, havde han hverken Evne eller Kræfter til at gøre flere. Han sluttede med at takke for den hjertelige Modta-

gelse, han alle Vegne havde faaet, og for den Gæstfrihed, der var ydet dem.

I dette Aars Julebrev til Søsteren i Bøvling omtalte han, hvor hyggeligt det havde været under hendes Tag. „Det er for os begge to, som I derhjemme er kommet os meget nærmere. Ja, det er herligt, saa nær man kan være hinanden i Aanden“. Om Rejsen fortæller han, at de rejste fra København 30. September, og den 13. Oktober Kl. 4 om Morgenen var de hjemme. Paa Skibet havde de truffet en Styrmand Kjølhedede, en Sønnesøn af deres Morbror, som var blevet kaldt Store Christen og var gift med en Datter fra Mellem Krogshede.

I Julebrevet 1923 udtalte han sin Ængstelse over, om der var noget i Vejen med Familien hjemme, men han berettede ogsaa om, at han nylig havde været i Des Moines til sin Datters og Svigersøns Sølvbryllup. „Tænk dig, jeg har 19 Børn, som kalder mig Bedstefar, 3 som kalder mig Far, og 2 som kalder mig Svigerfar, og een, som kalder mig „Lille Far“ – altsaa 25 i alt. I mine 46 Udlændighedsaar et Barn for hvert andet Aar. Dette er Guds Velsignelse og intet andet. Efter mine Aars Tal er jeg meget rask og stærk. Gud ske Tak for hans Naade. – Jeg har et Hus nede ved Axel og Theodor i Ashland; det er bestemt til mit Alderdomshjem, om jeg naar saa vidt. Jeg er uden Bekymring i saa Henseende. Jeg faar lært – eller i hvert Fald øver jeg mig paa at lære – hver Dag at leve af Guds Naade. Og tro mig: det er en god Levevej“.

Ved Juletid 1927 beklagede han sig over, at han længe ikke havde hørt fra Søsteren. Han vilde dog saa nødig tabe Forbindelsen med hende, men da han saa i Marts fik Fødselsdagsbrev fra hende, var han jublende glad og skrev omgaaende Brev til hende, hvori han ret fortæber sig i Barndoms minderne. Han skriver her om hver af deres Søkende, og han kommer ind paa, da han i 1903 for sidste Gang besøgte deres Mor i det lille Hedehus. Videre fortæller han om sine egne hjemlige Forhold. De har et Sommerhus en dansk Mil borte nede ved Søen. Fra April til Jul kører de hver Dag derud og drikker Kaffe. Det tager i Reglen en Time, fra 2–3 Em.

Han slutter med: I Aar vil mange fra Amerika gæste Danmark, og Karoline vilde svært gerne være med, men jeg vil ikke, og saa bliver det vel sagtens ikke til noget med hendes Rejse. Det er ikke Pengene, der mangler. Hun har nok af dem til saadan en Lystrejse. Jeg derimod synes ikke, jeg har Tid eller Raad til saadan en Lystfart. Dagene hælder jo stærkt for mig efter Aarene at dømmе. –

Det blev altsaa ikke til noget med Hjemreisen det Aar. Næste Aar fejrede de Sølvbryllup, og det varede i 3 Dage. Da havde han for første Gang i 20 Aar sine Børn samlede. Datteren boede stadig i Des Moines, hvorimod Sønnerne ved Ashland kun var 45 danske Mil borte, saa dem kørte de ned til flere Gange hver Sommer. De 45 Mil, altsaa ca. 340 km, kunde de sagtens køre paa en Dag.

Saa en Majdag i 1929 modtog Søsteren det overraskende Brev: Det er min Agt at besøge dig i Sommer, om Gud vil, og du og jeg lever. Vi (Karoline og jeg, min Datter Marie og hendes Mand og deres Datter, Dagmar) sejler fra New York den 13. Juni, og fra 24. Juni vil min Adresse være Skamby Præstegaard, Skamby St. (Præsten i Skamby, H. P. J. Pedersen, var gift med Karen Marie Brandt fra Herrested, antagelig en Søster til Kjølhedes Hustru). – Det vilde jo være rart at faa et Par Ord fra dig der, at jeg kunde vide, om du endnu er til. Karoline er højt oppe over denne Danmarksfærd, som hun er meget optaget af. Ja, „det er jo lidt, der skal til for at glæde et Barn“. – „Barnet“ var jo dog paa det Tidspunkt 61 Aar, og Kjølhede selv var 85, saa det var jo godt, at der var 2 yngre Generationer med paa Rejsen. Hvorledes denne Rejse er forløbet, foreligger der ikke noget om, men Søsteren var endnu i Live og kunde modtage ham. I sit Julebrev næste Aar fortæller han om, hvordan de havde foretaget en Rejse fra Øst til Vest i Amerika. De havde set de høje Bjerge med Sne paa Toppen og været ved det yderste Hav. Samme Aar havde han, 26. September, fejret 50 Aars Præstejubilæum under meget stor Opmærksomhed. „Det er jo noget ualmindeligt, at en Præst paa 86 Aar endnu staar i Tjenesten,

men Æren derfor er ikke Præstens, men Guds i det høje. Ogsaa Takken ikke at forglemme er hans“. Denne Gang som saa ofte før spurger han til sin gamle Ven, Iver Christensen. „Han var en ædel Ungersvend, stilfærdig og from“. – Og Brevet slutter han – efter det sædvanlige Ønske om en glædelig Jul og et velsignet Nytaar i Jesu Navn – med broderlig Hilsen. Din Moders Søn, Peder Kjølhede.

Endelig 1931, da han var 87 Aar, sagde Kjølhede farvel til Embedet i Grayling og flyttede til det Hus, han ejede i Grant, ikke langt fra Ashland. Han skrev da: Vi har det godt her i Skovens Ly. Her er nemlig endnu lidt af Michigan-skovene, og jeg ejer en lille Part deraf, baade Eg, Bøg, Esk, Elm og Ahorn og flere Slags. Vi optages af Skov og Jord, men det er kun lidt, jeg kan gøre ved det. – Selv om han havde taget sin Afsked som Præst, kunde han dog ikke helt afholde sig fra Præstegerningen. Nu virkede han som Fripræst og betjente Menigheden, saa godt han kunde, uden Løn, og han var lykkelig over at kunne udrette noget.

Da han Aaret efter havde faaet at vide, at hans gamle Ven, Iver Christensen, var gaaet bort, sukkede han: Nu har jeg vist ikke een af de gamle Venner i Bøvling tilbage, og i Fjaltring heller ingen . . . Jeg er saa heldig, at her er en levende Menighed, som jeg nu tjener for tredie Gang; første Gang 1880, anden Gang 1906 og nu, tredie Gang, siden 1931.

I 1934 kom det sidste Brev, der er opbevaret fra ham. Da beklagede han sig over, at han havde slået sig ned paa Landet, selv om der var saa smukt. Der var over en Fjerdingvej til den nærmeste By, og han kunde daarligt gaa eller køre, men Præstetjenesten fortsatte han stadig. Dette sidste Brev sluttede han med et Vers af H. C. Frederiksen:

Syng dig glad, hver Sjæl paa Jord
syng om Jesus, din lille Bror,
syng dig glad udi Sjæl og Sind,
Klokken snart ringer Julen ind.

Skrive kunde han dog endnu. Hans Hustru var Formand for Danske Kvinders Missionsforbund, og i dette Samfunds Aarsskrift var der endnu i 1935 og 36 vægtige Bidrag af ham, og først det sidstnævnte Aar ophørte han med den kirkelige Betjening af Menigheden. Aaret efter, den 18. Juni, segnede den gamle Kæmpe, men hans lange Virke i den dansk-amerikanske Kirke satte sig Spor, som endnu kan kendes.

I sine unge Aar havde Kjølhede en kolossal Arbejdskraft. Foruden at passe sine egne Menigheder rejste han rundt til de andre Menigheder og holdt Møder. Han kunne drive det til flere Dage i Træk at holde 2 daglige Møder, og det i en Tid, hvor det var besværligt at komme til Udstationerne. – Blandt de mange, han der samarbejdede med, var ogsaa Pastor Peder Jensen fra Ø. Nørgaard i Fabjerg. Desuden var Kjølhede flittig ved sit Skrivebord. Det ovennævnte Aarsskrift indeholder mange vægtige Artikler fra hans Haand, dels historiske og dels opbyggelige. Saaledes finder der i Bogen for 1935 den Paaskeprædiken, som han holdt i Ashland Kirke, og i 1936 har han en Artikel om fire store Mindedage i hans Liv, de Begivenheder, som ogsaa er omtalt her: Konfirmationsdagen, Børnenes Julesang i Fjordside, Eskild Højlands Velsegnelse i Bøvling Forsamlingshus samt hans Ordination.

En af de Præster, der havde virket i Amerika sammen med Kjølhede, C. P. Højbjerg, som efter Hjemkomsten blev Præst i Ringe, skrev ved hans Død: Han var en ganske ejendommelig Skikkelse. At han var født „ved æ Hav“, var let at mærke. Der var kun een Kjølhede blandt de Hundredtusinder af Danmarks Børn derovre, og han ragede højt op iblandt dem, saa mærkelig han var, stejl og stædig, men inderst inde blød og bøjelig, i Tjenesten tro som Guld. Han kunde nok forville sig ud i Egne, hvor Marehalmen strittede, og en Fugl vanskeligt kunde finde et Frø, men naar Aanden kom over ham, da var han en ganske anden. Den vestjydske Bondetamp kunde da forvandles til en Aandens Tjener, som Tusinder har lyttet til med Tak til Gud. Han var Vestjyde til den

sidste Blodsdraabe. Hans Aasyn var mærket af dyb Lidelse og Fred.

En af dem, som Kjølhede ordinerede, var Pastor Th. Kjær, som nu efter sin Hjemkomst bor i Aarhus. Denne Ordination fandt Sted 25. april 1925 i Muskegon: Et ledende Tema i Talen er Eliesers Sendefærd for at hente en Brud til sin Herres Søn. I sin Tale sagde Kjølhede bl. a.:

Og nu, min Ven, hvad er det vel, du indvies og udsendes til, andet end som Elieser at vinde en Brud til ham, om hvem vi synger: Han, som paa Jorden bejler til Troskab uden Svig? Og i denne din Tjeneste gælder det jo først og sidst om, at dine Tilhørere faar en levende Forvisning om – ligesom de i Bethuels Hus –: Denne Sag kommer fra Herren. Ja, det er jo derpaa, det kommer an. Ikke min Sag og ikke din Sag, men Herrens Sag. Dette giver den rette Sikkerhed og Aandsmyndighed, der kun følger med at tjene en god Sag, og det giver tillige en god Samvittighed.

Der var engang en Præst, som sagde om en anden Præst i vort Samfund, at han fattedes Myndighed. Ak ja, tænkte jeg, den fattes også jeg, og dertil endda Ild og Kraft. Men uden Hjerteglød, Ild og Kraft i vort Vidnesbyrd vil ingen gribes deraf og udbryde: Den Sag kommer fra Herren! – Men du, min kære unge Ven, du ved, at den Myndighed, jeg her taler om, bestaar ikke i at kunne bruge Mund med højtravende Ord og tage paa Vej eller i udvortes Fagter, men i Hjertets indre Varme og Vished. Denne Trosvished bestaar jo først og fremmest deri, at jeg er sikker paa mit Kald og Udvælgelse, saaledes som Elieser var det. Han siger det med forunderlig Sikkerhed og Hjertets Enfold: Jeg tjener en Herre, som er saa rig og god; han har kun een Søn, som skal arve ham, og det er til denne Søn, jeg søger en Brud. – Derfor har denne Tjener saa stor Lykke med sig, saa han kan sige: Gud har ladet min Rejse lykkes – og det kunde han sige, fordi han ikke gik sit eget Ærinde eller tjente sin egen Sag, men han gik sin Herres Ærinde og tjente hans Sag. Visheden herom giver den rette Myndighed i Tjenesten og dens Udførelse.

Og nu du, min unge Ven, er du sikker paa dit Kald og Udvælgelse, som Elieser var paa sit, da tør jeg sige med Abraham: Gud vil sende sin Engel med dig og foran dig til at bane Vej for dig og for det Budskab, du har at bringe for din Herre og i hans Navn. Og Budskabet er indeholdt i Slutningen af vor Tekst i disse Ord: Han, som ikke vidste af Synd, har Gud gjort til Synd for os, paa det vi i ham skal vorde retfærdige i Gud.

Gud har jo ogsaa, saavidt jeg ved, paa faderlig og kærlig Maade beredt Vej for dig hidtil. Da du hjælpeløs blev sat ind i denne Verden, var der straks kærlige Hænder rede til at tage imod dig, hygge og varme om dig, og saa blev det givet dig i din Barndom og Ungdom at færdes i en levende Menighedskreds. Og da du saa valgte dette Land for din Manddomsgerning, var her en Broder til at tage imod dig, og snart efter viste en Menighed dig Tillid at kalde dig til sin Præst. Visselig er alt dette af Gud, som har sendt sin Engel foran dig til at berede Vej for dig.

Og naar du saa om faa Dage staar i det Kald, hvor Gud har sat dig til at virke i Forligelsens Tjeneste, saa er det ikke nok, om end meget vigtigt, at du er sikker paa dit Kald og Udvælgelse, men saa maa du ogsaa være sikker paa at have et Budskab at bringe fra alle vores Herre, at Gud var i Kristus og forligte Verden med sig selv, idet han ikke tilregnede Overtrædelser, men oprettede Forligelsens Ord iblandt os. Og jo mere du kan sammensmelte med det Budskab, givet dig af Gud ved hans Aand, saa du bliver et med det, des bedre vil det lykkes dig at gribe dine Tilhørere dermed, saa de maa erkende og bekende: Denne Sag kommer fra Herren; det er ham, der kalder ad os, og vi vil følge Kaldet! . . .

— — —

Som vi begyndte med at anføre Th. Kjærs Ord om, at Lemvigegnen kunde være stolt af en Mand som Kjølhede, kan vi slutte med Paul Nedergaards Ord om ham i Dansk Præste- og Sognehistorie, Bd. VI: Han var en djærv, retlinet Vestjyde, meget anset, tro mod Danmark.

OM UDGRAVNINGER I HERRUP

(Efter Nyt og Noter fra Kulturmuseerne, nr. 53)

DANSK OLDTID: I september fortsatte professor C. J. Becker fra Nationalmuseet undersøgelsen af en stor gravplads fra mellemneolitisk tid i Herrup, Sevel sogn, Ringkøbing amt. Hos gårdejer Aksel Mundbjerg undersøgtes ialt atten grave, der var ordnet i to parallelle rækker. Hver grav bestod af en mandslang nedgravning i undergrunden fyldt med mindre sten. To eller fire grave udgjorde et anlæg sammen med rester af en trækonstruktion (antagelig en art dødehus). Der fandtes ialt elleve flintøkser og skår af et stort lerkar. På naboemarken, tilhørende gårdejer Gunnar Hallum, udgravedes denne gang seks grave og tre dødehuse, ligeledes med flintøkser og lerkarskår. På den samlede gravplads er indtil nu påvist tres sådanne grave fra slutningen af den mellemneolitiske tid og hørende til jættestuefolket. Undersøgelserne vil blive fortsat 1966. – I september og oktober fortsatte C. J. Becker fra Nationalmuseet undersøgelserne af den anden landsby på gårdejer Kr. Kristensens ejendom Grøntoft ved Grønbjerg i Ringkøbing amt (se „Nyt og Noter fra Kulturmuseerne“ nr. 45, 1964). I år afdækkedes ca. 8400 m², og der fandtes otte nye huse, således at landsbyen ialt har bestået af 24 huse. De har dog ikke været beboet på én gang, men repræsenterer antagelig to stadier i landsbyens historie. Husene ligger spredt inden for et ca. 140 m langt og 50 m bredt areal. Der er tale om dels større langhuse (indtil 12×4 m) med beboelse i den ene og stald i den modsatte ende, dels mindre beboelseshuse og endelig forrådshuse af varierende størrelse. Bopladsen stammer fra tiden 500-300 år f. Kr., og er den hidtil ældste jernalderlandsby, man kender her fra landet. Den

er 100-200 år ældre end den bebyggelse, som i 1961 og 1963 udgravedes på samme mark. De to landsbyer repræsenterer antagelig et og samme bondesamfund, men det er usikkert, om man er flyttet direkte fra den ene til den anden. Undersøgelserne vil blive fortsat 1966.

Ved Lee i Viborg amt har stud. mag. Birgitte Henriksen foretaget undersøgelser i en gravhøj med flere grave fra yngre stenalder. Undersøgelsen fortsættes i 1966. – Mag. art. K. Salewecz har til 1. november foretaget undersøgelser på den store jernalderboplads ved Hurup. Gravningerne ventes fortsat i 1966. – På jernalderbopladsen ved Vestervig har museumsinspektør C. L. Vebæk afsluttet undersøgelserne. Et område omfattende tre huse og brolagte gader er gjort tilgængelig for publikum. Husenes vægge er genopbyggede med græstørv for anskuelighedens skyld, ligesom der er opsat skilte med vejledende tekster. – I gravhøjen ved Ålborg Portland Cementfabrik i Karlstrup ved Køge har C. L. Vebæk fremdraget en egekiste, ca. 4 m lang, indeholdende skeletterne af to mænd. Af gravgodset må fremhæves en fiskekrog af bronze med et stykke af snøren fastsiddende. Undersøgelsen fortsætter i 1966.

STENALDERBOPLADSEN I HJORTMOSE

Af Søren H. Andersen

ARKÆOLOGISKE landvindinger skyldes ofte, hvor nødvendig mange fagfolk end vil indrømme det, tilfældighedernes spil. Kun en brøkdel af de fremkomne oldtidslevn erkendes som saadanne, og en endnu ringere del bliver gjort til genstand for en mere indgaaende videnskabelig undersøgelse. Af den aarsag er de forhistoriske perioder i de forskellige landsdele langt fra lige godt belyste; f. ex. er den ældre stenalders kulturforhold i Vestjylland ikke særlig godt dokumenteret, da der her i høj grad mangler videnskabeligt undersøgte fund fra netop denne periode. Kun ét større bopladsfund ¹⁾, fra et tidligt afsnit af ældre stenalder ²⁾, kendes fra Vestjylland, mens vort øvrige kendskab til denne periodes kulturforløb og -forhold i disse egne bygger paa materiale, der er tilvejebragt ved overfladeopsamlinger fra bopladser beliggende paa dyrket mark ³⁾. Slutninger, der drages fra et materiale hidrørende fra saadanne opsamlinger, er i meget høj grad behæftet med usikkerhedsmomenter, da f. ex. ældre og yngre bebyggelseslag –

1) Nat.mus. nr. A 38217, Bøllund, Ølgod s., Ø. Horne h., Ribe amt. Fundet er publiceret af C. L. Vebæk: *Fra Danmarks Ungtid, Arkæologiske Studier* tilegnet J. Brøndsted. 1940, side 21 flg.

2) C. J. Becker: *Maglemosekultur paa Bornholm*, Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1951, side 161, hvor fundet henføres til borealtiden.

3) C. Haahr Christiansen og K. Skelmoser: *Gudenaakulturen ved Varde Aa*. Kuml. 1962, side 144 flg.

K. Andersen: *Stenalderen i Skodborg-Vandfuld herreder*. Hardsyssels Aarbog 1943, side 36 flg.

Th. Mathiassen: *Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse*. 1948.

N. Overgaard: *Vestjyllands Oldtidsbebyggelse* (Jydske saml. 5 rk., 1.).

A. Steensberg: *Hardsyssels Oldtidsminder* (Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt 1937, side 26 flg.).

primært adskilte ved fundtomme lag – let sammenblandes ved pløjning, saaledes at de enkelte komponenter kun med vanskelighed kan sammenknyttes til fundenheder repræsenterende de vexlende bebyggelser og miljøer.

Af disse aarsager er det af afgørende vigtighed, at det idag er muligt at supplere vor relativt sparsomme viden om de ældste faser af den ældre stenalder i Vestjylland med endnu et grundigt undersøgt bopladsfund, der paa flere punkter bringer nye aspekter ind i billedet af de vilkaar, der har været herskende for datidens omstrefjende jægerstammer.

Bopladsen, der her skal gøres til genstand for nærmere redegørelse, er beliggende i Hjortmose, nær landsbyen No, ca. 5 km NV for Ringkøbing. Lokaliteten blev erkendt for ca. seks aar siden af ejeren af det paagældende moseafsnit, gaardejer Steiner, No, der satte sig i forbindelse med Ringkjøbing Museum, hvorefter en systematisk udgravning straks iværksattes under ledelse af lrs. J. Dalgaard-Knudsen og advokat K. Dalgaard-Knudsen og gennemført af disse med forskellig bistand i de følgende aar. I løbet af sommeren 1963 afsluttedes undersøgelsen i Hjortmose ved et samarbejde mellem Ringkjøbing Museum og Forhistorisk Museum, Aarhus, hvorefter den endelige bearbejdning af det udgravede materiale paabegyndtes.

Hjortmose udfylder en større lavning i overfladen af Skovbjerg Bakkeø, og undergrunden bestaar overalt i omraadet af diluvial- og morænesand, der stammer fra den næstsidste istid⁴⁾. I ældre stenalder har den nuværende mose fremtraadt som en stor, fladvandet sø med talrige holme og øer, der for datidens mennesker baade har været særdeles velegnede som fangstpladser og samtidig har ydet beskyttelse mod vilde dyr og fjender. I aartusindernes løb er denne sø paa grund af den stadige tilvoxning langsomt blevet forvandlet til mose, der idag har en udstrækning i NV-SØ paa ca. 3-4 km. og i Ø-V paa ca. 1-2 km.

4) Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt, 1937.

Den holm, der aabenbart har været mest velegnet for stenalder-jægrene, er beliggende i den nordvestlige del af Hjortmose. Holmen er aflang, tungeformet og orienteret nogenlunde Ø-V. Bredden vexler mellem 25 og 30 m. og længden er ca. 100 m. Det højeste parti, området nær holmens spids, ligger idag ca. 0,5-1,0 m. over den omgivende moseflade. Mod nord er holmen forbundet med 'fast land' ved en lav landtange, mens bredderne mod vest og syd falder relativt stejlt mod den sumpede moseflade. Konturerne er mere slørede mod øst og nordøst. Hvor meget af holmen, der i oldtiden har raget op over vandspejlet er vanskeligt at afgøre, formodentlig drejer det sig kun om den yderste, beboede spids. Afstanden fra holmens yderste spids til søbredden har formodentlig været ca. 250-300 m., maaske lidt kortere.

Hele holmen har indtil for ganske faa aar siden været dækket af et lag tørv, hvis oprindelige tykkelse det idag er umuligt med sikkerhed at udtale sig om, da dræning, smuldharvning og talrige mosebrande i forening har medført en væsentlig sammensynkning af de oprindelige, formodentlig svære, dækkende tørvelag. Ved udgravningens begyndelse var et ca. 5×5 m. stort omraade af holmens højeste parti stærkt eroderet af vejr og vind. Det dækkende tørvelag var føget bort, saaledes at det glaciale undergrundssand var blevet blottet, mens flintaffald og redskaber blev liggende tilbage paa overfladen. Det eroderede omraade blev aarligt større og større, og det var derfor nødvendigt ved hver udgravningskampagnes begyndelse at foretage en opsamling af de oldsager og flintaffald, der evt. var fremkommet ved erosionen i løbet af vinteren. Antallet af saadanne opsamlede oldsager udgør ca. een trediedel af den samlede oldsagsmængde, der beløber sig til 389 stk. I den foreliggende behandling af Hjortmose-bopladsen er disse oldsager beskrevet sammen med de udgravede stykker, da de to grupper ved hjælp af arkæologiske kriterier ikke lader sig adskille, men tværtimod udgør en homogen fundmængde. I oldsagsbeskrivelsen er det dog ved alle karak-

teristiske og vigtige former anført, hvorvidt disse er udgravede eller fundet paa overfladen i det eroderede omraade.

Selve udgravningen og den anvendte metode skal ikke behandles nærmere her, da den i alt væsentligt svarer til de krav, man idag bør stille til en undersøgelse af den foreliggende art. Blot skal de vigtigste resultater kort opsummeres: Undergrunden bestod overalt af graahvidt, glacialt sand af homogen koncistens. Enkelte steder iagttoges der mindre koncentrationer af myremalm øverst i det glaciale sand. Undergrundens overflade bølgede noget, og adskillige steder konstateredes der større og mindre naturlige lavninger fyldt med gytje, tørvemasse og kulturlevn. Adskillige steder iagttoges der 'rodvæltene', d.v.s. forstyrrelser i undergrunden foraarsaget af væltede fyrretræers rodsystemer. Enkelte steder konstateredes der ogsaa 'aftryk' af rodsystemer af fyrretræer i overfladen af den glaciale undergrund. I disse 'aftryk' fandtes der flintaffald, hvilket viser, at bebyggelsen paa holmen maa have fundet sted samtidig med eller efter at disse træer har vokset paa holmen.

Langs holmens bredder iagttoges der en række diffuse sandtunger opblandet med gytje. Formodentlig drejer det sig om sekundære aflejringer af udvasket undergrundssand. Sluttelig maa det anføres, at undergrunden overalt paa holmen var gennemsat af ellerødder – formodentlig af ret ny dato.

Umiddelbart ovenpaa undergrundssandet fandtes overalt langs holmens bredder et ca. 10-30 cm. tykt, graasort gytjelag af meget fin koncistens. Lagets tykkelse vekslede noget, men syntes generelt at tiltage i retning bort fra holmen. Ved holmens bredder forsvandt laget helt og blev ikke konstateret nogetsteds paa holmens top. Laget indeholdt mange kulturlevn, især trækul og flintaffald, der fandtes i en ca. 5-10 cm. tyk zone nederst i laget umiddelbart over den glaciale undergrund. Umiddelbart over dette gytjelag fulgte et ca. 20-30 cm. tykt tørvelag af finkornet koncistens. Laget var meget humificeret, og det var ikke muligt at erkende plante- eller træstrukturer i tørvemassen, der var sort. Dette tørvelag dækkede selve hol-

mens top, hvor det hvilede direkte paa den glaciale undergrund. Bortset fra enkelte sporadiske stykker flintaffald var laget sterilt for kulturlevn. Dette tørvelag udgjorde overalt paa holmen (hvor dette kunne konstateres) det dækkende tørvelag. Over dette lag fulgte sekundært paaføgne lag af sand, tørvesmuld og tørveaske fra de mange mosebrande. At de(t) dækkende tørvelag tidligere har været væsentlig tykkere, fremgik bl. a. af den kendsgerning, at der enkelte steder iagttoges spor efter et overliggende lag af sphagnumtørv.

Endelig maa det anføres, at alle lagserierne var gennemsat af store revner, der ofte gik helt fra overfladen ned til den glaciale undergrund. Denne revnedannelse er formodentlig foraarsaget af den voldsomme dræning af mosen, der har fundet sted i de senere aar. Dette forhold havde desværre medført, at humificeringen af lagserierne var blevet yderligere fremskyndet samt umuliggjort udtagning af pollenprøver i profilerne, da man overalt maatte regne med, at store mængder yngre pollen sekundært kunne være nedføget i langt ældre lagserier.

Ved udgravningen i Hjortmose undersøgtes der ialt 168 m². Koncentrationen af flintaffald var jævn over hele holmen; dog størst paa dens centrale parti, hvor der i flere felter fandtes omkring 200 stk. affald pr. m². Flintaffaldskoncentrationen aftog jævnt mod S.V. og N., mens den endelige grænse for bebyggelsen ikke blev naaet mod Ø. Alle kulturlevn blev fundet i en 5-10 cm. tyk zone umiddelbart over den glaciale undergrund. Hist og her fandtes der som tidligere anført enkelte stykker flintaffald lidt højere oppe i tørvelagene. Ved udgravningen var det ikke muligt at erkende mere end eet kulturlag paa holmen, hvilket er beklageligt, da det ad arkæologisk vej er muligt at udskille ihvertfald to forskellige bebyggelser med et betragteligt span af tid imellem (se senere). Ved undersøgelse af profilgrøfter ud i aflejringerne omkring holmen, kunne dette kulturlag følges som en tynd trækulstribе nederst i gytjelaget. Selv i en afstand af 28 m. fra holmens centrale

parti var det ikke muligt at udskille mere end eet kulturlag. Dette skyldes sikkert, at mosens udtørring og den voldsomme humificering i forening har bevirket en voldsom sammenklaskning af gytje- og tørvelagene, saaledes at primært adskilte lagserier idag kommer til at fremtræde som eet lag.

Dette problem blev dog løst paa en anden maade, idet der ved udgravning af et mindre areal af holmens tidligere bred konstateredes en fordeling af flintaffaldet, der bedst forklares som udtryk for to forskellige bebyggelser: Flintaffaldet koncentreredes i to indbyrdes adskilte omraader i forskellig afstand fra bredden. Afstanden mellem de to koncentrationer var ca. 1 m., og grupperne kunne følges over en strækning af 15 m. parallelle med bredden. Imellem de to koncentrationer fandtes der ogsaa flintaffald, blot ikke i tilnærmelsesvis saa stor en mængde som i disse. Dette ejendommelige forhold forklares bedst ved at antage, at bredden, som følge af tilvoksning i tidsrummet mellem to bosætninger, er rykket længere ud i søen, saaledes at de respektive bebyggelsers affald er havnet i søen paa forskellige steder. Samtidig har sedimentationen paa dybere vand formodentlig været saa ringe, at tidsrummet mellem de to bosætninger paa holmen ikke har været tilstrækkelig til at afsætte et sterilt lag gytje, der kan erkendes idag, hvor humificering og dræning har sammentrykket lagserierne. Beklageligvis blev der ikke fundet karakteristiske eller daterende oldsager i de to flintaffaldskoncentrationer, saa spørgsmaalets endelige løsning maa staa aaben indtil videre.

Ved udgravningen blev der kun fundet redskaber og affald af flint og bjergart; oldsager tilvirket af organisk materiale saavel som keramik konstateredes ikke. Hustomter eller spor efter saadanne fandtes heller ikke. Nær holmens sydlige bred afdækkedes et mindre, cirkulært stensat ildsted med en diameter paa ca. 60 cm. Det var opbygget af et enkelt lag stærkt sodsværtede og ildskørnede haand-store sten, hovedsagelig granit. I forbindelse med ildstedet fandtes der meget trækul og ildskørnet flintaffald, men ingen oldsager. Under

stenlægningen fandtes der et tyndt tørvelag, der dækkede over en lille grydeformet grube, ca. 20 cm. dyb, opfyldt af tørvejord og trækul.

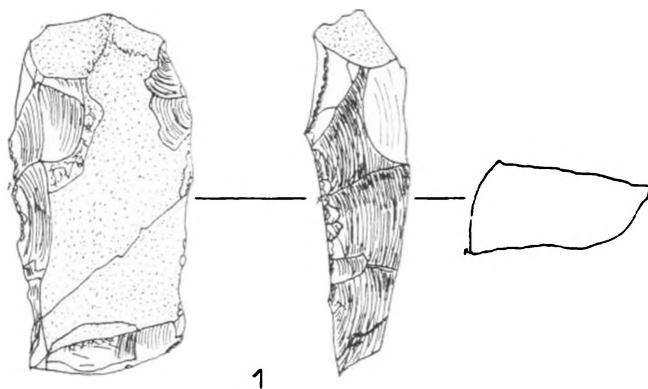
Ved undersøgelsen af Hjortmosebopladsen fandtes der ialt 389 stk. oldsager samt fragmenter heraf; en nøjere specifikation er udført i omstaaende oldsagsliste.

Raamateriale: Det foretrukne raamateriale til redskabsfremstillingen har været flint. Udgangspunktet har været ganske smaa (3-7 cm. lange og 3-5 cm. tykke) flintknolde af finprikket, homogen jysk senonflint. Større flintemner har det ikke været Hjortmose-bopladsens beboere muligt at opdrive i omegnen, hvilket da heller ikke kan forbavse, da større flintblokke kun yderst sjældent forekommer i de jyske diluvial-sandomraader. Dette ringe raamateriale har i meget høj grad sat sit præg paa redskaberne, der dels er overordentlig smaa (kun eet redskab maaler mere end 10 cm i længden!) dels ofte har større og mindre partier af overfladen dækket af skorpe. Mangelen paa flint har bl. a. medført, at beboerne paa bopladsen har set sig nødsaget til at fremstille to kærnebor af kvartsit (se pl. 2, nr. 8).

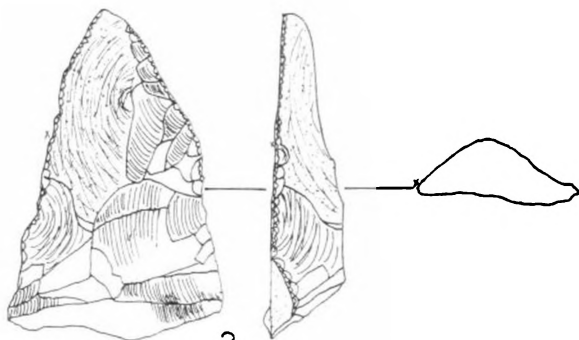
Enkelte redskaber (17 stk.) er fremstillet af graa, kalkholdig danienflint. Da disse redskaber for hovedpartens vedkommende kan henføres til slutningen af yngre stenalder eller evt. tidlig bronzealder (fragm. af sleben øxe, fligede fladehuggede pile og store skiveskrabere) og da samtidig alle de karakteristiske mesolithiske former udelukkende er fremstillet af senon-flint, er det nærliggende at slutte, at de øvrige oldsager, der er lavet af danien-flint formodentlig med en vis ret ogsaa kan henføres til bebyggelsen i yngre stenalder. Det gælder f. ex. enkelte flækkeskrabere, tværpilene og enkelte andre redskaber (pl. 5, nr. 5-9). Alene ud fra valget af raamateriale synes det som om man kan skelne mellem to bosætninger paa stedet, hver karakteriseret af sin flint-type.

Endelig maa det nævnes, at der er fundet 5 slagsten af kvartsit ved undersøgelsen.

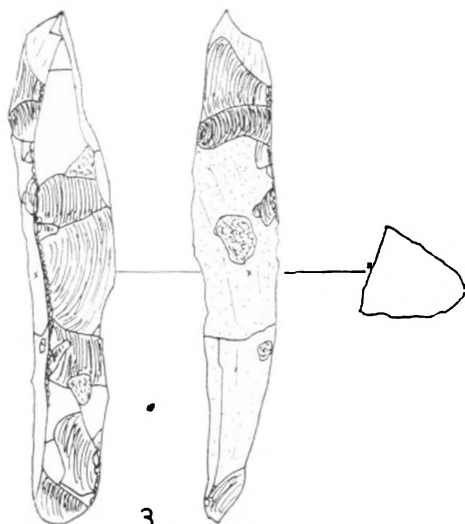
Teknik: Som følge af det ringe raamateriale fremtræder de



1



2



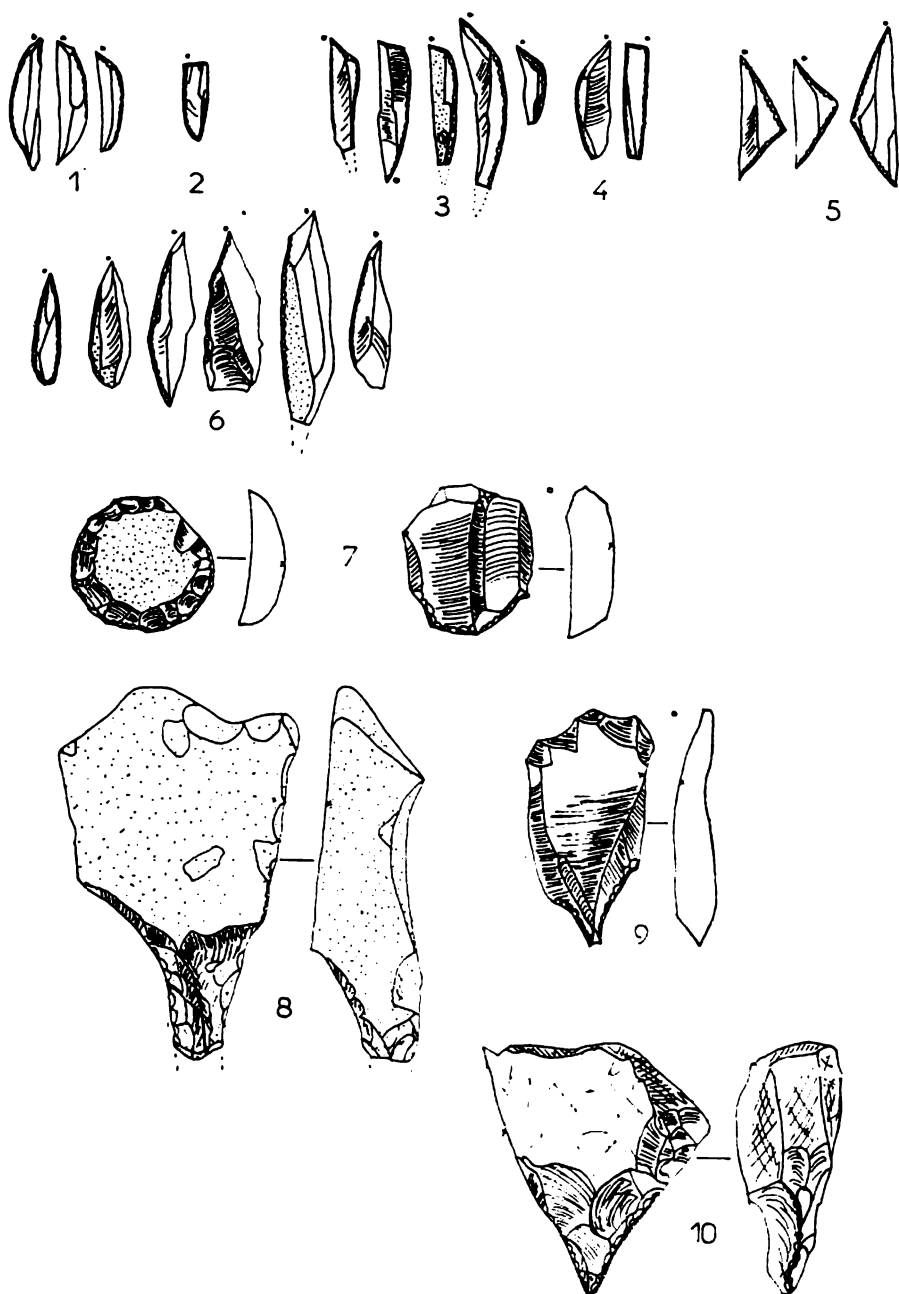
3

producerede redskaber med et meget primitivt præg, der i adskillige henseender stiller dem paa linie med, hvad der kendes fra f. ex. bornholmske fund⁵⁾. De smaa flintknolde har været stærkt hæmmende ved redskabstilvirkningen. Der fandtes ialt 353 flækker hvoraf ca. $\frac{2}{3}$ maa karakteriseres som mikrolithiske. Antallet af blot nogenlunde regelmæssige stykker er forsvindende lille. Hovedparten af de fundne flækker maaler 5-6 cm. i længden; enkelte maaler 8 cm. Flækkernes længdekanter er sjældent parallelle og forsiden bærer ar efter mange tidligere, uregelmæssige afspaltninger. Adskillige stykker viser spor efter indtil tre tætsiddende slagbuler paa bagsiden, hvor det 'normale' kun er en enkelt. Dette forhold tyder paa, at det ofte har været forbundet med vanskeligheder at løsne flækkerne fra de smaa blokke. Før den egentlige flækkeproduktion er paabegyndt, har man fjernet toppen af flintknolden ved et slag vinkelret på dennes længdeaxe, nogenlunde som man slaar toppen af et æg. Disse kugleafsniit er anvendt som skiveskrabere i stort tal paa bopladsen (pl. 2, nr. 7a); oftest forsynet med en regelmæssig stejl-retouche i hele stykkets omkreds.

Flække- og mikroblokke: Ved undersøgelsen af Hjortmosebopladsen fandtes der ialt 124 flækkeblokke af forskellig form. Generelt maa alle de fundne stykker karakteriseres som teknisk ringe og atypiske, og overgangen mellem de egentlige blokke og spaanblokke-knuder er ikke skarp, saaledes at det i høj grad beror paa et subjektivt skøn, til hvilken af kategorierne man vil henføre adskillige af de fremdragne stykker. Regulære mikroblokke er meget faatallige, og ingen af de karakteristiske former, saasom koniske mikroblokke og haandtagsblokke, forekommer paa bopladsen. Flække-arrene er – i god overensstemmelse med de daarlige flækker – meget uregelmæssige. Paa grund af blokkenes ringe størrelse har man set sig nødsaget til kun at hugge flækker fra blokkens ene side,

⁵⁾ C. J. Becker: Maglemosekultur paa Bornholm. Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1951, side 96-178.

PLANCHE 2



et træk der ogsaa kendes fra den bornholmske Melsted-gruppens flækkeblokke ⁶⁾).

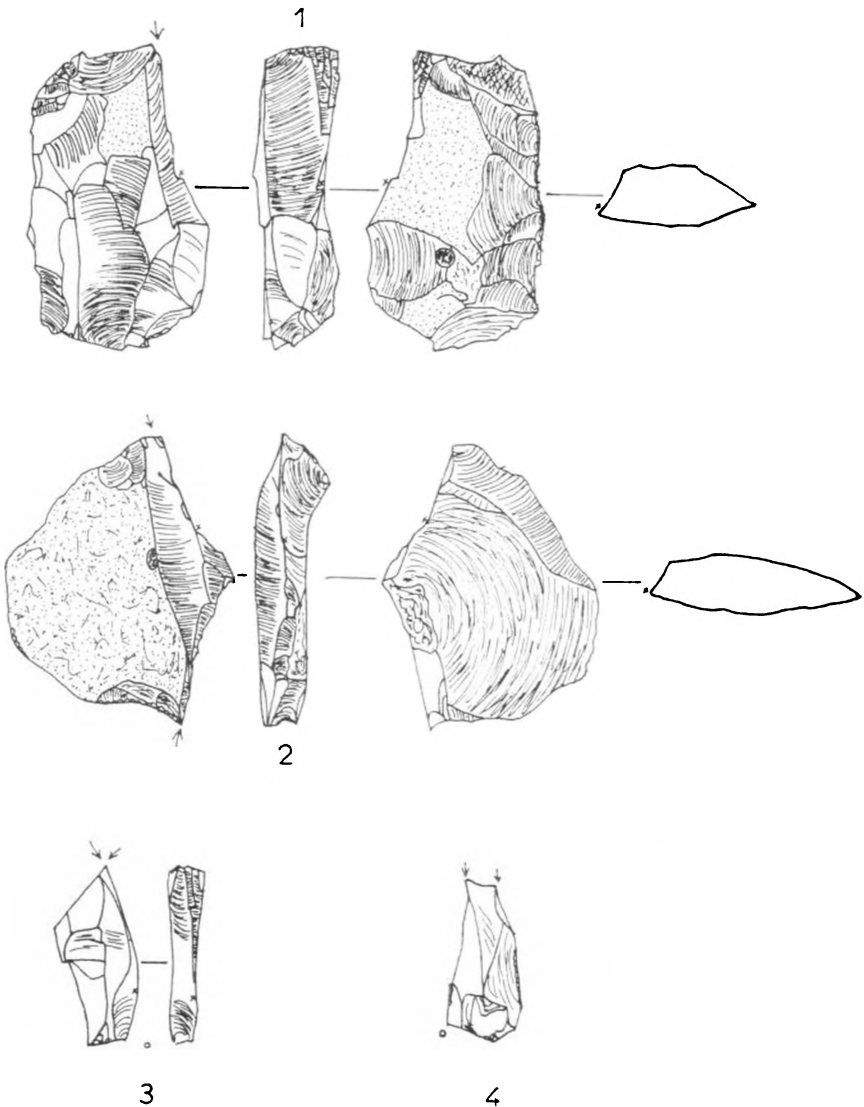
Flækkeblokkenes højde overstiger ikke i noget tilfælde 8 cm. Almindeligvis svinger den mellem 3-5 cm. Af de 124 flækkeblokke er 112 med trimmet kant, mens resten ikke er trimmet eller kun meget sporadisk trimmet. Hyppigst forekommer blokke med kun een slagflade, der kendes i 86 ex.; hvoraf 79 er med trimmet kant. To slagflader er konstateret paa 35 blokke, hvoraf de 33 er trimmede. I denne gruppe er den bipolare form dominerende (23 stk.). Endelig har tre blokke tre slagflader.

Oldsagsbeskrivelse: Af kærneøxer og fragmenter af saadanne fandtes der ialt 10 stk. (se pl. 1, nr. 1). Den atypiske form dominerer (6 stk.); hverken den symmetriske eller usymmetriske form optræder. Kvalitetsmæssig er øxerne dårlige og vidner om en ringe teknisk formåen, selvom en stor del af skylden for den ringe kvalitet sikkert maa skydes paa paa raamaterialet. Alle de fundne øxer har større eller mindre partier dækket af skorpe. Tre af øxerne er fremstillet af naturlige, flade flintskiver, dannet ved sol- eller frostsprængning af større flintblokke, mens to viser kalkskorpe paa begge bredder (f. ex. pl. 1, nr. 1). Paa tre eksemplarer ses spor efter æg-fornylsesslag. Eet stykke er efter udgravningens slutning samlet af to fragmenter fundet med flere meters indbyrdes afstand (pl. 1, nr. 1). At stykket er overbrudt allerede i oldtiden fremgår bl. a. af den forskellige patinering paa de to stykker. Aarsagen til bruddet skyldes et mislykket forsøg paa opskærping.

Længden af de fundne øxer vexler mellem 8 og 5,5 cm.; bredden mellem 3 og 4 cm. Som følge af det udvalgte raamateriale (flade flintstykker) er alle stykker meget tynde; den største tykkelse er 3 cm.

⁶⁾ C. J. Becker: Maglemosekultur paa Bornholm. Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1951, side 122-123 og fig. 10, nr. 5-8.

PLANCHE 3



Blandt kærneøxerne maa især en tresidet mejsel nævnes (pl. 1, nr. 3). Skønt ildskørnet er stykket velbevaret og fremtræder som fundets største redskab. Stykket er svagt krummet

efter længden. Æggen er ganske smal og rundet. Ogsaa i dette tilfælde har man foretrukket en naturlig flad flintblok som udgangspunkt for tilhugningen af redskabet; spor efter skorpe ses paa den ene side. Stykket er samlet af to fragmenter fundet ved udgravningen med en afstand paa ca. 10 m. Længden er 10,7 cm., bredden 1,8 cm. og tykkelsen 1,5 cm.

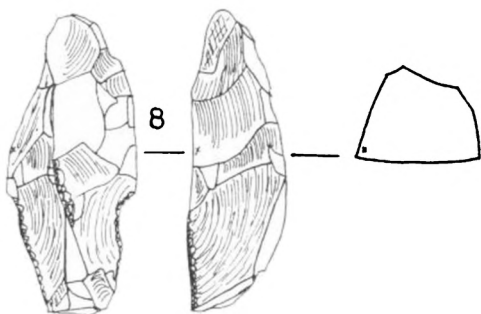
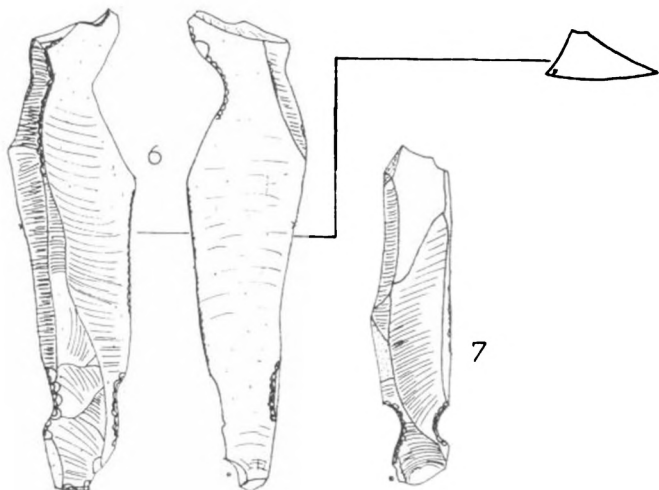
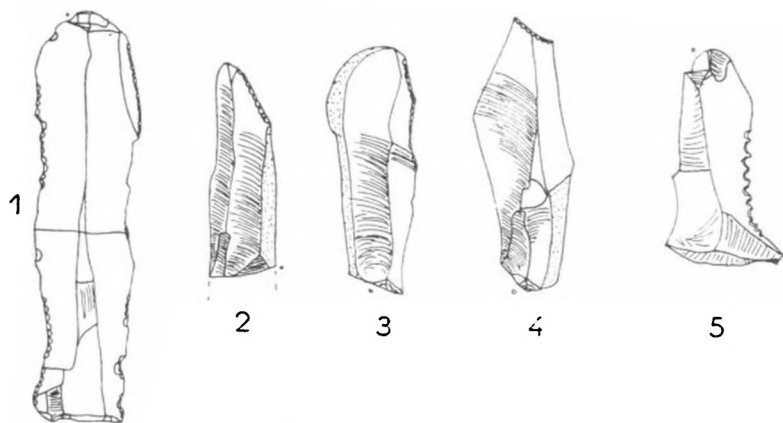
Skiveøxen er kun repræsenteret ved et enkelt, atypisk stykke lavet af en uregelmæssig, naturlig flintskive, der kun har krævet et minimum af tilhugning (se pl. 1, nr. 2). Tværsnittet er trekantet. Længden er 7 cm., bredden ved æggen er 4,5 cm. og tykkelsen er 1,5 cm.

Skiveøxen adskiller sig kun i nuancer fra kærneøxerne. Betragter man øxerne under eet, er det klart, at en gruppering i forskellige typer ikke er berettiget, da det i højere grad er raamaterialet end den tekniske formaan, der har været udslagsgivende for det fremkomne resultat. Man har endnu ikke 'hold om' formerne. Et velegnet raemne tilhugges til en øxe; hvorvidt emnet er en kærne eller skive spiller en underordnet rolle.

Tresidede spidsvaaben kendes kun i et enkelt, stærkt fragmenteret exemplar samt fire fragmenter og forarbejder (pl. 4, nr. 8). Stykkets spids er afhugget, og det er endog tvivlsomt, hvorvidt stykket oprindelig har været et spidsvaaben. Andre muligheder, saasom bor eller kærne-mejsel, kan ogsaa tænkes.

Tilhuggede kærneredskaber med afrundet, slidt spids forekommer i 7 eksemplarer paa Hjortmosebopladsen, hvoraf de 5 er fragmenter (pl. 5, nr. 3 og 4). I fem tilfælde er tværsnittet trekantet og let tilsmalnende mod spidsen, der enten kan være tilslebet eller kraftigt afstødt; i flere tilfælde kan det være svært at afgøre, hvorvidt der foreligger slibning eller afglatning og -stødning. Ogsaa kanterne ned mod spidsen viser i flere tilfælde spor efter slibning og afknusning. Et af fragmenterne synes at stamme fra en svær flække og kan muligvis være spidsen af en ildsten; dette gælder ogsaa et andet fragment, der stammer fra en svær spaan. De øvrige er tildannet af flintkærner. I fire tilfælde er der anvendt danien-flint; et

PLANCHE 4



stykke er lavet af kvartsit (pl. 5, nr. 4) og to er fremstillet af senon-flint. I sidstnævnte tilfælde drejer det sig om de førnævnte fragmenter af en flække og en spaan. Tilsvarende 'tilhuggersten' kendes fra en lang række stenalderfund ⁷⁾ ofte af sen-neolithisk præg, hvilket stemmer godt overens med de fundne pilespidser samt forarbejderne til disse (pl. 5, nr. 5), der netop lader sig henføre til stenalderens slutning eller evt. beg. af bronzealderen. I den retning peger ogsaa det foretrukne raamateriale (daniensflint). Tilhuggersten eller 'tryksten' kendes fra mesolithiske bopladser paa Bornholm ⁸⁾, men stykkerne herfra er væsentligt bedre udformede end de vestjyske. De bornholmske stykker viser en langt bedre tilhugning af spidsen og en omhyggeligere tilglatning af kanterne nær denne.

Borene er ikke talrige. Der er fundet ialt 12 bor, deraf 3 kærnebor, 2 flækkebor og 7 spaanbor (pl. 2, nr. 8-10). Udførelsen er af veksellende kvalitet; generelt dog ringe. To af kærneborene er lavet af kvartsit (pl. 8, nr. 8); de øvrige stykker af senon-flint. Længden varierer mellem 3 og 8 cm.

Skiveskraberne er talrige og af udmærket tilvirkning (pl. 2, nr. 7). I forbindelse med udgravningen fandtes der 40 stk., hvoraf 13 er lavet af den afslaaede top af de smaa flintknolde (pl. 2, nr. 7a). Stykkerne er cirkulære, diam. 3-4 cm., med regelmæssigt stejlrætoucheret omkreds.

Spaanskraberne er ogsaa meget talrige; der fandtes ialt 42 stk. Alle de gængse former forekommer; hyppigst med udbuet æg.

Flækkeskraberne er repræsenteret med ialt 38 stk. (se pl. 5, nr. 1-2). Talrigest er formen med udbuet æg, der optræder i 17 eksemplarer samt 7 afbrudte ender af saadanne stykker. Som følge af det ringe raamateriale, der har staaet til raadig-

⁷⁾ Sophus Müller, *Slagsten af Flint*. Aarb. f. nord. old. og hist., 1896, side 408 flg.

⁸⁾ C. J. Becker: *Magleosekultur paa Bornholm*. Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1951, side 136-138.

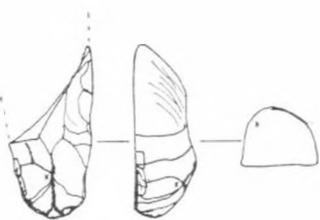
PLANCHE 5



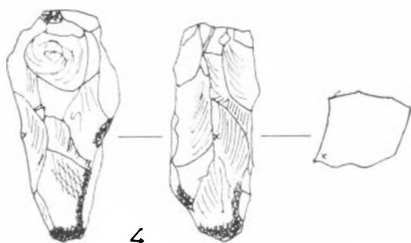
1



2



3



4



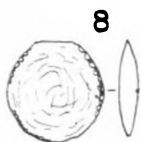
5



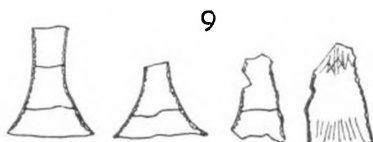
6



7



8



9

hed, er den længste flækkeskraber kun 6,4 cm. Typen med indbuet æg forekommer kun i 2 eksemplarer, der begge er meget ringe og atypiske. Et af stykkerne med udbuet æg har det været muligt at passe sammen med en skraber med skraa æg, hvilket viser, at de maa være slaet af den samme blok umiddelbart efter hinanden. Paa adskillige af flækkeskraberne er der konstateret slidridser paa bagsiden udgaaende fra æggen og væk fra denne.

Som følge af de meget ringe flækker er disse næsten ikke blevet anvendt til stikler. Baade kant- og midtstikler med og uden tværretouche af flækker kendes, men er faatallige. Kantstikler lavet af flækker kendes kun i to eksemplarer; een med tværretouche og een uden tværr. (pl. 3, nr. 4). Tilsvarende gælder for midtstiklerne, hvor der ogsaa kun kendes to fabrikeret af flækker (pl. 3, nr. 3). Derimod er kantstikler produceret af uregelmæssige og atypiske spaaner, kærner, blokke og skiver meget almindelige. Der kendes saaledes 10 stk. af denne gruppe fra Hjortmose. Ofte er der ligesom ved øxerne udvalgt en flad, skorpedækket flintskive (pl. 3, nr. 2). Formvariationen er stor og synes i høj grad at være afpasset efter raamaterialet. Adskillige stykker maa nærmest karakteriseres som polyedriske, men da hele gruppen i form- og tildannelsesmæssig henseende er yderst heterogen, er de i oldsagslisten blot rubriceret som kant- eller midtstikler af spaaner og skiver. Stikkelæggen er gennemgaaende bred (ca. 1-1,5 cm.) og ofte tildannet ved flere slag. Paa tre stykker er der retoucheret kant nær stikkelæggen (pl. 3, nr. 2). Eet stykke er lavet af en tidligere kærneøxe (pl. 3, nr. 1), hvis æg er afbrudt og derefter lavet til kantstikkel.

Flækker med marginalretouche er ogsaa almindelige. Der kendes ialt 38 stk. fra Hjortmose (pl. 4, nr. 1-4 og 6-7). Intensiteten af retoucheringen vexler meget fra helt opslidte stykker til stykker med ganske svag og sporadisk retouchering, f. ex. pl. 4, nr. 1, der er samlet af to brudstykker fundet med en indbyrdes afstand af 5 m. Flækken er brækket under arbejdet allerede i oldtiden, hvilket fremgaa af slidsporene paa

den skarpe overbrydningskant paa enden af fragmentet med slagbulen (den øverste halvdel).

Blandt flækkerne med marginalretouche skjuler sig sikkert en del flækkeknive, f. ex. pl. 4, nr. 2 og 3. Egentlige flækkeknive med kraftig, skraa terminalretouche kendes ikke fra Hjortmose. Nærmest i denne retning kommer stykket pl. 4, nr. 2, der imidlertid ikke viser slidretouche eller gloss paa ægpartiet. Den fra Klosterlund-bopladsen ⁹⁾ saa velkendte type med retoucheret fastbindingshak i slagbuleenden forekommer ogsaa paa Hjortmosebopladsen (pl. 4, nr. 6 og 7).

Tværpile er også almindelige; et udvalg ses pl. 5, nr. 9. Ved udgravningen fandtes der ialt 16 stk.; baade regelmæssige med udsvajede æghjørner og mere atypiske og uregelmæssige. Førstnævnte gruppe er dog i overtal. Den dominerende form er E-5 typen ¹⁰⁾, lavet af gode, regelmæssige flækker med een eller to midtribber. Dette er i høj grad overraskende, da saadanne regelmæssige flækker overhovedet ikke forekommer paa lokaliteten. 10 af tværpilene er lavet af danien-flint, mens de øvrige er af senonisk flint.

Den mest dominerende redskabsform paa Hjortmosebopladsen er mikrolitherne, der medregnet fragmenter er fundet i et antal af 158, d.v.s. at næsten halvdelen af redskabsinventaret fra Hjortmose bestaar af mikrolither. Heraf er 72, næsten 50 pct., lancet-mikrolither af uregelmæssigt omrids med tilhugning kun nær spidsen, eller af større partier af den ene eller begge langsider (pl. 2, nr. 6). Lancet-mikrolither af et mere regelmæssigt omrids med rundretoucheret basis forekommer i et enkelt exemplar (pl. 2, nr. 6, yderst til venstre). Mikrolither tilhugget som segmenter kendes i 3 eksemplarer, men er ikke særlig karakteristiske (pl. 2, nr. 1).

Trekantmikrolithen optræder i to varianter, dels den brede, ligebenede, der kendes i 4 eksemplarer, dels i skævtrekant-

⁹⁾ Th. Mathiassen: Gudenaakulturen, Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1937, side 142.

¹⁰⁾ Anf. arb. side 95.

mikrolithen, der i Hjortmose-fundet forekommer i 13 stk. (pl. 2, nr. 3 og 5). Blandt skævtrekanterne forekommer baade højre- og venstrevendte former; den højrevendte dog kun i et enkelt exemplar. De ligebenede trekantmikrolither er store og grove stykker, og slutter sig nært til hvad der kendes fra f. ex. Snarup-bopladsen ¹¹⁾). Mere særprægede og uregelmæssige mikrolithformer forekommer ogsaa, saaledes pl. 2, nr. 2 og 4 th. Sidstnævnte maa karakteriseres som en trapez.

I god overensstemmelse med de ringe mikroblokke og mikrofælcker staar de færdige mikrolither, der alle er meget uregelmæssige og hvor selv en god tilhugning ikke har kunnet fjerne sporene efter de daarlige raaprodukter, der har dannet udgangspunktet for mikrolithfabrikationen. Alle de fremdragne mikrolither er lavet af senon-flint.

Mikrostikler er fundet i 77 eksemplarer, hvoraf de 62 har retoucheringen i højre side, mens 10 stk. har retoucheringen i venstre side. Fem stk. er andre former.

Slagsten kendes ogsaa; alle de fundne stykker er af kvartsit og viser knusespor i enderne.

Foruden de her omtalte oldsager er der fundet en række neolithiske redskaber; 1 ildsten, 1 fragmenteret, fliget sen-neol. pilespid, et fragment af en sl. flintøxe (typen er ubest.), fire forarbejdede til fladehuggede pilespidser og to store, grove skiveskrabere (pl. 5, nr. 5-8).

Af flintaffald optaltes ialt 15909 stk.

Hjortmosebopladsens kulturelle stilling i forhold til andre danske stenalderfund:

I det foregaaende er der ganske kort gjort rede for de vigtigste oldsagstyper, der er fundet ved undersøgelsen af bopladsen. Som det klart fremgaar af denne redegørelse og af oldsagslisten er bopladsen ikke 'ren', d.v.s. at der kun har været en enkelt, kortvarig bebyggelse paa stedet. Tværtimod fremgaar det klart, at bopladsen baade har været bebygget i ældre og yngre stenalder. Der stammer en del neolithiske old-

¹¹⁾ Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1937, side 12.

sager fra lokaliteten, især af sen-neolithisk præg. Det gælder een SN-fladehugget pilespid samt fire spaaner med begyndende fladehugning; formodentlig forarbejder til pilespidser. Herforuden et fragment af en ubest. sleben flintøxe af graa danien-flint, een større skiveskraber, der baade i valg af raamateriale (daniel-flint) og størrelse staar i modsætning til de mesolithiske. Ingen af de neolithiske oldsager er omdannede eller patinerede og staar herved i kontrast til fundets øvrige oldsager, hvor hovedparten er patineret rød-brune eller gul-brune. De neolithiske oldsager er fundet spredt over hele holmen, og hovedparten er opsamlet i erosionsområdet. Ingen af de 'sikre' neolithiske oldsager, der er fundet i de udgravede felter, er fremkommet under saadanne omstændigheder, at de kan bidrage til at kaste yderligere lys over denne bebyggelse paa holmen. Foruden de her nævnte 'sikre' neolithiske oldsager, saasom store skiveskrabere, fligede fladehuggede pilespidser og fragm. af sleben øxe, maa det antages, at der gemmer sig adskillige redskaber fra denne bebyggelse blandt de mindre tidstypiske oldsager, f. ex. spaanskrabere, bor, flækkeredskaber og stikler. Til denne bebyggelse maa formodentlig ogsaa henregnes de tidligere omtalte tilhuggersten og tværpilene, hvilket bl. a. valget af raamateriale synes at tyde paa. Det maa dog anføres, at tværpilene for hovedpartens vedkommende synes at være 'for gode' til at passe ind i det neolithiske miljø, rent bortset fra at tværpile generelt anses for at være forvundet i redskabsinventaret i midten af yngre stenalder. De neolithiske tværpile er gennemgaaende ikke af de foreliggende typer, men oftest med konvekse længdekanter og alm. lavet af spaaner og fliser (hvilket dog ogsaa er tilfældet for 6 af pilene fra Hjortmose, se pl. 5, nr. 9 til højre). Da tværpilene ikke med rimelighed kan knyttes sammen med det øvrige mesolithiske redskabsinventar og da langt den overvejende del af stykkerne er lavet af danien-flint, synes det berettiget at henføre dem til den neolithiske bosætning paa holmen. Ingen af tværpilene er fundet in situ i kulturlaget, saa ad den vej kan deres datering heller ikke bestemmes.

Det tidligere omtalte ildsted stammer formodentlig ogsaa fra yngre stenalder, hvilket de stratigrafiske iagttagelser synes at tyde paa. Som anført blev der under ildstedet fundet et tørvelag, der dækkede over en mindre grube med flintaffald. Da der ikke blev fundet oldsager i forbindelse med ildstedet, vil spørgsmålet aldrig kunne løses endeligt, men sandsynligheden taler dog for, at den underliggende grube stammer fra bebyggelsen i ældre stenalder, mens det tynde tørvelag mellem gruben og ildstedet markerer tidsrummet mellem bebyggelsen i ældre og yngre stenalder.

Langt den overvejende del af fundstoffet fra Hjortmose er dog af mesolithisk art; ovenikøbet fra et relativt tidligt afsnit af ældre stenalder. Det mesolithiske redskabsinventar synes heller ikke ganske homogent; tilsyneladende kan der konstateres flere forskellige bosætninger i ældre stenalder, hver repræsenteret ved sit særlige redskabsinventar. Forskellen mellem de enkelte bebyggelser træder tydeligt frem ved en betragtning af mikrolitherne, der kan opdeles i en række grupper, repræsenterende forskellige miljøer. Ældst synes de talrige, grove lancet mikrolither at være (pl. 2, nr. 6). De udgør langt den overvejende del af mikrolitherne og kendes i samme udformning bl. a. fra Klosterlund-bopladsen i Midtjylland¹²). Denne mikrolithform falder godt sammen med hovedparten af det øvrige, mesolithiske redskabsinventar, f. ex. smaa cirkulære skiveskrabere, daarlige kærneøxer, ringe flæk-
keteknik samt de to knive med retoucheret fastbindingshak (pl. 4, nr. 6-7), en type, der næsten kun kendes i denne specielle udformning fra Klosterlund-bopladsen¹³).

Konklusionen af dette maa da blive, at hovedparten af det mesolithiske fundstof fra Hjortmose maa tilskrives en bebyggelse af Klosterlundpræg. Identiteten mellem Hjortmose og Klosterlund-fundet er overordentlig stor og rækker langt ud

¹²) Th. Mathiassen: Gudenaakulturen. Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1937, side 145.

¹³) Anf. arb. side 142; fig. 25 nr. 1-5.

over de ovennævnte faa redskabsformer. En væsentlig forskel maa dog konstateres: De for Klosterlund saa karakteristiske flækkebor ¹⁴⁾ synes helt at mangle i Hjortmose, hvor denne form kun optræder i to atypiske eksemplarer. I overensstemmelse med den nære identitet mellem de to lokaliteter er det berettiget at henføre bebyggelsen i Hjortmose til et tidspunkt nogenlunde samtidig med bebyggelsen ved Klosterlund, maa-ske lidt yngre; hvilket vil sige slutningen af pollenzone 4 eller beg. af 5a. Dette stemmer ogsaa godt overens med iagttagelserne under udgravningen paa holmen, hvor der blev fundet flintaffald i hullerne efter fyrrestubbene, idet fyrren netop begynder at forsvinde i pollenzone 5. Kulturelt maa bebyggelsen karakteriseres som et tidligt stadium af Maglemosekulturen ¹⁵⁾.

Fra denne bebyggelse stammer muligvis ogsaa de 4 store ligebenede trekantmikrolither, hvis nærmeste paralleller findes f. ex. i Bøllund ¹⁶⁾.

Enkelte tilsvarende trekantmikrolither optræder i Klosterlund-fundet, men maa sikkert tilskrives indblanding; noget tilsvarende kan være tilfældet for Hjortmoses vedkommende. Imidlertid er 4 stk. ikke noget stort materiale, hvilket maner til forsigtighed vedrørende for vidtgaende slutninger. Blot kan det nævnes, at denne mikrolith-form er karakteristisk for en anden boreal Maglemosegruppe, den saakaldte Bøllund-Duvensee, Horsham-gruppe ¹⁷⁾, der kendes fra England, Bornholm og Nordtyskland.

Derimod synes de fundne skævtrekant-mikrolither ikke at høre sammen med de 'gamle' lancet-mikrolither. De må karakterisere en senere bebyggelse paa stedet. Denne bosætning har sikkert været kortvarig og eet-aarig, da 12 af de 13 skæv-

¹⁴⁾ Anf. arb. side 138; fig. 23 nr. 1-5.

¹⁵⁾ Th. Mathiassen: Gudenaakulturen. Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1937, side 149.

¹⁶⁾ Se note 1, side 252, i herv. arb.

¹⁷⁾ C. J. Becker: Maglemosekultur paa Bornholm. Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1951, side 166.

trekant-mikrolither er venstrevendte, hvilket i analogi med resultater fra Aamosen paa Vestsjælland ¹⁸⁾ synes at tyde paa en enkelt bosætning af een familie, idet det for den enkelte mand blot har været et vanespørgsmaal, hvorvidt mikrolithens spids blev tilhugget mod højre eller venstre. I forhold til de øvrige mikrolithformer indtager skævtrekanterne dog en underordnet rolle og repræsenterer sikkert kun et ganske kortvarigt ophold paa holmen. Ogsaa skævtrekant-mikrolithen er en form, der genfindes i Maglemosekulturen; blot i et noget senere miljø end de tidligere omtalte lancet- og trekantmikrolither.

Sammenfattet kan man da sige, at holmen i Hjortmose i stenalderen maa have frembudt en ideel bosætningsplads, der hyppigt er blevet besøgt af de omstrefjende jægerstammer i Vestjylland. Allerede paa et meget tidligt tidspunkt af ældre stenalder, for ca. 8000 år siden, er holmen for første gang blevet besøgt af Maglemose-jægerne, der tilsyneladende har frekventeret holmen gennem lange tidsrum af den ældre stenalder. Holmen er siden blevet forladt, og først i slutningen af yngre stenalder eller maaske i begyndelsen af ældre bronzealder er der atter jægere, der for en kort tid har slaaet sig ned paa holmen for at benytte den som udgangspunkt for jagt og fiskeri i og omkring den store sø, der sikkert allerede paa det tidspunkt har været delvist tilgroet.

¹⁸⁾ K. Andersen. Verubopladsen. Aarb. f. nord. oldk. og hist. 1960, side 129.

OLDSAGSLISTE

Kærneøxer, atypiske	6
- fragm. og forarb.	3
- mejsler	1
Kærneøxer	ialt 10
Skiveøxer, atypiske	1
Spidsvåben, tresidet	1
- fragm. og forarb.	4
Tilhuggersten ell. tryksten	2
- fragm. og forarb.	5
Kærnebor	3
Flækkebor	2
Spaanbor	7
Skiveskrabere	40
Spaanskrabere	42
Flækkeskrabere med udbuet æg	17
- - - - fragm.	7
- med lige æg	6
- med skrå æg	6
- med indbuet æg	2
Flækkeskrabere	ialt 38
Flækkesav	1
Kantstikler med tværretouché af flækker	1
- uden tværretouché af flækker	1
Kantstikler af uregelmæssige skiver og spaaner	10
Midtstikler af uregelmæssige skiver og spaaner	3
Midtstikler med tværretouché af flækker	1
Midtstikler uden tværretouché af flækker	1
Flækker med marginalretouché	36
- fastbindingshak	2
Tværpile	16
Mikrolither, segmenter	3
- skævtrekanter	13
- ligebenede trekanter	4
- lancet med basisretouché	1
- lancet uden basisretouché	38
- lancet, fragmenter	34
- ubest. fragmenter	55
Slagsten af kvartsit	5
Ildsten	1
Fliget, fladehugget pilespids	1

Forarb. til fladehuggede pilespidser	4
Fragm. af ubest. sleben øxe	1
Skiveskrabere (neol.)	2
Oldsager	ialt 389
Flintaffald	stk, 15909
Flækker	353
Mikrostikler	77
Blokke	124

Alle illustrationer er 1:2.

FORENINGSMEDDELELSER 1966

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt har i det forløbne år som sædvanlig afholdt to møder, årsmødet den 27. februar i Rindum og sommerstævnet den 12. juni i Sevel. I begge møder var der ca. 150 deltagere.

Talere var i Rindum lektor, mag. art. Olfert Voss og borgmester, lrs. J. Dalgaard-Knudsen, og i Sevel arkivar på Det kgl. Bibliotek P. K. Hofmansen. Lektor Voss talte over emnet „Nyere undersøgelser over jernudvinning i Jylland“, og J. Dalgaard-Knudsen om Rindum med forevisning af forskellige sager fra Ringkøbing Museum.

P. K. Hofmansens tredobbelte foredrag om „Klosteret og Herregården Stubber“ holdtes ved klosterruinen i strålende sommersonne, derefter i Sevel krosal og sluttelig i Sevel kirke. De velholdte foredrag såvel i Rindum som i Sevel påhørtes med spændt opmærksomhed. Og mange mødedeltagere betroede mig efter hvert møde: Dette var det bedste, vi endnu har haft.

På generalforsamlingen i Rindum aflagde Kaae beretning og E. Jespersen regnskabet, som findes aftrykt andensteds i Aarbogen.

Som medlemmer af styrelsen genvalgte E. Jespersen, Kr. Bjerregaard og nyvalgte amtmand A. J. Bach.

Amtmanden, der havde indvilget i at modtage valg for resten af Aa. Rang-Nielsens periode, ville nødig overtage formandsposten det første år. Styrelsen måtte så konstituere sig på anden måde. Valgt blev så E. Jespersen som formand, A. Kaae som næstformand, Kr. Bjerregaard som sekretær og Gadegaard Nielsen som kasserer. Redaktionen består som hidtil af E. Jespersen, A. Kaae og Jesper Søndergaard Jacobsen.

Den gamle ordning, som har været efterlevet siden Historisk Samfunds stiftelse, er således under afvikling. Sekretærene før undertegnede, Storgaard Pedersen, J. Aldal og H. C. Hansen, har alle haft hovedansvaret for samfundets ledelse, idet de alle har bestridt hvervet som kasserer, formand for redaktionen samt ført al korrespondance.

Vi må nu snarest muligt have indarbejdet en ny arbejdsangang og allersnarest efter vor næste generalforsamling, som skal afholdes i Videbæk forsamlingshus sidste søndag i februar 1967. Skriftlige henvendelser skulle herefter gå til Kr. Bjerregaard, Centralbiblioteket i Holstebro, hvorfra gamle årbøger rekvireres.

Jyllands Brevkiste, et lige udkommet jubilæumsskrift, 160 sider, indbundet, kan erhverves for 20 kr. ved henvendelse til Landsarkivet, Viborg.

Med venlig hilsen
E. JESPERSEN

Vore læsere bedes erindre, at tanker og meninger stedse står for forfatterens egen regning.

E. J.

REGISTER

omfattende personnavne (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt), stednavne og emner. B angiver billede.

- Amerika. Danske udvandrere 231-249.
- Bertelsen, Jens (Kapellan i Bøvling-Flynder) 234.
- Bjergbo (Gård i Sædding sogn) 219-225.
- Bojsen, Frede (Politikeren) 32-34.
- Bork, Søren (By- og herredsfoged, Ringkøbing) 65-68.
- Both, L. (Topografisk forfatter) 92-102.
- Boutrup (Nørre Felding sogn) 104 ff.
- Bryllupsskikke 210-215.
- Bækmark (Gård i Flynder sogn) 146.
- Bøvling sogn 231-237.
- Christensen, Hans (Bjergbo) 222.
- Christensen, J. C. (Konseilspræsident) 30, 46.
- Christensen, Scharis (Sig) 85-87.
- Christensen Dall, Jens (Begsgård) 84-88.
- Christensen Kiergaard, Niels (Sognefoged i Rindum) 65-68.
- Clausager, A. J. (Politikeren) 89-91.
- Dall, Jens Christensen (Begsgård) 84-88.
- Drab. Tørring sogn 84-88.
- Dreyer, Christian Ernst (Sognepræst i Bøvling-Flynder) 232-233.
- Dyrenavne 228-230.
- Dyrmose (Gård i Nørre Felding sogn) 104 ff.
- Dømmerne. Rind sogn 7-8.
- Estrup, J. B. S. (Konseilspræsident) 24-26, 29-33, 39.
- Fattiganstalter. Måbjerg sogn 161-177, B 177.
- Fattighjælp 178-182.
- Fattigvæsen. Måbjerg sogn 161-177.
- Feldingholm se Stavshede.
- Ferring sogn 188.
- Fjaltring sogn 189.
- Flintredskaber (Stenalderbopladsen i Hjortmose) 258-276, B 259, B 261, B 263, B 265, B 267.
- Flynder sogn 146.
- Forfatningskampen (19. århundrede) 89-91.
- Gendarmerne (Provisorietiden) 40-42.
- Gudum Kloster (Gård i Gudum sogn) 143-144.
- Gudum præstegård 144.
- Gudum sogn 143-144.
- Hansen, C. F. (Amtmand, Ringkøbing amt) 65-66.
- Harrestrup (Nørre Felding sogn) 104 ff.
- Hedegård (Gård i Nørre Felding sogn) 105 ff.
- Hedeopdyrkning 222-224.
- Heldum sogn 145.
- Herrup (Sevel sogn) 250.
- Hjortmose (No sogn) 252-276.
- Holmsland 147.
- Holstebro 148-149.
- Hove sogn. Sagn 200-202.
- Humlum sogn 143.
- Højland, Eskild (Bøvling) 233, 236-237, B 237.
- Ikast (Ikast sogn) 226-230.
- Ikast sogn 226-230.
- Ingenhavens ribershusiske regiment 58-59.
- Isenvad (Ikast sogn) 226-230.
- Jansen, Anders (Bjergbo) 222.
- Jansen, J. Aas (Stensbo) 225, B 220.
- Jegindø 142.
- Jensen, Anders (Bjergbo) 221-222.
- Jensen, Christian Krarup (Ravsliber, Ferring) 188.
- Jensen, Jens Christian (Ravsliber, Gellerodde) 186-188, B 184.
- Jensen, P. (Smedesvend, Måbjerg) 174-177.
- Jensen, Peder (Træhandler, Ringkøbing) 156-160, B 157.

- Jernalderboplader. Nørre Omme sogn 250-251.
- Jørgensen, A. (Lærer i Måbjerg) 162-177.
- Kabbel (Gård i Nørlem sogn) 145.
- Kastrup, Peter Henrik (Sognepræst i Rind) 11.
- Kiergaard, Niels Christensen (Sognefoged i Rindum) 65-68.
- Kjølhed, Peder (Dansk præst i Amerika) 231-249, B 238.
- Kongerejser 191-199.
- Krarup Jensen, Christian (Ravsliber, Ferring) 188.
- Krigen 1864 69-83.
- Kristian VIII 191-199.
- Krogsdal (Gård i Nørre Felding sogn) 103-141, B 112.
- Kusk, Jens Sørensen (Velling) 65-68.
- Landeveje 65-68.
- Landmilitzen (1701-64) 55-64.
- Lauridsen, J. K. (Politikeren) 5-54, B 37.
- Lemvig 144-145.
- Lund, M. A. S. (Sognepræst i Fjaltring-Trans) 234.
- Madum sogn. Sagn 209.
- Matzen, Henning (Professor) 22-23.
- Munk, Søren (Sognepræst i Sønder Felding) 152-154.
- Møller Larsen, Laurits (Lind) 5-8, 12.
- Måbjerg sogn 161-177.
- Nielsen, Thomas (Lærer i Birk) 12-13, 26.
- No sogn 252-276.
- Nyborg, Christen Pedersen (Bøvling) 69-83, B 69.
- Nørlem sogn 145.
- Nørre Felding præstegård 110 ff.
- Nørre Felding sogn 103-141.
- Nørre Omme sogn 250-251.
- Nørre Vinkel (Gård i Heldum sogn) 145.
- Oldsager (Stenalderbopladsen i Hjortmose) 258-276, B 259, B 261, B 263, B 265, B 267.
- Olsen, Jesper (Ravsliber, Fjaltring) 189.
- Ovne. Sagn 200-204.
- Pedersen Nyborg, Christen (Bøvling) 69-83, B 69.
- Provisorietiden (1885-94) 16-35, 40-43.
- Pølsbjerg (Gård i Nørre Felding sogn) 110 ff.
- Rav 183-190.
- Rind sogn 5-12.
- Rindum sogn. Skolevæsen 156-158.
- Ringkøbing 147.
- Ringkøbing-Varde landevej 65-68.
- Rostrup, Jacob (Lergrav) 93-94.
- Roust, Peder (St. Sand) 216-218.
- Råsted sogn. Sagn 202.
- Sagn. Springende ovne 200-204.
- Sagn. Ulfborg-egn 205-209.
- Sevel sogn 250.
- Skinbjerg (Nørre Felding sogn) 104 ff.
- Skinkelsø (Stadil sogn) 158-160.
- Skudsmålsbøger 40.
- Social forsyng 178-182.
- Sognstrup (Nørre Felding sogn) 103 ff.
- „Springende ovne“. Sagn 200-204.
- Stadil sogn 96, 99-101, 158-160.
- Stavshede (Gård i Nørre Felding sogn) 104 ff.
- Stednavne. Ikast sogn 226-230.
- Stednavne. Nørre Felding sogn 119-122.
- Stenalderboplader. No sogn 252-276.
- Stenaldergravplader. Sevel sogn 250.
- Strafferedskaber 55-64.
- Strandbjerggård (Gård i Humlum sogn) 143.
- Studentersamfundet 16-19.
- Sædding sogn 219-225.
- Sønderby, Jens Christian (Lærer i Rind) 8-9, 12.
- Sønder Felding kirke 152, B 151.
- Sønder Felding sogn 150-155.
- Sørensen, Laurids (Stuer) 84-88.
- Sørensen, Ole (Lærer i Rindum) 156-157.
- Sørensen Kusk, Jens (Velling) 65-68.
- Thesbjerg (Gård i Stadil sogn) 96, 99-101, B 100.
- Tim sogn 148.
- Timgård (Tim sogn) 148.

- Tolstrup (Nørre Felding sogn)
104 ff.
- Trier, Ludvig (Lærer ved Frederik
Barfods skole, København) 13-14.
- Trug (Gård i Nørre Felding sogn)
110 ff. B 128.
- Træheste 55-64, B 60, B 63.
- Tvis Klosters jordebog 104-105.
- Tørring sogn 84-88, 186-188.
- Udgravninger. No sogn 252-276.
- Udgravninger. Nørre Omme sogn
250-251.
- Udgravninger. Sevel sogn 250.
- Udvandrerstkæbner 231-249.
- Ulfborg sogn. Sagn 205-209.
- Wedel, Lago Mathias (Sognepræst i
Everdrup) 142-149.
- Vedersø, Jens (Måbjerg) 175-176.
- Vegen Mølle (Gård i Nørre Felding
sogn) 105 ff.
- Vejbjerggård (Gård i Humlum sogn)
143.
- Vemb sogn 216-218.
- Vester Ramskov (Gård i Vinding
sogn) 139-140.
- Vind sogn 140.
- Vinding sogn 139-141.
- Vækkelser. Rind sogn 7-8.
- Ølgryde (Nørre Felding sogn)
103 ff.
- Øster Ramskov (Gård i Vinding
sogn) 140-141.
- Aas Jansen, J. (Stensbo) 225, B 220.

Regnskab 1965 for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

INDTÆGTER	Kr.	Øre	UDGIFTER	Kr.	Øre
Kassebeholdning	1.438	49	Aarbogens trykning i 1300 eksemplarer ...	9.602	45
Efterbetaling	340	00	Klicheer	231	25
Kontingent af 1103 medlemmer	11.030	00	Bogbinder	836	00
Salg af årbøger	1.033	00	Ekspedition	150	00
Statstilskud	1.695	00	Forfatterhonorarer	2.810	00
Ringkøbing amt	500	00	Annoncer	339	77
Fra købstæder	350	00	Møder og foredrag	1.662	00
Fra pengeinstitutter	1.000	00	Repræsentation	300	00
Renter til 11/12 1965	1.322	06	Dansk historisk Fællesforening	356	40
Godtgjorte portoudgifter	2.418	50	Forsikring	4	70
Af overskuddet	1.476,25		Bogkøb	156	50
Indsat i sparekassen	1.100,00		Kontormateriale	59	26
Kontant at overføre til 1966	376,25		Porto- og sendelsesudgifter	1.954	47
			Lønninger	1.188	00
			Ialt	19.650	80
			Overskud	1.476	25
Balance	21.127	05	Balance	21.127	05

I sparekassen revisionsdagen 25.562,61 kr.

E. Jespersen.

Regnskabet d. d. gennemgået og fundet i orden. Bilag og sparekassebøger forevist. Kassebeholdning konstateret.

Holstebro, den 22. februar 1966.

V. Nedergaard Pedersen.

Kn. Engbøl-Larsen.